

REVISTĂ DE CULTURĂ

O. SAVU
C. PLOSCĂ
C. BĂJENARU
V. RUS
R. MOAȘA NAZARE
I. M. BALOG
R. BELLU
L. BACIU
I. PRAOVEANU
M. CINCU
B. F. POPOVICI
N. PEPENE
N. PETCU
D. IONESCU

E. BĂJENARU
G. IACOBEANU
M. C. STAICU
M. BASARAB
M. RADU
L. MOLNAR
O. MĂRGINEANU
A. L. SPÂNU
A. M. ZAMFIR
L. COMȘA
I. G. ANDRON
A. STĂNESCU
I. ȘONERIU

CONSILIUL JUDEȚEAN BRAȘOV
MUZEUL „CASA MUREȘENILOR“ BRAȘOV

TARA BÂRSEI
revistă de cultură

BRAȘOV
2003

ȚARA BĂRSEI (fondată în 1929)
Revistă de cultură editată de
Muzeul „Casa Mureșenilor“ Brașov
Piața Sfatului nr. 25
Tel./fax: 0268-477864
e-mail: casa_muresenilor@yahoo.com
<http://www.muzeulmuresenilor.ro>

Colegiul de redacție: Valer Rus – redactor responsabil
Ovidiu Savu
Cristina Seitz

Tipărit la:
S.C. GRAPHICA PRINT S.R.L.
Brașov, 500015 - str. Cerbului 26
Tel.: 0744 300505, 0722 210146
Fax: 0268 410146

Lector și corector: Carmen Andrei

ISSN 1583-3119

Autorii își asumă responsabilitatea pentru afirmațiile cuprinse în lucrările lor.

CUPRINS

INTERVIU

Ovidiu SAVU	
<i>Convorbiri cu Lucia Bunaciu</i>	5

ISTORIE

Cristina PLOSCĂ	
<i>Încercări de reforme în Transilvania înainte de 1848: momente ale gândirii economice – reformismul nemeșesc și curentul democrat-revoluționar</i>	15
Constantin BĂJENARU	
<i>Revoluția de la 1848-1849 în sud-estul Transilvaniei. Aspecte instituțional-organizatorice</i>	21
Valer RUS	
<i>O scrisoare inedită din corespondența lui Moise Groza cu Aurel Mureșianu. Dimensiunea negativă a mentalităților din Vechiul Regat în viziunea unui bănățean</i>	25
Ruxandra MOAȘA NAZARE	
<i>Cenzura și „Gazeta Transilvaniei” în anii 1943-1944. Studiu de caz</i>	33
Iosif Marin BALOG	
<i>Modernizarea economică și construcția căilor ferate în Transilvania: aspecte social-economice ale disputei dintre sibieni și brașoveni la mijlocul secolului al XIX-lea privind traseul primei căi ferate</i>	47
Radu BELLU	
<i>130 de ani de la intrarea primului tren în Brașov</i>	55
Liviu BACIU	
<i>Acțiuni premergătoare naționalizării la Fabrica Scherg – Brașov</i>	61

ISTORIA BRANULUI

Ioan PRAOVEANU	
<i>Factorii care au influențat evoluția așezărilor din Țara Bârsei</i>	69
Monica CINCU, Bogdan-Florin POPOVICI	
<i>Doctorul Lange și opiniile sale asupra carantinelor ardeleni (II)</i>	71
Nicolae PEPENE	
<i>Reședința particulară din Bran a Reginei Maria a României</i>	77
Nicoleta PETCU	
<i>Casa Vămii de la Bran în perioada interbelică</i>	87

ISTORIA ARTEI

Doina IONESCU	
<i>Prezența icoanelor pe sticlă din Țara Bârsei în colecția Muzeului Civilizației dacice și romane, Deva</i>	95

Elena BĂJENARU	
<i>Laic și religios în pictura țărănească pe sticlă din Șcheii Brașovului</i>	99
RESTAURARE	
George IACOBEANU	
<i>Restaurarea între tehnică și zei</i>	103
Mary-Claudia STAICU	
<i>Restaurarea a două piese ceramice descoperite la Augustin – Tipia Ormenișului</i>	107
MUZEOGRAFIE	
Maria BASARAB	
<i>Identități bibliofile brașovene – repere ale reconstituirii unor biblioteci</i>	111
Măriuca RADU	
<i>Un exercițiu de muzeografie</i>	115
Laura MOLNAR, Ovidiu MĂRGINEANU	
<i>Ștefan Baciu – repere biografice</i>	121
ISTORIA ORAȘELOR	
Anda-Lucia SPÂNU	
<i>Reprezentări grafice ale Brașovului</i>	125
Anca-Maria ZAMFIR	
<i>Mutilarea orașului</i>	129
ETNOGRAFIE	
Lucian COMȘA	
<i>Evoluția simbolisticii arborelui sacru pe costumul popular din Comăna, județul Brașov</i>	139
Ioan-George ANDRON	
<i>Ocupațiile tradiționale în satul Lisa – Țara Făgărașului</i>	145
VARIA	
Alexandru STĂNESCU	
<i>Considerații privind prezentarea istoriei Țării Bârsei pe site-urile de internet între anii 1997 și 2002</i>	157
Laura MOLNAR, Ovidiu SAVU	
<i>Festivalul-concurs „Andrei Mureșanu”</i>	161
Ioan ȘONERIU	
<i>Monumente istorice de arhitectură din Evul Mediu în provincia Limousin (Franța)</i>	165

Ovidiu SAVU

CONVORBIRI CU LUCIA BUNACIU

(11 ianuarie 2002)

Cine sunteți Dumneavoastră, Doamnă Lucia Bunaciu?

Eu fac parte din familia Mureșenilor. Sunt urmașa acestei familii prin mama mea, Lucia Mureșianu, care a fost fiica lui Iacob Mureșianu, compozitorul, fiu, la rândul său, al lui Iacob Mureșianu, directorul „Gazetei Transilvaniei“, primul ziar românesc din Ardeal. Înaintașii mei, plecați din Maramureș, localitatea Biserica Albă, s-au așezat la Bistrița-Năsăud, comuna Rebrișoara. Există la Rebrișoara un basoreliev care amintește de existența lor pe acele meleaguri. Cele trei personaje ale monumentului sunt Ioan, Iacob și Andrei Mureșanu.

Străbunicul meu Iacob Mureșianu a venit la Brașov ca profesor la liceul latino-german de aici și ca redactor al „Gazetei de Transilvania“, condusă atunci de Gheorghe Bariț. S-a căsătorit aici cu Sevastia Nicolau, fiica unui negustor brașovean și, ca zestre, printre altele, a primit și casa în care astăzi se află Muzeul memorial „Casa Mureșenilor“.

Când v-ați născut, Doamnă Bunaciu?

M-am născut într-o comună din județul Arad, Pecica – astăzi oraș, în anul 1922, unde tatăl meu era medic. A primit acel post după întoarcerea de pe front. Tatăl meu a luat parte la primul război mondial ca medic și s-a întors cu corpul de voluntari români, după ce a fost prizonier în lagărul de la Dalnic din Rusia. Am stat puțin la Pecica, căci familia mea s-a mutat la Cluj, unde am rămas până în anul 1940, când, în urma Dictatului de la Viena, ne-am refugiat la Brașov. Pe tatăl meu l-am pierdut când fratele meu și cu mine eram mici, așa că am fost crescuți de mama noastră. La această plecare silită din Cluj am ales Brașovul, acesta fiind leagănul familiei Mureșenilor, ca să zic așa, și unde atât mama, cât și surorile ei au considerat de bine să ne așezăm.

Cred că ar fi potrivit să vorbesc puțin despre bunicul meu, care a fost o personalitate marcantă a familiei, compozitor înaintaș, întemeietorul primei reviste muzicale din Ardeal, „Musa Română“, și profesor al multor muzicieni din Transilvania. După studiile făcute la Viena și Lipsca, la dorința tatălui său s-a întors acasă și a fost numit profesor de muzică la școlile din Blaj. Acolo s-a căsătorit cu Otilia Brândușianu, fiică a unui avocat foarte renumit din Blaj. Acesta avea o „cancelarie“ mare, unde își făceau stagiul mulți avocați tineri, printre care a fost și Iuliu Maniu. Datorită soției sale, precum și a faptului că a avut o familie grea cu mulți copii, Iacob Mureșianu a rămas în micul și provincialul Blaj, deși, după cum mi s-a spus de către mama mea, ar fi dorit să treacă în România, unde ar fi avut, datorită pregătirii și talentului său, alte perspective de realizare. Se pare că în cele din urmă s-a complăcut totuși în patriarhala atmosferă a Blajului. Aici a dus o activitate foarte susținută din punct de vedere muzical: creația componistică, cea de editor și redactor al revistei menționate mai sus, avea ore la toate școlile blăjene – liceu, Școala normală și Facultatea de teologie, precum și conducerea corului mitropoliei.

Se spune că avea 40 de ore săptămânal!

O normă foarte mare, avea o serie de elevi particulari, fie la pian, fie la alte instrumente. Cunoștea și instrumentele de suflat, iar în ce privește pianul era un adevărat virtuoz. Astfel, cu elevii săi a creat diverse formații camerale, care aveau violoniști, pianiști, care toți erau elevii săi. În afară de formațiile camerale a înființat o orchestră valoroasă, cor mixt, cor de copii, muzică vocală, soprane, tenori, alto, baritoni, bași, descoperiți printre meseriașii din Blaj și soțiile lor, cu care a înființat Societatea meseriașilor și a pus în scenă o serie de opere și vodeviluri compuse de el pe texte de Vasile Alecsandri. A jucat astfel cu această trupă a meseriașilor din Blaj – erau destul de mulți, și toți aveau oarecare studii, unii chiar la Viena în diferite ateliere, și soțiile lor de asemenea aveau voci bune – și i-a învățat și i-a strunit și a pus în scenă aceste opere: „Scara mâtei“, „Florin și Florica“ etc. Din păcate, o parte din aceste partituri s-au pierdut, n-au fost publicate, însă totuși mai există o parte dintre note, dovadă că atunci când a fost comemorarea a 125 de ani de la naștere, aici în Brașov, Teatrul de Operetă a pus în scenă aceste opere. Ele sunt destul de reușite, sigur, au doar un act, pentru că așa îi permitea personalul pe care îl avea la vremea aceea. Pentru ei le-a scris, dar așa le-a scris și Vasile Alecsandri. La Blaj – după cum scrie A. T. Bănuț, care a fost elevul lui Iacob Mureșianu și care a scris și despre Dima –, a fost muzicolog al Societății de Teatru din Ardeal.

Venind în părțile acestea, el a fost impresionat de limba care se vorbea, pentru că la Blaj se vorbea o limbă românească destul de dialectală.

Ca în Ardeal . . .

Vorbă ardelenescă. A. T. Bănuț spune că el vorbea o limbă românească curată, și, pentru asta, blăjenii, care erau așa de batjocoritori în general, l-au botezat „Vocea“. Ei îi spuneau „Voace“ și li se părea așa de curios că Iacob Mureșianu nu folosea asemenea palatalizări și expresii dialectale. A. T. Bănuț, Tiberiu Brediceanu și cu Domide au fost dintre elevii săi mai talentați, au fost foarte bucuroși să audă pe cineva vorbind limba așa curată cum se vorbea și aici, în Țara Bârsei. Tot el (Bănuț – n.n.) îl descrie pe Iacob Mureșianu ca fiind foarte elegant, întotdeauna foarte frumos îmbrăcat, cu o comportare destul de blândă, deși cu o foarte fină ironie la adresa elevilor și profesorilor care îl înconjurau și cu o dăruire nemaipomenită pentru ceea ce și-a pus în gând să facă. Poate și acest lucru, fiind un om mai fragil ca sănătate, a făcut să moară destul de curând. Nu împlinise încă 60 de ani când s-a stins și aceasta pentru că, în 1917, intelectualii blăjeni au fost deportați la Beiuș de autoritățile austro-ungare și drumul a fost făcut iarna, în vagoane de vite, și a răcit. Pe urmă, la Beiuș, a fost grav bolnav. Venea să-l vadă acolo Béla Bartók, pe care îl cunoștea încă dinainte, de la Budapesta. La întoarcerea la Blaj, pe urmă, a și murit. Din păcate pentru el, – și mie îmi pare foarte rău pentru el –, n-a ajuns să vadă România Mare.

Visul Mureșenilor . . .

Visul tuturor Mureșenilor: Unirea și libertate și o țară mare și glorioasă să fie!

Doamna Bunaciu, apropo de Iacob Mureșianu și de trăsăturile sale de caracter, am citit în lucrarea lui Mircea Gherman, un alt urmaș al Mureșenilor, despre prietenia lui Iacob Mureșianu Jr. cu Ion Luca Caragiale, cu Gheorghe Dima, cu Béla Bartók și, din nou, despre trăsăturile frumoase de caracter pe care le avea. Aș dori totuși să revenim la studiile D-voastră, anii de liceu, de facultate.

Am făcut studiile de liceu la Cluj, la liceul „Regina Maria“. Pe urmă am continuat la Braşov, pentru că eram elevă când am venit aici, şi am terminat la liceul „Principesa Ileana“. După terminarea liceului aş fi vrut să fac litere şi filosofie, şi dacă aş fi rămas la Cluj probabil că asta aş fi şi făcut, mai ales că una dintre rudele noastre prin alianţă, Sextil Puşcariu – care era din Braşov şi care era un bun prieten al bunicii şi al mamei mele, şi al lui Aurel A. Mureşianu, unchiul meu –, spunea mereu „lasă că o să fii studenta mea“. M-a interesat întotdeauna nu atât literatura, cât partea ştiinţifică a limbii, unde un savant de clasă mondială era Sextil Puşcariu.

Deci lingvistica propriu-zis?

Lingvistica m-a interesat mai mult, dar Universitatea s-a mutat la Sibiu. La Braşov a venit Academia Comercială. Condiţiile materiale ale mamei nu erau suficiente să mă întreţină într-un alt oraş, şi atunci am rămas aici şi am făcut Academia Comercială. M-am înscris şi la Facultatea de Drept, pentru că, atunci, dacă urmaşi două facultăţi nu era nevoie de frecvenţă, frecvenţa pe vremea mea nu era obligatorie. Având frecvenţa la una dintre facultăţi, la cealaltă puteai să te prezinţi numai la examene. Am primit această aprobare. Decanul Facultăţii de Drept din Sibiu era Camil Negrea, unul dintre elevii lui Iacob Mureşianu. A fost profesor de drept civil, dar, totodată, un foarte bun muzician. A fost elevul lui Iacob Mureşianu la pian, la vioară, aşa a făcut parte şi din corul de la Blaj şi din orchestra de cameră. Deci Camil Negrea mi-a dat această aprobare să pot urma facultatea la fără frecvenţă, veneam numai la examene. Tot la facultatea aceea era un alt urmaş al Mureşenilor, Aurelian Ionaşcu, care era profesor de drept acolo şi care era nepot din partea soriei lui Iacob Mureşianu-tatăl, Maria. Aceasta a fost măritată cu preotul Lazăr din Năsăud, şi a avut o fată care s-a măritat cu profesorul Ionaşcu, de la Universitatea din Iaşi. Deci Mureşenii au fost răspândiţi în toate provinciile româneşti ... M-am înscris la Academia Comercială şi am făcut Facultatea de Drept la Sibiu. Alegând această nouă profesiune am renunţat, bineînţeles, la dorinţa mea de a face lingvistică şi am făcut o altă specialitate. Am dorit să urmez o secţie consulară, de aceea am făcut şi dreptul, şi să intru în Ministerul de Externe. Pentru că aşa cum au fost toţi Mureşenii, toţi am învăţat de mici limbi străine, şi una dintre condiţiile ca să lucrezi acolo ar fi fost examenul de limbi străine. Din păcate, am terminat în momentul când au venit comuniştii.

Atunci mi s-a tăiat orice cracă de sub picioare! Nici originea mea socială, cu toate că mama a fost destul de necăjită şi ne-a crescut destul de greu, nici condiţiile care erau nu mi-au permis să ajung în nici o instituţie, darămite în Ministerul de Externe. Când spuneam cine sunt, ce sunt, toate acestea erau împotriva mea. Trebuia neapărat să găsesc un serviciu, pentru că în acel an mama mea s-a pensionat, nu împlinise vârsta de pensionare, dar tot datorită faptului că era cine era a fost pensionată, cu toate că avea un post de funcţionar destul de mărunţ. Pe urmă ceilalţi membri ai familiei, dintre care unchiul meu Dr. Joe Gherman a fost arestat şi dat afară din Ministerul de Interne. Celălalt unchi al meu, care era comandor de aviaţie, comandorul Pârvulescu, a fost dat afară din armată, fără pensie. Fratele meu era încă student; vărul meu Mircea Gherman abia terminase liceul „Andrei Şaguna“. Nu i s-a dat voie să se înscrie la facultate decât cu mare greutate, dar până la urmă tot a fost dat afară şi de acolo, şi atunci eu şi cu mătuşa mea mai tânără, cea mai mică dintre fetele lui Iacob Mureşianu, care era profesoară, eram singurele care puteam câştiga ceva, pentru că, altfel, nu exista nici un venit în familie. Scurt timp după ce a venit guvernul Groza, cele două partide, ale lui Maniu şi Brătianu, au primit câte un minister, unde erau doi secretari de stat, la liberali era Romniceanu şi la ţărănişti era Haţieganu. Fiindcă îl cunoaşteam, domnul Romniceanu a intervenit

aici, la fabrica care pe urmă a devenit uzina Brainer Béla, și acolo îl cunoștea pe director și mi s-a oferit un post. Sigur, m-am prezentat imediat, am fost angajată, dar pentru puțin timp, pentru că ulterior s-au desființat acele ministere, pe urmă a venit Gheorghiu-Dej, tot cu Petru Groza, dar din ce în ce se strângea șurubul și am fost dată afară și am rămas din nou fără serviciu.

Directorul liceului „Meșotă“ era un profesor de matematică, care și el era refugiat de la Cluj, și fusese conducătorul cercetășiei în Țara Românească. Și eu și fratele meu am fost cercetași. Pe urmă am fost străjeri, atunci toți elevii au devenit străjeri, și tot domnul Goia era conducător. Cunoscându-mă de acolo, și fiindcă mătușa mea a primit o catedră de franceză la acest liceu, mi-a dat și mie o catedră de suplinitor. Am funcționat între anii '47 și '48 ca profesoară de franceză la liceul „Meșotă“, și, totodată, tot domnul Goia a vorbit cu directorul liceului „Șaguna“, unde am primit și acolo un număr de ore. Așa că anul acela ...

V-ați întors la litere, așa cum v-ați dorit ...

Da, dar în '48 ... Eu la Academia Comercială am făcut franceza, mai ales că ultimul nostru rector a fost chiar profesor de franceză, și am făcut franceză comercială, și chiar ca studentă am avut ore la Liceul Comercial. Era un liceu comercial de fete aici. Cum am ajuns acolo ... Mai întâi, asta era încă în perioada războiului ... Directoarea Liceului Comercial era domnișoara Cârstea, profesoară de engleză. Eu la Cluj am făcut la Liceul englez. Venind aici, la liceul „Principesa Ileana“, se făcea limba germană. Fiind la sfârșitul liceului, nu puteam să recuperez și atunci liceul a făcut o cerere către Liceul Comercial de fete unde, cum am spus, era directoare domnișoara Cârstea. Toți elevii refugiați, veniți din alte părți, care la școlile lor făcuseră engleză, au fost supuși aceluiași regim. Deci, urmam engleza în particular la Liceul Comercial, cu teze trimestriale și probe orale, o dată sau de două ori pe săptămână. Notele erau transmise apoi la liceele de unde venea fiecare elev. Prin urmare, am ajuns să predau și eu la Liceul Comercial fiindcă domnișoara Cârstea mă cunoștea de când îi fusesem elevă. Mi-a dat niște ore pentru că știa că aveam nevoie de bani. Dar așa am făcut și seminarul pedagogic (ca să pot să predau) și am terminat și cu o diplomă de profesor.

În '48 a venit reforma învățământului, au fost scoase absolut toate limbile, și latină și greacă și franceză și germană și așa am rămas doar cu limba rusă. Toți profesorii care fuseseră profesori de latină, de germană, profesori de greacă, toți au trecut ca profesori de română, sau care au avut secundar de istorie au trecut pe istorie, și de aceea toate catedrele s-au ocupat, și n-a mai fost loc pentru mine. N-au avut cum să mă treacă suplinitor la română pentru că erau mult mai mulți profesori decât era nevoie, ore erau puține pe atunci, și am rămas din nou fără servicii. În '48, naționalizarea a fost în iunie. Am terminat anul școlar, examenele, și am rămas fără nici un fel de venit. Fratele meu era încă student, la Medicină la Cluj, fiindcă între timp redobândisem Ardealul de Nord. Un cunoscut al unchiului meu, care a fost aviator, și a fost instructorul său de zbor, evreu, și pe care l-a salvat (s-a dus la generalul Antonescu și i-a cerut să-l elibereze din lagăr fiindcă a fost aviator), avu o cunoștință, un comunist, care era directorul unei fabrici foarte mici. A vorbit cu acela și am fost angajată la acea fabrică ca tăbăcar (!). Era o fabrică de tăbăcărie. Eram și tânără și slabă, ce să mă pricep eu ca tăbăcar ...

Aveați altă pregătire ...

Poate că lumea nici nu știe, tăbăcăria este o meserie foarte grea, pieile acelea de ridicat. Sigur, erau și meșteri, dar eu fusesem angajată ca muncitor necalificat. Acel director, care sigur era comunist, făcuse Școala de Arte și Meserii. Aceste licee de arte și meserii erau licee cu niște

standarde foarte ridicate. De exemplu, Brâncuși n-a făcut un liceu teoretic, a făcut această Școală de Arte și Meserii, și erau numai câteva în țară. Fie că ieșeau foarte buni meseriași: electricieni, strungari, fie, cei mai talentați, treceau la Belle-Arte, ca și Brâncuși și alți mulți care au terminat această școală. Ei, acest om, Ieremia se numea, terminase ca electrician. El a intrat de fapt în Partidul Socialist, dar pe urmă s-au comasat, și a trecut la comuniști. Soția lui era foarte mare militanță comunistă și așa s-a ridicat și el.

În primul rând că nu îi eram de nici un folos ca muncitor tăbăcar, nici nu puteam să ridic o piele din acelea. Atunci a făcut o adresă la Forțele de Muncă, că așa era atunci, că are nevoie neapărat de o secretară-casieră, adică de cineva care să se ocupe de treburile acestea. Și m-a învățat să spun așa ... că nu am nici un fel de pregătire, am declarat că am 7 clase primare, și mi-a făcut o adresă cu care m-a trimis acolo. Era foarte multă lume. Erau mulți șomeri, era venită lumea din război, era o situație destul de disperată ... și m-a trimis acolo cu această adresă, în care se spunea că dorește să fie o persoană mai tânără, adică mi-a pus vârsta, și pregătire să fie 7 clase, așa ca să fie sigur că nu au un contracandidat. Întâmplător am văzut că șefa acestui Birou de Brațe de Muncă era o fostă servitoare a unor prieteni de-ai noștri. Acea, când m-a văzut, m-a poftit imediat înăuntru. Era o ungueroaică, nici nu putea scrie și citi, semna numai prin punere de deget, și i-am spus, Maria o chema, „uite, Maria, trebuie să fiu angajată neapărat ...“, „da, d-ră!“ . Mi-a făcut imediat recomandarea, a pus degetul ... și așa am fost angajată.

Și am rămas la această mică fabrică, care, pe urmă, a fost comasată. Așa cum acum dorim să facem o privatizare cu fabrici mici, cu randament mare, atunci era tocmai invers. S-a naționalizat tot, s-a luat tot, patronii dați afară, fabricile toate le-au unit. În Brașov erau multe tăbăcării, pentru că sașii erau mari specialiști în treaba aceasta, și au unit toate aceste fabrici într-o singură întreprindere, „Timpuri Noi“.

Am lucrat la preț de cost, la financiar, mă rog. În cele din urmă am ajuns șef de serviciu, și pe urmă, în '62-'63, m-am pensionat pentru că eram mioapă. Boala mea s-a agravat, lucram mult, și ziua și noaptea, aveam răspundere foarte mare, și atunci am fost pensionată de boală.

Eram deja căsătorită, așa că nu era nici o problemă.

În ce an v-ați căsătorit cu regretatul domn Bunaciu?

În '49 ... Deci, nu mai aveam așa probleme materiale, și de atunci am rămas pensionară, n-am mai profesat.

Dacă aș fi știut că bietul meu văr o să se prăpădească așa de curând, poate aș fi făcut Facultatea de Istorie, ca să pot folosi acestui muzeu ...

Este vorba de Mircea Gherman?

Da, este vorba despre Mircea Gherman, pentru că el a rămas la muzeu, după ce tatăl său a murit. Aurel A. Mureșianu murise în '50, și ce să spun, nu m-am gândit niciodată că o să trebuiască să mă ocup de acest muzeu. Moartea vărului meu, care a fost foarte rapidă ... și nu a avut timp să mă sfătuiască ce să fac. El a ales-o pe d-na Sanda Maria Buta să-i urmeze, a cunoscut-o foarte bine și foarte bine a făcut, pentru că într-adevăr este un om care a făcut pentru muzeul acesta ce nu știu dacă ar fi putut face altcineva, și ea dacă m-a rugat s-o ajut, sigur că m-am angrenat. Așa a trebuit să citesc mult mai mult, să știu mult mai mult despre familie. Ce știam eu numai din familie era puțin, trebuia să studiez documente și așa astăzi sunt oarecum în măsură să fiu de folos Casei Mureșenilor.

Sigur sunteți de folos! Stimată Doamnă Bunaciu, care considerați că este rolul familiei Mureșenilor în istoria locală, în istoria regională, a Transilvaniei, și în istoria țării?

Rolul familiei Mureșenilor a fost în trecut foarte important. Cred că așa și trebuie să rămână. Iacob Mureșianu s-a căsătorit cu o brașoveancă și a venit aici tânăr și a rămas brașovean și el. Deci pentru Brașov a făcut tot ce a făcut.

Și ca profesor, și ca publicist ...

Ca publicist, ca director de liceu și ca susținător și sponsor al înființării Liceului „Andrei Șaguna”; ca ziarist, ca cel care, prin „Gazetă”, a fost alături de Războiul de Independență din '77. Fiului său, Dr. Aurel Mureșianu, i-a cerut să renunțe la orice carieră ar fi putut avea în Apus, să vină și să se ocupe de „Gazetă”. Deci ei toți au fost luptători, au fost dăruiți cu totul acestui neam. Dr. Aurel Mureșianu a fost apărător în procesul Memorandului; „Gazeta” a luat o amploare foarte mare în timpul lui, și-a făcut o tipografie ca să aibă control asupra „Gazetei”, să nu poată fi împiedicat de un tipograf străin.

Este unul dintre fondatorii Partidului Național Român.

În afară de asta, împreună cu Gheorghe Bariț, care era director comercial, a preluat fabrica de hârtie de la Zărnești pentru ca să aibă hârtia necesară „Gazetei”. Sigur că autoritățile austro-ungare nu susțineau în nici un caz acest ziar românesc, care nu numai că era românesc, dar era un organ de luptă, în primul rând, pentru ridicarea românilor. Asta i-a interesat foarte mult pe înaintașii mei, și țineau o legătură foarte strânsă cu Țara Românească și cu Moldova. Și acolo erau Mureșeni. La București era sora lui Dr. Aurel Mureșianu, și activa în societatea „Principele Mircea”, era în anturajul Reginei Carmen Sylva. Cealaltă soră, Elena, de asemenea, măritată cu generalul Moise Groza, corespondent al „Gazetei”, care a luptat în războiul din '77, și mai pe urmă a fost în Ministerul de Război. Deci toată familia a fost angrenată în această luptă a țării, nu numai a Brașovului.

Iacob Mureșianu, tatăl, s-a căsătorit cu Sevastia Nicolau. Această familie, Nicolau, a fost o familie de negustori, dar totodată și de cărțurari. Din partea mamei ei, făcea parte din familia Cepescu – alți cărțurari și oameni de vază, care au avut toate casele din Prund, de la Biserica Sf. Nicolae, tot ce este acuma clădit erau casele lor, și acești Cepești, la moartea lor au lăsat testamentar totul Bisericii Sf. Nicolae. De asemenea, familia Nicolau – a unui negustor așa de bogat – erau rude și foarte apropiate de celebrele familii Ciurcu și Nica. Aceștia toți sunt înrudiți cu familia Dima, apropiată de familia Mureșenilor.

Negustori și sprijinitori ai culturii brașovene ...

Da, pentru că ei au fost cei care l-au adus aici pe Gheorghe Bariț, acești negustori care au format o asociație, la „Casina Română”, asociație care se numea foarte interesant, *Gremiu*, și acest *Gremiu* a fost numai cu negustori români, pentru că aici au fost și negustori greci și între negustorii români au fost desigur și mulți macedoneni.

Un alt negustor cu foarte mare importanță – și tot rudă cu Mureșenii prin familia Ioan, pentru că una dintre fetele Nicolau a fost căsătorită Ioan – este Rudolf Orghidan, alt negustor de vază. Toți acești negustori au dat bani la Blaj ca să poată să vină cei mai bine pregătiți profesori recomandați de Timotei Cipariu. Timotei Cipariu era președintele Academiei Române, era un

lingvist și un erudit de talie mondială, așa că negustorii au avut un rol foarte, foarte important pentru cultura românilor de aici.

Și ca să revin la importanța Mureșenilor, ei toți au considerat că este datoria lor să renunțe la orice veleități, faimă personală sau la îmbogățire pentru a fi în slujba norodului lor, care era umilit și asuprit, și care avea așa de multă nevoie de intelectuali.

Inclusiv testamentul lui Iacob Mureșianu ...

Așa, Iacob Mureșianu a făcut acest celebru „Lăsământ“, prin care a dorit ca tot ceea ce a strâns și ce vor mai strânge urmașii, casa lui și totul să rămână pentru ca să se formeze un Institut, pentru români. Vă dați seama că se lupta pentru Unire, dar nu se știa și când o să se ajungă, considerând că totuși Transilvania o să rămână încă sub stăpânire străină. Acest institut să poată folosi tinerilor români, tinerilor de la țară, tinerilor care meritau și care aveau dorința de a învăța și care nu aveau toți posibilitatea fie să plece în străinătate, fie să urmeze școli, pentru că părinții lor erau săraci lipiți pământului și oropsiți de cârmuire.

De aceea sunt importanți Mureșenii, pentru istoria neamului, consider eu.

Doamna Bunaciu, ar mai trebui amintiți: ultimul fiu al lui Iacob Mureșianu, Traian Mureșianu, vestit sculptor, apoi Elena Mureșianu, fostă Popovici, pictoriță. Putem vorbi, deci, de această veritabilă dinastie culturală a Mureșenilor?

Da. Traian Mureșianu a fost sculptor, a făcut Belle-Arte la Viena, și tot acolo a fost cântăreț la Opera din Viena. A murit destul de tânăr. A avut o voce excepțională. Toți Mureșenii au fost foarte „muzicali“. Începând cu Andrei Mureșanu, Iacob Mureșianu, bătrânul, care a compus și el, de Iacob Mureșianu junior nu mai vorbesc, toți au fost foarte talentați muzical și toți au avut foarte frumoase voci, de tenor, de bariton. Traian Mureșianu a fost bariton, și ceilalți copii au fost foarte talentați, urmașii lor. Mama mea a fost o foarte bună pianistă. Mătușile mele, de asemenea, unchiul meu, Iuliu Mureșianu, un compozitor de seamă.

Fiul Dr. Aurel Mureșianu, Aurel A. Mureșianu, a făcut la Paris Litere și filosofie și a studiat și istorie. Conform lăsământului bătrânului Iacob Mureșianu, totdeauna un urmaș trebuia să rămână, să se ocupe de patrimoniul strâns, în vederea realizării acestei dorințe de a se forma institutul istoric respectiv. După moartea lui Aurel Mureșianu, care a murit și el înainte de Unire, în 1909, și care, după cum ai spus, fusese căsătorit cu Elena Popovici, o pictoriță bună a epocii, fiul lor, Aurel A. Mureșianu, a rămas în casa strămoșească și s-a ocupat în mod deosebit de biblioteca și arhiva strânse de-a lungul a aproape 100 de ani. A fost un publicist foarte apreciat, a făcut parte din viața culturală a Brașovului, a fost colaborator și fondator la „Țara Bârsei“, a fost colaborator al „Gazetei“, care nu mai era a familiei, și care a apărut până târziu. În 1940 a trecut la ASTRA și director a fost Dr. Nicolae Căliman. A colaborat la „Boabe de grâu“, a scris la foarte multe publicații din țară ...

La „Adevărul“, la „Dimineața“, la „Glasul Bucovinei“ ...

Peste tot în Țara Românească, din Moldova, din Bucovina. A avut și o serie de lucrări personale. A făcut o foarte frumoasă monografie a bunicului său Iacob Mureșianu, cu multe cercetări, fiind un om de știință foarte bine documentat. Din păcate, a murit și el foarte repede, la 60 de ani neîmpliniți, răpus de o boală cumplită, dar înainte, împreună cu soțul verișoarei lui primare, Sevastia Mureșianu, măritată Gherman, a făcut un act prin care s-a făcut donația acestui imobil, a

patrimoniului și a tot ce se găsește în muzeul actual: mobilier, tablouri, arhiva Mureșenilor, alte lucruri de valoare și biblioteca.

Dar după ce a murit, foarte curând, nu știu dacă au trecut 48 de ore, s-au prezentat organele securității, dorind să ridice tot ceea ce este tipăritură. Dr. Joe Gherman, care era desemnat ca reprezentant al familiei în vederea acestei donații și a tot ce era acolo, a reușit să amâne cu 24 de ore ridicarea patrimoniului. Atunci a apelat la un alt mare român, care nu era rudă cu Mureșenii, dar era foarte apropiat în special de Aurel A. Mureșianu, cu care a colaborat foarte mult, și la „Țara Bârsei“ și la alte publicații, profesorul Ion Colan, care era atunci directorul Bibliotecii. Și, cu ajutorul lui, s-a făcut o preluare de către Bibliotecă a arhivei și a bibliotecii care avea mii de volume și era de o foarte mare valoare. Dacă ar fi să menționez numai una dintre cărți, despre care scrie și Sextil Pușcariu, o ediție foarte importantă, cumpărată încă de Teodor Nica de la Viena, a Iliadei, și care, cu această ocazie, a dispărut. Păcat, căci era o ediție rară, tipărită în condiții excepționale. Sextil Pușcariu o văzuse la Aurel A. Mureșianu. Erau alte foarte multe lucruri de valoare. Într-o singură noapte a trebuit să cărăm totul, să ducem biblioteca, s-a dus cu rafturi cu tot, și Ion Colan a făcut un proces verbal de preluare, în care își lua angajamentul ca, în cadrul bibliotecii, să se facă o cameră a Mureșenilor, cu mobilierul, cu cărțile, plus arhiva. Arhiva am cărat-o noi, toți membrii familiei, o noapte întreagă, ajutați de prieteni. De la Mureșeni am cărat-o în coșuri la Bibliotecă și a rămas acolo. Pe urmă, de acolo a fost preluată de Academie și apoi, cu chiu, cu vai, a revenit. Au fost fel de fel de avataruri. Sigur că s-au mai pierdut, s-au mai stricat. Sigur, biblioteca și colecția „Gazetei Transilvaniei“ și astăzi se găsesc la Bibliotecă, pentru că au venit vremurile când au fost diverși directori care n-au mai ținut cont, au împrăștiat cărțile, le-au repartizat în alt fel și astăzi e foarte greu să mai identificăm, cel mult colecția „Gazetei“, eventual. Au rămas toate în patrimoniul Bibliotecii, și e foarte bine că au rămas și acolo, că n-au ajuns la Securitate ca să fie arse ca alte lucruri, ca, de pildă, lucrarea fostului meu profesor de economie politică, Victor Jinga, despre istoria Transilvaniei, o lucrare monumentală care a fost acum editată din nou, și care atunci a fost arsă ca un lucru otrăvitor pentru neamul românesc. Și atunci ar fi avut aceeași soartă și Arhiva aceasta. Că doar nu era să se ocupe cineva de ea. Aurel A. Mureșianu și-a făcut datoria cât a putut, prin actul acela notarial pe care l-a făcut, din păcate a murit, dar a rămas Dr. Joe Gherman, care timp de șaptesprezece ani a luptat în fel și chip ca să se înființeze muzeul. A reușit târziu, a început în '50 această acțiune, și s-a reușit în '68. Dar el, în '67, a murit la rândul lui, însă înainte de asta i-a cerut fiului său (este vorba despre Mircea Gherman – n. n.) să-l urmeze. Deși el făcuse o facultate economică și a făcut și el facultatea de drept, i-a cerut să urmeze și facultatea de istorie, ca să rămână acolo un specialist, așa cum se prevăzuse în acel „lăsământ“. A și rămas, a lucrat, Casa a funcționat în cadrul Muzeului de Istorie, sigur n-a putut să facă niciodată tot ce a vrut. Un singur exemplu să dau: la o aniversare importantă i s-a interzis să se cânte „Deșteaptă-te, Române!“, când s-au împlinit 130 de ani de la înființarea „Gazetei Transilvaniei“. Nu i s-a dat voie să vorbească despre procesul Memorandului, nimic ce ar fi atins coarda comunistă. Secretarul de partid de atunci a hotărât ce și cum să se facă. Cu toate acestea el, muncind foarte mult, a reușit să facă o foarte frumoasă expoziție despre voluntarii români, care s-au întors în 1917 din Rusia, din prizonierat, au venit și s-au înrolat în armata română, ca să lupte pe front alături de România și aliați. A muncit foarte mult, dar ca urmaș nu i s-a dat voie să vorbească așa cum și-ar fi dorit el să prezinte lucrurile, cu privire la „Gazetă“.

Mircea Gherman a rămas la Muzeu până în 1990, când s-a îmbolnăvit și a murit și el. Atunci, după cum v-am spus, din fericire, un noroc al Mureșenilor ajutați de bunul Dumnezeu, a venit

Sanda Maria Buta, care timp de 12 ani a muncit și a luptat, obținând și autonomia Casei memoriale, obținând spații, obținând fonduri pentru renovare, și astăzi este într-adevăr un muzeu cu totul și cu totul deosebit. Nu știu dacă în țară sunt multe case memoriale, cel puțin din câte cunosc eu nu știu cu care s-ar putea compara (nu vorbesc de palatul lui Cantacuzino – „Nababul“ – unde se află Muzeul Enescu).

Sunt uitate și de autorități, și de Ministerul Culturii ...

Chiar dacă nu sunt uitate, sunt destul de modeste. Poate casa lui Vasile Alecsandri de la Mircești să fie mai ... dar ... totuși este numai un conac de țară, pe când aici este o casă în centrul orașului, frumos aranjată cu mobilier de valoare, acum adăpostește și pe Gheorghe Dima, care, așa cum am spus, este și el o rudă, și care a avut și el un rol foarte important în viața culturală a Brașovului.

Doamna Bunaciu, în perioada interbelică, deși erai adolescentă și probabil la Brașov veneai mai mult în vacanțe, cum ai receptat Brașovul, mai ales din punctul de vedere cultural, apoi după 1940 și în perioada comunismului?

Înainte de a veni aici definitiv, în '40, veneam într-adevăr în vacanțe foarte mult. Eu veneam de la Cluj. Clujul era un oraș mare, un oraș universitar, un oraș cu institute, un institut francez, unul italian, consulate, mă rog, o viață culturală efervescentă. Conferențieri din toată țara ... Era Operă, era teatru ... Noi, la liceu, eram tot timpul ținuți la curent cu tot ce era cultură în Țara Românească. Carol al II-lea a făcut celebrul colegiu „Carol al II-lea“ de lângă Universitatea din Cluj, unde s-a format apoi Filarmonica, deci erau concerte, altfel era viața.

Brașovul era un oraș mic, un oraș de provincie, cu 40.000 de locuitori, înconjurat de ...

Important din punct de vedere industrial ...

Important pentru că avea industria de război, în special armament, important ca oraș industrial, însă un oraș mai restrâns. Cu două licee de băieți și cu un liceu de fete, două licee comerciale, un liceu săsesc. Sașii în majoritate stăpâneau industria, nu vorbesc de cea de armament, care era a românilor; Astra și Tohanul, Metrom ... dar și industria ușoară sau de altă factură era stăpânită în special de sași.

Sașii erau într-adevăr și ei foarte muzicali, dar erau foarte închiși. Aveau cercurile lor restrânse, se făcea muzică în familie de obicei, erau buni instrumentiști, dar mai puțin deschiși față de români. Cu toate că erau legături destul de strânse, mai ales între intelectuali.

Aici, la Brașov, Tiberiu Brediceanu a făcut un conservator, și în acest Conservator a reușit să prezinte viața muzicală, și să o ridice. La Redut se mai dădeau și spectacole. Când a fost Dima în Brașov, de asemenea, corul lui a fost foarte important, până când a plecat la Sibiu, pe urmă a plecat la Cluj, unde a fost rectorul Conservatorului și directorul Operei.

Așa că viața culturală a Brașovului era reprezentată de profesorii de liceu, de o serie de medici, destul de buni și de valoroși, cum a fost și Radu Pușcariu, băiatul lui Sextil Pușcariu, și istorici de asemenea care se ocupau cu istoria Primei Școli Românești din Șchei, de care s-a ocupat Ion Colan, el și cu Sterie Stinghe au fost cei care au avut o valoare, și cu toate că orașul era apropiat de București și ar fi fost cazul să fie mai mare emulația culturală, totuși influența aceasta săsească de închidere, restrângere, răceală a făcut ca să nu fie chiar așa o viață culturală nemaipomenită.

Era familia Căliman, care scriau și publicau, dar în general nu pot să spun că am găsit aici o viață culturală deosebită.

În '40, venind aici Academia Comercială, cu profesorii săi, oameni de mare calitate, oameni care au reprezentat ceva în economia românească, Jinga, Tătaru, pe urmă Condeescu, Răducanu de la București, în fine, s-a format așa un nucleu. Exista aici Institutul de Cultură Italiană, al cărui director era profesorul Palmieri din Italia, de asemenea și el om de mare cultură, unde erau ședințe literare, erau concerte; Institutul francez de asemenea a luat un avânt foarte mare, avându-l pe profesorul Dunogier, care era trimis de Misiunea franceză. Acolo am fost la o serie de conferințe cu diapozitive, adică un fel de filme propriu-zis, că pe vremea aceea nu era așa avansată această industrie video, a fost o serie de conferințe foarte importante, cu castelele de pe valea Loirei. Erau conferințe de istorie, literatură și muzică. Erau poeți, literați de valoare, de exemplu Gherghinescu-Vania și Ștefan Baciu. Aurel A. Mureșianu, care era un publicist cunoscut, și în a cărei casă într-adevăr, eu copil fiind, încă înainte chiar, la 12, 14-15 ani, am întâlnit oameni importanți în cultura românească. L-am întâlnit pe Iorga, l-am întâlnit pe Titulescu, nu vorbesc de Sextil Pușcariu, care, când venea la Brașov (venea permanent), erau în relații de prietenie, se cunoșteau încă de la studiile din străinătate făcute la Paris, deși era mai în vârstă decât Aurel A. Mureșianu.

Stimată Doamnă Bunaciu, vă mulțumim!

Cristina PLOSCĂ

**ÎNCERCĂRI DE REFORME ÎN TRANSILVANIA ÎNAINTE DE 1848
MOMENTE ALE GÂNDIRII ECONOMICE:
REFORMISMUL NEMEȘESC ȘI CURENTUL DEMOCRAT-REVOLUȚIONAR**

Baza socială a gândirii economice nobiliare a constituit-o aristocrația – proprietarii de pământ, deținători ai funcțiilor principale în viața politică și administrativă a Transilvaniei. Acestora li se mai adăugau dregătorii Casei Imperiale de la Viena pentru Transilvania și aliații lor – patriciatul și înaltul cler.

Gândirea economică nobiliară conservatoare n-a excelat prin bogăția de idei. Până în deceniul patru al secolului al XIX-lea, nemeșimea conservatoare nu dispunea de publicații care să se ocupe de probleme economice și nu tipărise nici lucrări cu caracter economic. Semnalul a fost dat de lucrarea lui Miklós Wesselényi, *Balítéletekröl*¹ (Despre prejudecăți), din 1833, care a declanșat preocupări mai intense privind aspectele teoretice ale problemelor economice. În ziarul conservator „Múlt és jelen“ (Trecut și prezent), articolele nu au o ținută teoretică ridicată. Un conținut bogat și interesant au articolele și studiile apărute în ziarul reformist „Erdélyi Hiradó“ (Jurnal ardelean).

O sursă importantă de cunoaștere a ideilor economice nobiliare sunt dezbaterile din Dietă, dar și cuvântările în adunările comitatelor și documentele arhivelor publice sau private. Ideea în jurul căreia gravita gândirea economică nobiliară conservatoare era cea a păstrării statu-quo-ului sau chiar a involuției, acolo unde s-ar fi înregistrat evoluții care le subminau privilegiile, exprimată în formula: „Totul este bun numai așa cum este, deoarece și până acum așa a fost“².

Însă o fracțiune a nemeșilor, atrasă în economia de schimb, a înțeles că mersul implacabil al dezvoltării și noile idei nu pot fi oprite nici prin apeluri la „constituția străbună“, nici prin forța violenței, pentru conservarea drepturilor ei fiind necesară o adaptare a noilor procese la înseși propriile interese gândite într-un chip nou. Rezultatul efortului a fost reformismul nemeșesc care s-a confruntat cu conservatorismul feudal în Dietă, în adunările comitatelor și în presă. Au existat cazuri când reformismul a învins conservatorismul și a impus legi care ar fi facilitat afirmarea evolutivă a noilor relații, dar puterea economică și politică de care dispuneau „păstrătorii tradiției“ a împiedicat aplicarea lor. Exemplu concludent îl constituie confruntările de idei pe problemele reglementării raporturilor între iobagi și nemeși în chestiunea urbaniului.³

În 1834, după aproape un sfert de veac de inactivitate, s-a redeschis Dieta. Noile procese și fenomene care degradau ordinea veche și economia feudală au cunoscut un avans. Reprezentanții conservatori ai nobilimii au emis ideea „dării înapoi a Transilvaniei pentru a-și construi viitorul pe trecutul privilegiilor neștirbite“. Aceștia apreciau, în cuvântul de încheiere a lucrărilor Dietei, că „Transilvania nu are prezent, nu are un punct de unde ar putea porni; ea a avut un trecut la care trebuie să se întoarcă pentru a putea să pornească în mod sigur spre viitor“⁴. Reprezentanții reformismului au

¹ Ivanciu Nicolae-Văleanu, Toader Ionescu, Iuliu Pinczés, *Gândirea economică din Transilvania (1784-1918)*, Ed. Academiei, București, 1981, p. 38

² *Ibidem*, p. 38

³ *Ibidem*, p. 39

⁴ *Ibidem*, p. 40

formulat cerințe de modificări axate pe ideea prefacerilor graduale. Proiectele lor au rămas însă fără efecte imediate.

Dezbaterea în Dietă a relațiilor agrare avea loc pe un teren șubred, deoarece principalul producător, țăranii români, nu era reprezentat. Astfel, ideile reformismului nemeșesc nu s-au putut impune, prin caracterul lor mai rațional, în fața celor ale conservatorilor. În proiectele lui Miklós Wesselényi, modificările în raporturile agrare erau însoțite de maghiarizarea românilor, cu aceasta însă el a pierdut sprijinul popular.

La Dieta din 1837, conservatorii au reluat ideea „degradării tradiției” și au formulat-o ca teză a ajungerii Transilvaniei „în afara constituției străbune”, punând problema restabilirii stărilor de lucruri „așa cum a fost cu 150 de ani în urmă”. Gruparea reformistă s-a accentuat, câștigând noi poziții și tinzând să se transforme în „opozitie frățească”. La Dieta din 1841 „opozitia frățească” a pus temeiuri solide reformelor prin care „aruncă semințe ce în viitor răsărind și crescând vor putea aduce roduri bune”⁵. A fost întocmit un proiect de lege urbană. Acesta prevedea punerea în posesie a iobagului și a avutului său într-o situație mai sigură; executarea lucrărilor comunale de către toți, nobili și nenobili; creșterea avuției prin sporirea valorii pământurilor. Conservatorii s-au opus acestor idei, astfel proiectul nu a căpătat caracter de lege.

Teza conservatoare potrivit căreia țăranii ar fi mulțumiți de situația lor și n-ar dori reglementări urbariale și, cu atât mai mult, împrăștierea a fost controversată în Dietă, în special în adunările comitatelor și ale scaunelor. „Gazeta de Transilvania”, în relatările despre dezbaterile din adunarea Scaunului Arieșului din ianuarie 1842, consemna că „opozitia susține cum că țăranimea și iobagii sunt mulțumiți, nu cer nimic și că îmbunătățindu-și starea, poftele lor ar crește în pretenții tot mai nesăturate”⁶. Sub presiunea argumentelor, conservatorii au lansat ideea cumpărării de pământ și de către țărani, dar în condiții imposibil de realizat.

După 1841, reformismul a înregistrat degradări ale laturii sale progresiste făcând concesii conservatorismului; urmarea a fost că ideile cuprinse în legile urbariale aprobate de Dieta din 1847 erau nefavorabile țăranilor, neputând fi aplicate.

Pe plan teoretic, reformismul nemeșesc prezintă, în trăsăturile sale esențiale, justificarea căii prusace de pătrundere a capitalismului în agricultură. Calea gândită ca posibil de realizat într-o variantă prin combinarea intereselor nemeșilor, capitaliștilor, țăranimii și statului ar fi fost în interesul nemeșilor. Reformismul a evoluat după 1848 către un compromis cu punctul de vedere al conservatorilor și a pactizat în unele probleme cu absolutismul habsburgic. Doctrinar, deși admitea progresul, prefacerile, a avut și note reacționare – respectiv problema națională, poziția față de drepturile economice, sociale și politice ale românilor.⁷

Cea mai importantă dintre ideile directe ale reformismului nemeșesc o reprezenta critica la adresa abuzurilor mării nobilimi, a birocrăției austriece și a formelor anacronice ale feudalismului. Latura critică a reformismului și conținutul său pozitiv au fost etalate în perioada premergătoare revoluției de la 1848, adică în perioada confruntărilor de idei. Când problemele s-au deplasat din domeniul teoriei în practică, pe prim-plan s-a impus natura moderată, ba chiar și conservatoare, a curentului reformator nemeșesc. Explicația deplasării accentului pe o latură sau alta în perioada pre-

⁵ *Ibidem*, p. 40

⁶ *Ibidem*, p. 40

⁷ *Ibidem*, p. 41

și postrevoluționară este căutată în substratul de clasă, în evoluția vieții economico-sociale. În perioada prerevoluționară mentorii reformismului au demascat gravitatea stărilor de lucru și chiar au luat atitudine în cazul unor abuzuri frapante, spre a evita un deznodământ violent.

În perioada postrevoluționară, în rândul proprietarilor funciari a câștigat teren reformismul diluat și nu conservatorismul tradițional.

Prin scrierile lor, reprezentanții reformismului nemeșesc au dovedit că au înțeles importanța proprietății private, eliberarea de legăturile feudale, pentru creșterea producției. De multe ori au arătat că proprietatea feudală este una din cauzele înapoierii economice a Transilvaniei.⁸

Teoreticianul recunoscut al curentului, propagator al ideilor sale și susținător al măsurilor practice a fost Miklós Wesselényi (1796-1850). Principalele sale lucrări sunt: *Despre cauzele falimentului unor herghelii renumite*, 1829; *Despre prejudecăți*, 1833; *Manifest în problema naționalității maghiare și slave*, 1843.

În deceniile premergătoare revoluției de la 1848, contradicțiile social-economice și politice căpătaseră aspecte acute. Faptul l-a determinat pe Wesselényi să le acorde importanță în lucrarea *Despre prejudecăți*, reliefând obstacolele principale care se ridicau în calea dezvoltării Transilvaniei. A arătat că poziția economică și politică a magnaților, disprețul de castă afișat au provocat nemulțumiri din partea nemeșilor mici și mijlocii, iar situația la care fuseseră aduși țărani a stat la baza revoltelor. Analizând societatea transilvăneană, a observat că situația țăranilor de aici era mai dificilă decât în Ungaria. În capitolul „Prejudecăți în jurul nașterii și situației burgheze“, a realizat un tablou despre înfeudarea și sărăcirea iobagilor și abuzul de putere al nemeșilor. El a caracterizat nobilii ca „trântori“ ai societății, ce posedă drepturi moștenite și nu contribuie cu nimic la progresul ei. Aprecia ca o realitate scandaloasă faptul că „din milioane de locuitori ai unei țări, numai o mie să fie considerați ca națiune și numai acest număr mic să se bucure de drepturi, iar ceilalți, numărul cel mare, să fie privat de ele“⁹.

În privința industriei, a comerțului și a circulației banilor a împrumutat și ideile economistului Széchenyi, care considera cultura spirituală drept un izvor principal al economiei naționale. Lipsa acestei culturi era socotită drept o cauză principală a comportamentului nemeșilor.

Ideea de bază a programului expusă în „Despre prejudecăți“ se axează pe necesitatea eliberării țăranilor de înrobire și asigurarea condițiilor, cu ajutorul legilor, pentru menținerea țăranilor în libertate.

Scrierile și activitatea teoretică a lui Wesselényi înainte de 1848 au contribuit la fundamentarea teoretică a curentului reformist nemeșesc.

Dacă până aici am prezentat punctul de vedere reformator maghiar, în continuare vom prezenta curentul democrat-revoluționar al burgheziei române și maghiare. Aceștia, cu un orizont mai larg al cunoașterii, înțelegeau că fără abolirea iobăgiei și împrumutarea țăranilor nu putea fi vorba de dezvoltarea agriculturii. Condamnând sistemul agricol feudal și reliefând daunele aduse dezvoltării acesteia de regimul feudal, gânditorii burghezi au subliniat locul și importanța agriculturii în economia mondială. Ideologia burgheziei române au corelat problema agrară cu cea a statului. În articole, scrieri și memorii către Curte au arătat că agricultura, din cauza dărilor multiple, a avut

⁸ *Ibidem*, p. 42

⁹ *Ibidem*, p. 43

barată dezvoltarea; țăranului nu i s-a asigurat dreptul la proprietate și nici libertatea persoanei sale. Barițiu scria: „Într-un stat bine organizat nimeni nu poate săli pe altul a face sau a nu face sau a suferi dacă nu face ceea ce voiește el“. Există distincție între ideile reformismului nemeșesc și cele ale burgheziei – ambele au susținut eliberarea țăranilor de servituțurile feudale și împrăprietărea lor. Însă programul maghiar condiționa ideea de răscumpărare a libertății și pământului țăranului, cel românesc socotea necesar și echitabil să nu se plătească nici o răscumpărare de către țărani.¹⁰

Dezvoltarea industriei nu a fost privită în sine, ci ca o componentă a economiei în totalitatea ei legată de agricultură, comerț, credit, capitaluri, piață. Ideea conlucrării ramurilor economiei și influențării reciproce se întâlnește frecvent în publicistica vremii. Printre aceștia se numără: G. Barițiu, S. Bărnuțiu, L. Kóváry, S. Brassay, A. Kurz, J. Hintz, Gr. Obradovici.

S. Bărnuțiu (1808-1864) a fost o personalitate remarcabilă, pedagog, jurist, om de cultură. În filosofie a promovat concepții raționaliste. Ideile-program de renovare națională și socială a Transilvaniei sunt expuse în discursul de la Blaj. În concepția sa, în agricultură se deschideau căi prin lichidarea sistemului feudal, prin împrăprietărea țăranilor, prin modernizarea agriculturii și libertatea de acțiune a forțelor economice scăpate de îngărădirile feudale.¹¹ Fiind conștient de dificultățile și consecințele liberalismului economic, a respins soluția sismondiană și cea ricardiană, a căutat o soluție originală prin reactualizarea unor forme tradiționale, dar modernizate. Soluția lui conținea: „Să se creeze în fiecare comună, după vechiul uz român, una arcă (cutie, ladă) comună din veniturile agrului public, din alte venituri și contribuțiuni; de aici să se întâmpine nu numai necesitățile cele ordinare ale comunei, ci să se dea bani împrumut și membrilor comunei carii ar fi nevoiți altminteri să ieie bani de la uzurari. Să se creeze în ultra (pe lângă aceasta) bance ținutuale naționale...“¹². Măsura i-ar fi salvat pe micii proprietari de pericolul îndatorării la cămătari în cazuri de urgență.

Concepția economică a lui Simion Bărnuțiu, de factură revoluționară la 1848, nu a suferit involuții, el judecând problemele dezvoltării economice în perioada afirmării capitalismului, ținând seama de interesele dezavantațailor sociali.

Alt reprezentant al acestui curent, însă de origine maghiară, este László Kóváry (1819-1907), fiu de meșter în breasla cojocarilor din Turda. Revoluția de la 1848 l-a găsit în activitate de economist și statistician. Avea elaborate două lucrări fundamentale cu privire la Transilvania. Dintre lucrări mai importante sunt: *Despre secuime* – 1842, apoi, după ani de muncă intensă, a urmat, în 1847 – *Statistica Transilvaniei*. Lucrările sale statistice n-au fost simple fotografieri ale realității, ci conțin considerații teoretice și aprecieri ale autorului de factură democrat-revoluționară.¹³

Coordonatele concepției lui social-economice sunt date de considerarea feudalismului ca orânduire depășită, obstacol în calea progresului, aprecierea revoluției ca mijloc de prefacere a societății; urmând modernizarea agriculturii și a întregii economii, implicat dezvoltarea industrială a Transilvaniei.

Pe baza cercetărilor statistice cu privire la starea economică a Transilvaniei, L. Kóváry a formulat două idei:

¹⁰ *Ibidem*, p. 56

¹¹ *Ibidem*, p. 72

¹² *Ibidem*, p. 73

¹³ *Ibidem*, p. 76

a) economia agriculturii este așa de înapoiată și producția agricolă (fără creșterea animalelor) atât de slabă, încât nu poate hrăni corespunzător nici populația Transilvaniei;

b) Transilvania are condiții mai prielnice pentru industrie și pentru creșterea vitelor decât pentru agricultură cerealică de câmpie.¹⁴

Kóváry aprecia despre Transilvania: „din punct de vedere economic până acum ne-a dat numai mizerie (...)”. Cauzele acestei slabe producții erau în sistemul feudal existent, incapabil de reînnoirea procedeelor de lucru în agricultură. Practic, îmbunătățirile ar fi constat în: utilizarea sistemului culturilor alternative, utilizarea îngrășămintelor și a soiurilor mai bune de cereale. Susținea eliberarea țăranilor și împrumutul lor fără plata vreunei recompense.

Printre personalitățile care au ilustrat gândirea economică-burgheză postrevoluționară s-au remarcat G. Barițiu, Pavel Vasici-Ungureanu, Petre Lupu-Lupulov, Samuel Brassay.

George Barițiu (1812-1893), unul din cei mai fecunzi publiciști români din Transilvania, a abordat probleme ale vieții economice, sociale și politice cu competență și profunzime, încercând să le descopere resorturile, să le priceapă rosturile și să sugereze soluții conforme cerințelor de progres ale secolului său. Contribuțiile sale în domeniul înțelegerii vieții economice sunt remarcabile și ele îl situează printre cei mai de seamă economiști ai veacului al XIX-lea. În 1836 Barițiu a trecut pe la școala negustorilor din Brașov, unde a funcționat nouă ani ca profesor. Din publicistica economică reținem câteva studii și articole: *Idei din economia politică* (1845), *Banc* (1843), *Industria și comerțul nostru* (1850), *Cestiunea tarifelor și convențiilor comerciale în stadiul de astăzi* (1886).

Înainte de 1848, el considera că feudalismul era cauza înapoierii economice a Transilvaniei, dar acestea i se adaugă apoi dominația Imperiului habsburgic.

Barițiu era adeptul convingerilor protecționiste, mai ales după ce a urmărit efectele dezastruase pe care le-a avut concurența industriei țărilor avansate asupra țărilor slab dezvoltate. A acordat atenție construcției căilor ferate. A arătat avantajele drumului de fier pentru activizarea vieții economice.

Altă problemă de care s-a ocupat a fost cea agrară – explicată prin faptul că agricultura, ca ramură a economiei naționale, ocupa locul principal în Transilvania, iar problemele sociale legate de această ramură, alături de problema națională a românilor, erau fundamentale.

A propus măsuri legate de perfecționarea agriculturii, acestea vizând dezvoltarea, raționalizarea, intensificarea agriculturii, deoarece pe marile proprietăți și pe pământul țăranilor se lucra cu mijloace rudimentare folosindu-se procedee depășite. Barițiu sfătuia ca ogorul cu pârlogă să fie înlocuit cu un sistem de asolament rațional. Sugera ca, pe lângă intensificarea culturii cerealelor și a creșterii vitelor, să se acorde importanță unor ramuri – legumicultura, cultura pomilor, a viței de vie, creșterea păsărilor și apicultura. Introducerea unor metode superioare de muncă în agricultură urma să aibă ca efect imediat reducerea prețurilor la produsele agricole.

Reprezentant al burgheziei românești transilvănene, cu vechi îndeletniciri comerciale ca secretar al „Gremiului negustorilor români din Brașov”, Barițiu a abordat și problema rolului comerțului, ca și perspectivele lui în Transilvania.

Bazat pe date statistice, Barițiu a apreciat mărimea, diversitatea și rolul negativ al impozitelor și al altor forme de preluare a unor sume bănești din Transilvania de către guvernul de la

¹⁴ *Ibidem*, p. 77

Viena și Budapesta. Într-un articol din 1863, intitulat „Contribuțiile Transilvaniei“, publicat în 4 numere ale „Gazetei Transilvaniei“, Barițiu arăta că Transilvania plătea în acea vreme 12 milioane florini impozite Imperiului austriac, la care se adăuga un surplus de 1,8 milioane. De la bugetul Imperiului primea pentru bugetul propriu doar 3.404.919 florini. Barițiu arăta că, după calcule modeste, Transilvaniei i-ar fi fost necesare 8 milioane florini alocați de la bugetul central. Sustragerea de venit prin sistemul fiscal era demascată ca o piedică suplimentară în calea propășirii Transilvaniei.

Barițiu ocupă un loc binemeritat în gândirea economică românească a secolului al XIX-lea, fiind unul din primii scriitori români care a abordat profund probleme de ordin economic. Cunoscător al operelor și teoriilor unor reprezentanți de seamă ca Fr. Quesnay, A. Smith, A. Müller, J.-B. Say, a studiat și lucrările economice ale lui D. P. Marțian, P. S. Aurelian, A. D. Xenopol, I. Ghica, propagându-le în Transilvania ideile valoroase.

Soluțiile acestor prestigioși oameni de știință și cultură români, dar și maghiari, cuprindeau măsuri ce transformau societatea civilă a epocii respective. Însă raportul de forțe pe plan intern și extern a fost de așa natură încât soluțiile n-au putut fi aplicate imediat și integral, realizarea lor având loc treptat și parțial.

Constantin BĂJENARU

REVOLUȚIA DE LA 1848-1849 ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI ASPECTE INSTITUȚIONAL-ORGANIZATORICE

O dată cu declanșarea revoluției în Ungaria, în martie 1848, locuitorii din Țara Făgărașului și cei din Țara Bârsei s-au solidarizat imediat cu revendicările social-politice ale revoluționarilor maghiari în privința desființării privilegiilor nobiliare, a desființării totale a iobăgiei, a instaurării egalității și libertății publice și – în ceea ce-i privea în mod special pe români – a recunoașterii acestora ca entitate politică de sine stătătoare.

Adunarea națională de la Blaj, din 3/15-5/17 mai 1848, a constituit cea mai puternică manifestație politică a românilor din Transilvania de până atunci, acolo proclamându-se, prin cele 16 puncte ale „Petiției Naționale“, egalitatea politică a națiunii române cu celelalte naționalități conlocuitoare, dreptul de a avea reprezentanți în Dietă, administrație și justiție proporțional cu numărul ei, desființarea iobăgiei etc. Sub influența ideilor proclamate și răspândite de participanții făgărășeni și brașoveni, revoluția a atras rapid pe locuitorii din cele două „țări“, fie ei intelectuali, orășeni sau țărani.

Însă, cu toată voința românilor, exprimată în cadrul adunării de la Blaj, Dieta transilvăneană – compusă numai din nobilime maghiară și secuiască și patricienii sași – a votat în unanimitate, la 17/29 mai 1848, încorporarea Transilvaniei la Ungaria, însemnând pierderea totală a identității acesteia. În astfel de situație dificilă, românii ardeleni se adună din nou la Blaj, între 3/15 și 12/24 septembrie 1848, unde hotărăsc să-și creeze propria organizare armată spre a-și apăra drepturile normale și legitime. Ca atare, Comitetul Național Român de la Sibiu, ales în cadrul adunării, a hotărât modul de organizare a gărzilor românești – formarea a 15 prefecturi ce urmau să organizeze 15 legiuni militare, conduse de câte un prefect și un viceprefect.

Două dintre cele 15 prefecturi s-au format în Țara Făgărașului¹ și Țara Bârsei. La conducerea prefecturii făgărășene Comitetul Național Român a numit pe tânărul revoluționar Ioan (Iovian) Brad². Dincolo, în Țara Bârsei, conducerea revoluționară era formată dintr-o pleiadă de personalități – protopopii Ioan Popasu și I. Petric, avocatul Ioan Bran, Andrei și Iacob Mureșianu, George Barițiu, Nicolae Popea, Constantin Secăreanu, Ioan Aldulea ș.a. Legiunea Română a Țării Bârsei a luat naștere la Brașov, având ca prefect pe Ioan Bran, însă, acesta fiind chemat ca membru al Comitetului Național Român la Sibiu, Legiunea a fost organizată și condusă de viceprefectul Constantin Secăreanu. La fel ca în zona Făgărașului, acesta a împărțit teritoriul Țării Bârsei în tribunate, centurii și decurii – tribunatul de Bran (condus de I. Pușcaș și N. Popea) și tribunatul de Săcele (condus de D. Boier și Tecló).³

În Țara Făgărașului, prefectura a organizat o legiune – ca formație militară constituită pe principii teritorial –, inițiativă legată de numele lui Ioan Brad, ajutat fiind de tinerii

¹ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 309, 318-319

² C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, vol. I, Sibiu, 1898, p. 558

³ Fl. Salvan, *Constantin I. Secăreanu...*, p. 64-65

Ioan Comșia⁴ și Ioan Moraru⁵ (ca viceprefecți). Ca principală atribuție a Legiunii de aici s-a hotărât a fi apărarea teritoriului Țării Făgărașului și cooperarea militară cu Legiunea Țării Bârsei.

Nerecunoașterea, de către maghiari, a existenței românilor ca națiune i-a determinat pe aceștia din urmă să recurgă la alianța cu împăratul Austriei, care, din considerațiuni tactice, se pronunțase pentru recunoașterea drepturilor legitime ale națiunii române. Din acest motiv, și în zona sud-estică a Transilvaniei, pe lângă Legiunile Țării Făgărașului și Țării Bârsei, au fost dislocate unități ale armatei imperiale austriece, conduse de feldmareșalul Gedeon.⁶

În octombrie 1848, lângă Șercaia, se formează tabăra militară a făgărășenilor, pe lângă care se atașează și unele unități militare imperiale. Românii din Țara Făgărașului au răspuns cu promptitudine chemării tribunilor și s-au înrolat ca voluntari în cadrul Legiunii. În tabăra de la Șercaia s-a adunat „o mare sumă de români armați sub căpitanii sau prefectii lor comandanți”; „numărul românilor armați ar trece de 10.000, mai mulți cu lănci”⁷.

Despre momentele acestea avem următoarea mărturie: „Pare că-i văd acuma în casa noastră cum au petrecut o noapte când au venit de la Sibiiu, cu Iancu, cu Bărnuțiu, cu Brătian din Țară (Țara Românească – n.n.) și încă cu doi tineri studenți de la școlile mai înalte. Cum, după o consfătuire de o noapte, au înființat garda națională pentru acest ținut, sub conducerea lui Aldea și Tache Borzea, ca tribuni de aici, și-au continuat calea către Făgăraș la Brașov. La Făgăraș s-a ținut adunare mare la Moara de hârtie și înainte a fost încă o adunare aci, la Viștea de Jos”⁸.

Către sfârșitul lunii octombrie 1848, armatele austriece reușesc să cucerească și să ocupe Cetatea Făgărașului care, până în martie 1849, va servi ca garnizoană a armatei imperiale; de altfel, în Făgăraș a fost organizat cartierul general al trupelor austriece din această zonă.

Cu tot sprijinul, mai mult moral, al austrieceilor, Legiunea Țării Făgărașului, – ca și cea a Țării Bârsei –, a suferit de lipsa de armament de calitate, comandamentul militar general austriac acordând taberelor militare făgărășene și brașovene foarte puține arme și muniții. Din acest motiv, de altfel foarte important și hotărâtor, înarmarea s-a realizat greu, folosindu-se în special posibilitățile locale, adică arme tradiționale – în special lănci.⁹

Acțiunile militare ale Legiunii făgărășene debutează la sfârșitul aceleiași luni, prefectul Ioan Brad „cu trupa sa de lăncieri” fiind detașat, din ordinul feldmareșalului Gedeon, să opereze în zona Brașovului, împreună cu Legiunea Țării Bârsei, pentru dezarmarea ceangăilor săceleni – considerați inamici – pentru ca apoi să continue acțiunea în districtul Trei Scaune, împotriva secuilor, de unde trupele române fuseseră respinse.¹⁰

Acțiunile militare ale Legiunii Țării Făgărașului cresc în intensitate către sfârșitul anului 1848, atunci când Ioan Brad, împreună cu trupele sale, s-a deplasat în nord-estul regiunii pentru a participa la luptele din zona localităților Hoghiz, Racoș, Căpeni și Ormeniș, lupte în urma cărora inamicul a fost silit să se retragă peste Olt, la 19 decembrie, în zona satelor Aita Mare și Belin.¹¹

⁴ Arhivele Naționale Brașov, *Fond Prefectura Făgăraș*, doc. nr. 47 (14 ian. 1849)

⁵ S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la ...1848-1849*, I, Sibiu, 1944, p. IX

⁶ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 318-319

⁷ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 84, 1848

⁸ Nic. Borzea, *Amintiri din vremea iobăgiei. Anii 1841-1848*, în „Transilvania”, an 57, nr. 6, Sibiu, 1926, p. 258

⁹ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 84, 1848

¹⁰ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 318-319

¹¹ S. Dragomir, *op. cit.*, doc. nr. 44, p. 56

După intrarea în Transilvania a armatei maghiare conduse de generalul Bem, Legiunea făgărășeană va întâmpina situații militare mult mai complicate, vizând amenințarea Țării Făgărașului din două direcții – înaintarea trupelor maghiare dinspre Sibiu și pericolul secuiesc dinspre nord-est (aceștia întărindu-se pe malul drept al Oltului, unde ocupaseră localitățile Racoșul de Jos și de Sus, Cața, Homorod, Cohalm, Ungra, intenționând să intre în Făgăraș pentru a se uni cu trupele lui Bem). Din acest motiv, Prefectura districtului își va organiza Legiunea pe malul stâng al Oltului, realizând o puternică linie de apărare în zona satelor Hoghiz, Comăna de Jos, Veneția de Jos, Șercaia și Mândra (lângă Făgăraș); în luptele care s-au dat, au fost remarcați pentru eroism și pricepere militară viceprefectul Ioan Comșa, Ioan Morariu și centurionul Voicilă.¹² Dincolo de Făgăraș, spre Sibiu, linia Oltului era apărată de unitățile militare austriece, încartiruite în satele grănicerești românești Ohaba, Mărgineni, Lisa, Viștea de Jos.¹³ Pe lângă luarea acestor măsuri militare locale, s-a realizat și cooperarea, la sfârșitul lunii februarie 1849, cu Legiunea Țării Bârsei în același scop – apărarea zonei Făgărașului și a drumului spre Sibiu.

Din păcate, în timpul luptelor duse cu maghiarii, din octombrie 1848 până în martie 1849, s-au produs excесе din partea ambelor părți, pe care le-a condamnat și comandantul Legiunii Țării Bârsei, Constantin Secăreanu.

Pentru luptele împotriva maghiarilor și-au făcut apariția în zonă și armatele rusești, moment în care „toată lumea fierbea de groază și fugiseră din sate românii la poalele munților – satele erau mai pustii când au intrat muscalii. Numai popa rămăsese în sat la porunca împărătească, mai pe urmă fugiserăm și noi la muntele Sâmbăta, la mănăstiri”¹⁴.

Demn de remarcat a fost și opoziția delegaților românilor din Țara Bârsei, C. Secăreanu și Gh. Ioan, față de cererea oficialilor Brașovului ca trupele țariste să intervină în zonă. Însă, adunarea magistratului a fost în cele din urmă de acord cu intrarea acestor trupe în Brașov, însă fără folos, căci la 20 martie 1849 trupele generalului Bem au ocupat orașul, ceea ce a corespuns cu dizolvarea Prefecturii și a Legiunii Țării Bârsei.

Câteva zile mai devreme, cu toate eforturile și pregătirile militare întreprinse, după ocuparea Sibiului (11 martie 1849), armatele lui Bem s-au îndreptat spre Făgăraș, determinând trupele aflate în Cetatea Făgărașului să se retragă spre Brașov (17 martie)¹⁵, aceasta însemnând și aici sfârșitul Prefecturii și al Legiunii românești.

În ceea ce privește al doilea aspect – administrația –, aceasta a fost instaurată de către prefectura română a Țării Făgărașului. Astfel, la 25 octombrie 1848, toți funcționarii conducerii administrative maghiare sunt siliți să demisioneze¹⁶ și, pentru o scurtă perioadă, a fost numită o administrație provizorie, compusă dintr-un vicecăpitan (un ofițer austriac numit de generalul A. Puchner), prefectul român (Ioan Brad) și preotul Moldovan din Racovița¹⁷.

Alegerile pentru noua administrație – românească – a Țării Făgărașului au fost stabilite de către Comitetul Național Român pentru ziua de 12 noiembrie 1848, sub supravegherea lui August-

¹² *Ibidem*, doc. nr. 71, p. 83; doc. nr. 72, p. 86; doc. nr. 73, p. 87; Arhivele Naționale Brașov, *Fond Prefectura Făgăraș*, act nr. 10/1849

¹³ S. Dragomir, *op. cit.*, doc. nr. 71, p. 83

¹⁴ N. Borzea, *op. cit.*, p. 258

¹⁵ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 480-481

¹⁶ *Gazeta de Transilvania*, an XI, nr. 85, 1848

¹⁷ *Ibidem*, nr. 88, 1849

Treboniu Laurian și Ioan Brad; ca secretari au fost aleși George Barițiu, Ioan Brad, Ioan Popazu și David Almășan. În funcțiile administrative au fost aleși, prin aclamație deschisă, următorii: juristul David Almășan – vicecăpitan (căpitanul urmând a fi numit de către împărat), avocatul Ioan Aldulea – prim-notar, juristul Nicolae Găitan – viconotar, avocatul Constantin Secăreanu – perceptor; ca asesori s-au ales: Matei Pop (deputat de Pesta), Aron Pumnul, Ioan Codru-Drăgușanu, Dimitrie Popovici, avocat Gh. Șuleriu, jurist Ioan Pușcariu, Ilie Moraru și Gh. Făgărășanu.¹⁸

Semnificativ este faptul că printre membrii administrației române de aici s-au numărat în mare parte intelectuali de seamă din zona Țării Bârsei – Constantin Secăreanu (conducătorul Legiunii Țării Bârsei), Ioan Pușcariu ș.a. Aceștia, împreună cu intelectualii făgărășeni, au acționat permanent în scopul practic de a forma din cele două „țări“ un puternic centru al revoluției române din Transilvania. Însă, ceea ce s-a realizat în Țara Făgărașului – administrativ vorbind –, nu s-a reușit în Țara Bârsei decât în zona Branului, cea mai compact românească de aici.

Chiar de la început, noua administrație a Țării Făgărașului a acționat pentru reinstaurarea drepturilor românilor din zonă și, în primul rând, pentru introducerea limbii române ca limbă oficială a districtului.¹⁹ Activitatea acesteia a fost coordonată permanent de Comitetul Național Român, care, prin mai multe adrese oficiale, a transmis autorității făgărășene dispoziții și ordine în ton cu mersul general al revoluției române, vizând în special apărarea drepturilor cetățenești și a ordinii publice.²⁰

Totuși, funcționarea administrației românești din Făgăraș a fost de scurtă durată, căci, așa cum aminteam mai sus, apropierea trupelor maghiare ale generalului Bem a condus la încheierea activității, la 18 martie 1849, o parte dintre conducători retrăgându-se spre Brașov sau refugiindu-se în Țara Românească (Ioan Pușcariu, Ioan Codru-Drăgușanu, David Almășan ș.a.)

În decursul existenței lor, atât prefecturile, cât și administrațiile românești din Țara Făgărașului și Țara Bârsei și-au adus un aport important la cauza generală a revoluției române din Transilvania. De asemenea, conducătorii lor, prin faptele lor deosebite pe teren militar și administrativ, s-au înscris la loc de cinste în rândurile eroice generații a anilor 1848-1849 din țările române.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 90, 1848

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ Arhivele Naționale Brașov, *Fond Prefectura Făgăraș*, doc. nr. 43/1848; nr. 97/1848; nr. 14/1848

Valer RUS

**O SCRISOARE INEDITĂ DIN CORESPONDENȚA LUI
MOISE GROZA CU AUREL MUREȘIANŪ
DIMENSIUNEA NEGATIVĂ A MENTALITĂȚILOR
DIN VECHIUL REGAT ÎN VIZIUNEA UNUI BĂNĂȚEAN**

Cu ocazia unor verificări în Arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor“ Brașov, am (re)descoperit o scrisoare rămasă inedită în urma acțiunii de editare a corespondenței generalului Moise Groza¹ cu membrii familiei Mureșenilor de la Brașov.

Acest efort editorial începe încă de la 1927 cu publicarea a 20 de scrisori din timpul Războiului de Independență de către Sextil Pușcariu², și este continuat de către Luana Popa în 1977³. Aceasta din urmă intenționa să epuizeze subiectul (cel puțin așa reiese din titlul lucrării Domniei sale) și, într-o anumită măsură, chiar a reușit acest lucru. După cum rezultă din dactilogramă⁴, și documentul (vezi anexa 2) de care ne vom ocupa în continuare trecuse prin faza transcrierii și era pregătit pentru a fi publicat, însă pe pagina la care se afla se găsește apostila „*Nu se publică*“, scrisă cu creionul (vezi anexa 1). Motivele care au determinat această dispoziție pot fi doar bănuite, însă ele nu sunt explicit formulate.

În scrisoare este descrisă tentativa de înlăturare a generalului Moise Groza din funcția pe care o deținea, printr-o pensionare forțată. Această acțiune se înscria într-o serie de „epurări“ îndreptate împotriva ofițerilor din armata României proveniți din teritorii din afara Vechiului Regat.⁵ În cazul lui Moise Groza incidentul are loc în anul 1906. Aprecierile la adresa celor aflați în fruntea Ministerului de Război de la București, care au instrumentat acest atac mai puțin ortodox, sunt destul de virulente, pe măsura frustrărilor resimțite de eroul războiului ruso-româno-turc de la 1877-1878. Să fie oare acesta unul dintre motivele care au dus la împiedicarea publicării și a acestei scrisori la timpul potrivit?!

După descrierea loviturii care i-a fost adresată, Moise Groza împărtășește cu nedisimulată mândrie vechiului său prieten, Dr. Aurel Mureșianu, satisfacția care i-a fost acordată prin anularea decretului regal (unicul caz în cei 40 ani de domnie ai Regelui Carol I de până atunci) care îl îndeparta nedemn din armata pe care o slujise cu devotament atâția ani.

Scrisoarea se încheie cu un post-scriptum din care aflăm despre încercarea promptă de speculare a situației de către Partidul Liberal, prin invitarea generalului, îndepartat de către ministrul conservator Manu, de a se alătura opoziției liberale.

Reîntregind astfel corespondența generalului Moise Groza cu reprezentanții familiei Mureșenilor din Brașov, sperăm ca viitorul istoriografiei românești să nu mai cunoască vremuri precum cele în care un document datând de la 1906, indiferent de natura informației pe care o cuprindea, să nu poată vedea lumina tiparului, lăsând incompletă imaginea unei anumite epoci și ignorând astfel valențele unor anumite mentalități.

¹ Vezi anexa 3 cu biografia generalului, document păstrat în Arhiva Mureșenilor.

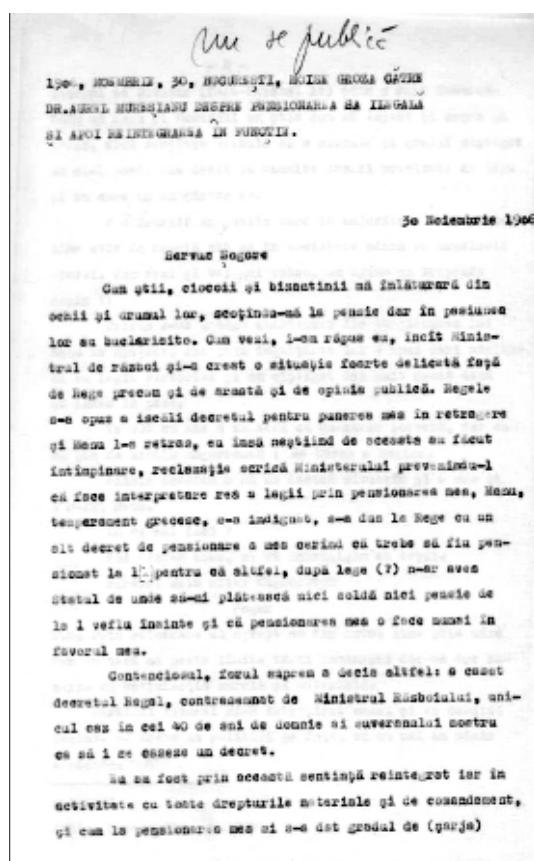
² Sextil Pușcariu, *Douăzeci de scrisori ale lui Moise Grozea din Războiul de la 1877*, în „Anuarul Institutului de istorie națională“, IV, București, Cartea Românească, 1927, p. 230

³ Luana Popa, *Correspondența inedită a lui Moise Grozea cu familia Mureșenilor*, în „Crisia“, VII, 1977, p. 351-378

⁴ Dactilograma se află în arhiva de documente a Muzeului „Casa Mureșenilor“, dosar „Lucrări muzeografice“.

⁵ Vezi și cazul generalului Bunaciu; informație Doamna Lucia Bunaciu.

Anexa 1

Anexa 2

30 Noembr (1)906

Servus Șogore

Cum ști(i) ciococi și bizantinii mă înlătură din ochii și drumul lor, scoțându-mă la pensie dar în pasiunea lor au buclarisito. Cum vezi i-am răpus eu, încât Ministrul de Război și-a creat o situație foarte delicată față de Rege precum și de armată și de opinie publică. Regele s-a opus a iscăli decretul pentru punerea mea în retragere și Manu l-a retras eu însă neștiind de aceasta am făcut întâmpinare, reclamație scrisă Ministerului prevenindu-l că face interpretare rea a legii prin pensionarea mea, Manu, temperament grecesc, s-a indignat s-a dus la Rege cu un alt decret de pensionare a mea cerând că trebe să fie pensionat la 1... pentru că altfel, după lege (?) n-ar avea

Statul de unde să-mi plătească nici soldă nici pensie de la 1 Veflu înainte și că pensionarea mea o face numai în favorul meu.

Contenciosul, forul suprem a decis alt-fel: a casat decretul Regal, contrasemnat de Ministru Rezel unicul caz în cei 40 ani de Domnie ai suveranului nostru ca să i se anuleze un decret.

Eu am fost prin această sentință reintegrat iar în activitate cu toate drepturile materiale și de comandament și cum la pensionarea mea mi s-a dat gradul de (șarja) General de Divizie (feld-Marshal lt) acum e mare încurcătură că Manu și Guvernul nu știu cum să împace și capra și varza căci sentința trebuie să o execute și gradul câștigat nu mi-l poate lua decât în anumite cazuri precizate de lege și în care nu me găsesc eu.

E o emoțiune febrilă în public care în majoritate este pentru mine atât în armată cât și în societate afară de mamelucii ciocoi. Cum vezi și vei mai vedea, am ajuns un Dreyfuss român!!

Oricum s-ar tranșa cestiunea, fie cu plecarea lui Manu la Spațier, fie prin înghițirea lui a unei mare măslina, eu am ieșit victorios și am câștigat mai mult decât dacă mă lăsau în pace.

Te văd că iar o să zici că am noroc porcesc, – dar eu mă țin de dicala ungurească: Ne banczy a Magiar⁶.

Zilele acestia o se se decidă situația și a mea și a D-lui Manu.

Tu ce mai faci?

Noi suntem bine și vă îmbrățișăm cu toții.

Servus, mein alter Kupferstich⁷.

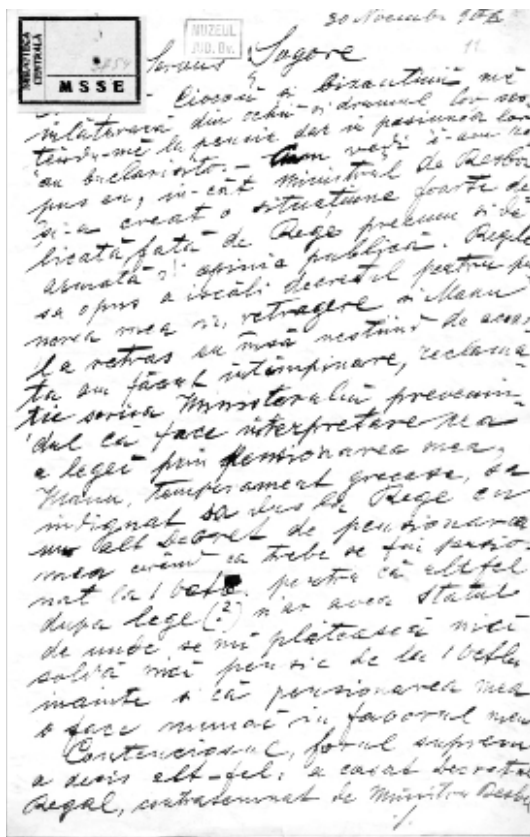
Șogor

P.S. Prin reintrare mă aștept să fiu mutat cine știe unde dar nu cred că peste limita Țării Românești⁸, dar mă duc bucuros cu satisfacția morală și materială.

⁶ Nu-l necăji pe maghiar! (tr.magh.).

⁷ Bătrâna mea gravură (tr.germ.).

⁸ Este vorba de Brăila, localitate în care Moise Groza a locuit împreună cu familia până la sfârșitul vieții sale (n.n.).

Partidul Liberal mi-a îmbrătoșat casul și eu daci înainte mă arunc în politică pe față că nu mai nimic a perde.

Arhiva Mureșenilor, document 3754, dosar 590/5

Anexa 3

*Biografia Generalului Groza*⁹

Generalul Groza s-a născut în Banat, din părinți grăniceri. Aceștia în bătăliile Austriei din veacul al 18-lea și 19-lea dovediră Turcilor, lui Frederic cel Mare și lui Napoleon, vitejia strămoșească a românului.

Școalele militare le făcu în Austria, pe care absolvindu-le în anul 1866, fu avansat la gradul de sublocotenent și trimis pe câmpul de război din Italia, în crâncena bătălie de la Custoza (24 iunie 1866) fu rănit.

După încheierea păcei fu atașat la marele stat major în Viena, unde prin contact cu mica colonie românească și mai ales cu membrii a României June își refăcu cunoștințele limbei materne pe care o cam uitase prin școlile militare austriace.

În anul 1870, a fost atașat la serviciul statului major al armatei austriece pentru facerea hartei militare a Transilvaniei. În vara anului 1871, întâmplător se întâlnește în munții Buzăului unde lucra la harta militară cu repausatul general Florescu, pe atunci ministru de Război al României, care inspecta granița.

Tânărul ofițer austriac făcu o bună impresie asupra inteligentului general și acesta îl invită cu multă stăruință să vină în armata Română, în care pe atunci se simțea o mare lipsă de ofițeri cu cunoștințe speciale ca ale

⁹ Mapa documentului 8728 conține trei variante ale biografiei generalului Moise Groza, noi dând publicității una dintre variante, precum și un pasaj, privitor la chestiunea pensionării forțate, din o a doua variantă de biografie. Facem această completare pentru a prezenta profilul ofițerului român lectorilor noștri care au mai puține informații despre el.

ofițerului Groza, încât statul nostru era în ajun să facă harta țării ca în anii 1854-56 cu ofițeri de stat major străini!

La anul 1873 locotenentul Groza, om înzestrat nu numai cu bune cunoștințe militare, dar și cu adevărate simțăminte naționale, ceea ce totdeauna înalță și călăuzește mai ales pe omul cult, intră în armata Română cu gradul și vechimea avută în armata străină (austriacă). Tot în acest an Generalul Florescu îi puse la dispoziție 12 ofițeri eșiți din școlile noastre militare pe cari îi pregăti în lucrările practice pe teren pentru facerea hartei țării. Din acești ofițeri mai sunt astăzi în armata noastră generalii Boteanu Remus, Căpitanovici, Constantinescu, Toma și mai mulți coloneli.

În primăvara anului 1875 locotenentul Groza începu cu seoția sa, sub șefia colonelului Barozzi, care pe atunci era șeful statului major al armatei, facerea hartei topografice a Moldovei, cu rezultate așa de bune, încât ministrul de războiu mări personalul și budgetul și puse astfel temelii actualului Institut Geografic al armatei, cu care ne putem mândri.

După cum se vede până aci Generalul Groza a fost adus în armata română cu scopul bine determinat, facerea hartei topografice a țării, folosindu-se de cunoștințele sale câștigate în școala și armata străină.

*
* *

La începutul războiului independenței, locot. Groza fu înaintat la gradul de căpitan și numit subșef de stat major al Diviziei a IV-a comandate de Dl. General G. Manu.

După trecerea Dunărei, întregul stat major al Diviziei acesteia fu schimbat afară de căpitanul Groza, care rămâne în funcția sa, ca unul ce cunoștea bine trupele și operațiunile de urmat.

În lupta de la 27 August, în care Divizia a IV-a respinse avantposturile Turcești spre Grivița și în care regimentul 13 de Dorobanți și 5 de linie se distinseseră atât de mult, căpitanul Groza dovedi cunoștințele și curajul său militar, în mijlocul ploaiei de gloanțe fiindu-i calul împușcat sub el. Redanul (mica redută Grivița) Grivița fu cucerită și menținută de Români și două tunuri de ale noastre scăpate din primejdia de a cădea în mâinile vrăjmașului.

Comandant al diviziei era colonelul D. Angelescu, iar șef al statului major lt. Colonel Voinescu.

Pentru această conduită exemplară în luptă, căpitanul Groza a fost decorat cu medalia „Virtutea Militară” care distincțiune nu se dase până atunci decât colonelului Murgescu din marină pentru scufundarea Monitorului turcesc la Brăila și căpitanului Botez, grav rănit la Calafat.

După trei zile adecă în memorabila și pentru noi falnică zi – după multe veacuri de restriște națională – ambele armate aliate României și Rusiei, aveau să dea atacul general în contra Plevnei.

Armatei române îi cădea partea cea mai grea, luarea Redutei Grivița, cheia Plevnei, la atacul căreia din Iulie, 16 li 17, generalii ruși Krudener și Schildner – Schuldner au fost zdrobiți. Marele Cartier – general de la Verbița, cu totul neorientat, credea că este o singură redută, pe când de fapt erau două: Grivița N° 1 și N° 2 de mai târziu.

În consecința acestei neorientări, atacul general al românilor era dispus să fie dat cu două coloane, formate de divizia a III-a și a IV-a și a treia coloană rusească și executat din fața taberei române.

Căpitanul Groza era atașat ca ofițer de stat major să conducă la atac coloana din centru a diviziei a IV-a pe care o comanda Colonelul Borănescu Grigore.

În marșul coloanei spre atac, căpitanul Groza atrage atenția comandantului asupra dispoziției greșite a marelui cartier general, arătând că în fapt sunt două redute Grivița și trăgând coloana de atac între amândouă – precum era dispoziția marelui cartier general să duc la înfrângere și distrugere sigură. Astfel cerea schimbarea acestei dispoziții greșite.

Comandantul coloanei refuză net această schimbare, bazându-se pe ordinul precis primit.

Atunci căpitanul Groza i zise: Dle Colonel, în numele comandantului Diviziei, care m-a delegat a conduce coloana ei la atac, vă rog dați ordin ca trupele să mă urmeze, căci eu prefer mai bine să fiu împușcat înaintea frontului pentru că mi-am executat un ordin greșit, decât să duc ostașii la o moarte sigură și zadarnică.

*Comandantul a cedat acestui raționament și căpitanul Groza izbuti a duce trupele mascate de cutele terenului până la o **sută cincizeci și două sute metri de Grivița N° 1 fără a perde un singur om** (subliniere a autorului în textul original). Dar cu toate acestea, reduta a fost luată numai după trei asalturi destul de crâncene; dar înainte de a sosi coloana rusească. Perderile inevitabile după aceste trei asalturi fură relativ mici față cu ale diviziei a III-a Română care a înaintat la atac asupra redutei Grivița N° 2 de-a dreptul după ordinul dat de marele cartier general, fiind distrusă înainte de a putea ajunge la redută.*

Aci au pierit vitejii noștri maiori Șonțu și Valter Mărăcineanu împreună cu mulți ofițeri și mii de soldați, aci e Valea Plângerii.

În revărsatul zilei de 31 August, turcii porniră cu mare furie din redutele Bucovului asupra Griviței N° 1 ca să alunge pe români și ruși din ea, spălându-și înfrângerea de eri.

Garnizoana redutei ocupată de noi era aproape sleită în puteri prin trei asalturi grele și prin o noapte întreagă petrecută cu arma în mână, de teama vreunui atac nocturn din partea turcilor. Apoi mai erau și neaștelegeri între ofițerii ruși și români, cu privire la ținerea Griviței N° 1 și astfel în fața mișcărei ofensive a turcilor începură a o părăsi.

Căpitanul Groza, carea avea să schimbe trupele române din redută cu altele proaspete în momentul suprem văzând situațiunea critică, îndreptează din propria sa inițiativă câte un batalion din al 13-lea și al 14-lea de dorobanți precum și bateria căpitanului Algiu, asupra flancului stâng al coloanei turcești care surprinsă de focul românilor se retrase în mare dezordine iarăși la Bucov.

Ast-fel reduta Grivița N° 1 rămase în stăpânirea armatei române, unicul succes al sângeroasei bătălii din 30 august pentru că rușii perduseră în acea dimineață toate redutele cucerite cu atâta bravură și sânge în ziua de eri. Pentru această faptă de adevărat curaj și chibzuință militară, căpitanul Groza fu lăudat de comandantul suprem al armatei prin ordin de zi pe întreaga armată, decorat cu Steaua României și înaintat la gradul de major. Dar aceasta s-a întâmplat numai după o anchetă făcută la fața locului, sub președinția Colonelului Eraclie. Arion îl deslegă de călcarea ordinului primit felicitându-l de dispozițiile luate. În caz de nereușită după toate legile militare, era să fie împușcat înaintea frontului.

În armata austro-ungară pentru asemenea împrejurări de reușită prin mai bune dispozițiuni luate pe teren, contra ordinului, să acordă crucea Mariei – Thereziei cu titlu de baron și venit annual după vechime.

La 6 Septembrie și 7 Octombrie, viteaza armată română încearcă din nou două asalte asupra redutei Grivița N° 2, dar care nu reușiră. La ultimul asalt căpitanul Groza fu contuzionat la cap de explozia unei ghiulele de artilerie turcească, căzând în șanțul din apropiere în nesimțire, de unde a fost scos dintre morți și răniți, de soldații români și readus în cortul diviziei în nesimțire, cu o scufie de spital în cap, pansat de d. general Davila, iar sabia și chipiul rămăseră în locul unde căzuse.

După atacul nereușit, mult încercata divizie a 4-a fu retrasă în rezervă, iar întregul ei comandament schimbat, cu generalul Racoviță ca comandant, colonelul Boteanu Emanoil ca șef de stat major iar majorul Moise Groza rămase sub-șef de stat major, luând parte activă la toate operațiunile ulterioare ale armatei până la căderea Plevnei.

Divizia a 4-a se întoarse în țară escortând prizonierii turci iar majorul Groza fu reținut la marele cartier general al armatei de vest, din nou formate pentru operațiunile asupra cetății Vidinului.

După încheierea păcii, majorul Groza a fost atașat ca ofițer de stat-major și delegat al armatei la delimitarea granițelor României față de statul vecin Austro-Ungaria, în comisiunea internațională.

Misiunea aceasta tehnică, militară și politică era de natură destul de delicată și grea pentru un militar probat pe câmpul de război.

Ea a durat o serie de ani, trecând prin multe dificultăți și cu toate acestea ofițerul român a reușit și pe acest teren spinos diplomatic, lăudat, onorat și stimat chiar și cu părțile adverse, ceea ce i s-a dovedit prin acordarea unei mari decorații austriace.

Ar crede cineva că un ofițer care s-a distins atât de frumos pe câmpul de luptă, precum și în timp de pace pe terenul spinos al comisiunilor internaționale, va trebui neapărat să înainteze repede pe scara gradelor militare. Așa e datina în toate armatele europene.

Generalului Groza, de la gradul de major, câștigat pe câmpul luptei de la Plevna, i-a trebuit douăzeci și doi de ani ca să treacă trei grade pentru a se face general de Brigadă.

Chiar și gradul acesta l-a primit grație intervenției M.S. Regelui care în memoriile sale din fața Plevnei, precum asemenea le apreciază și istoria oficială a marelui nostru stat-major despre războiul Independenței. Această istorie se predă în școlile noastre militare.

*În timpul acesta de 22 de ani, alți ofițeri tot buni, dar cari nu s-au distins atât de bine pe câmpul de luptă ca ofițerul Groza au **trecut** (subliniere a autorului în textul original) prin toate gradele, adică de la sublocotenent începând, și au ajuns de a-i fi concurenți la gradul de General de Brigadă.*

Arhiva Mureșenilor, doc. 8728.

(...) – La 1903 fu numit comandant al Diviziei 4 din București, după cererea M.S. Regelui Carol și sub șefia Prințului moștenitor Ferdinand.

La 1907, în 14 aprilie fu avansat general de Divizie în rezervă urmând a fi scos la pensie.

Cum, scoaterea la pensie cu câteva luni înainte de termen, hotărâ pe supusul și integral ofițer Groza a-și cere dreptate în justiție, la Înalta curte de casație la „Contencios“, atunci nou înființat.

Câștigând procesul care fu primul la acest înalt for de justiție, fu reintegrat în toate drepturile sale până la împlinirea legală a vârstei de scoatere la pensie. (...)

Arhiva Mureșenilor, doc. 8728, mapa 2.

Ruxandra MOAȘA NAZARE

CENZURA ȘI „GAZETA TRANSILVANIEI“ ÎN ANII 1943-1944 STUDIU DE CAZ

Lipsa de libertate a cuvântului și gândirii a stârnit interesul și reflecția intelectualilor români cu atât mai mult cu cât în evoluția noastră istorică am cunoscut numeroase regimuri autoritare și dictatoriale. În ultimii ani tema s-a aflat în centrul preocupărilor, beneficiind de volume de sinteză. Printre acestea se cuvin menționate excelenta lucrare documentată a lui Marian Petcu și microsinteza lui Adrian Marino¹, o încercare meritorie de cuprindere și exegeză a aspectelor cenzurii în România de-a lungul istoriei.

În istoria cenzurii românești interbelice anul 1933 a marcat un reper. Urmare a grevelor din februarie 1933, presa de stânga este supravegheată atent. Asasinarea primului-ministru I. G. Duca a atras măsura reintroducerii cenzurii. Ziarele de extremă dreapta, precum *Calendarul* și *Cuvântul*, au fost suspendate. Constituția promulgată de Regele Carol al II-lea în februarie 1938 adaugă noi restricții în comunicarea ideilor și opiniilor în presă. Regimurile ulterioare au însemnat o radicalizare a cenzurii. Ministerul Propagandei elaborează textul directivelor oficiale prin departamentul Normativului și controlează presa integral prin serviciile de cenzură. În ciuda durităților regimului cenzurii, statul permitea un anumit spațiu de exprimare liberă.²

Lucrarea noastră studiază cenzura în cazul unui ziar brașovean și regional, cu o lungă tradiție jurnalistică transilvană. Începând din 1941, *Gazeta Transilvaniei* trece în administrația ASTREI, iar redactor responsabil devenea Ion Colan. Dintr-un ziar politic, ea se transformă într-unul cultural și național care milita pentru reîntregirea României antebelice. Tribună a ideilor naționaliste, *Gazeta* a beneficiat de semnăturile unor jurnaliști și oameni de cultură brașoveni și nu numai: Ion Colan, Valeria Braniște (Căliman), Ion Bozdog, Ion Berciu, Lucian Valea, Șt. Simionescu-Svensk, C. Rădulescu-Motru, Eugen Hulea, Gh. Dragoș, recunoscuți pentru meritele culturale și calda pledoarie pentru cauza românismului. Orientarea cultural-națională a ziarului se reflectă întocmai în conținutul lui. Redacția a conceput *Gazeta* ca pe un ziar de opinie, nu de strictă informare. Ca urmare articolele sunt foarte vagi relativ la evenimentul care le-a generat. În schimb, ele poartă amprenta unei critici acerbe, a unor accente de evident pamflet, înfierând erorile constatate. Alături de ele, întâlnim publicate bucăți literare și poezii, în general patriotice, cronică războiului – singura rubrică de informație –, articole cu caracter social, anunțuri de publicitate, informații diverse. Așadar, în perioada studiată predomină articolele de fond, de opinie.

Scopul nostru este de a arăta mecanismul de funcționare a unui ziar de orientare naționalistă, în condițiile cenzurii impuse de regimurile politice și de conjunctura specială a războiului. Un asemenea context nu îngăduia libertate de exprimare, ci determina cenzura și autocenzura în același timp. Lucrarea se întemeiază pe comparația numerelor de probă – păstrate azi în fondul Bibliotecii Județene „George Barițiu“ Brașov, secția Colecției Speciale –, care erau înaintate instituțiilor de

¹ Marian Petcu, *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*, cuvânt înainte de Mihai Coman, Iași, Ed. Polirom, 1999; Adrian Marino, *Cenzura în România. Schiță istorică introductivă*, Craiova, Ed. Aius, 2000

² Adrian Marino, *op. cit.*, p. 59-62

control și cenzură, cu numerele definitive ale ziarului. Primele conțin numeroase sublinieri, eliminări, înlocuiri, ștampile ale cenzurii și indică criteriile aplicate de aceasta în cenzurarea anumitor tipuri de informații. Celelalte indică ce a lăsat să treacă bariera cenzurii, ce s-a schimbat și cum s-a schimbat textul în versiunea finală.

Una dintre problemele ce revenea frecvent în paginile *Gazetei* era aceea a recuperării teritoriilor pierdute în 1940, mai cu seamă a Nord-Vestului Transilvaniei. Datorită contextului politico-militar și faptului că în al doilea război mondial statul român era aliat cu Germania și Ungaria, articolele pe teme ardelenene au suportat rigurile cenzurii. Erau vizate mai ales editorialele care abordau subiectul războiului și al interesului național, ajustându-se pasajele naționaliste ce atingeau aliații de atunci ai României, Ungaria în special. Articolele de fond cu **tentă naționalistă** se pot împărți în două categorii: generale, prezentând principii și meditații asupra națiunii, și ocazionale, care sunt majoritare. Desigur, un cotidian sau bisăptămânal reflectă evenimentele momentului, reacția cu privire la ele, și se preocupă mai puțin de elaborarea de reflecții generale. Așadar, majoritatea articolelor notează o atitudine față de întâmplările contemporane, asupra cărora însă nu se oferă detalii.

Deși mai puțin numeroase, articolele din prima categorie focalizau atenția cenzurii cu precădere asupra lor, fiind sever restricționate și chiar eliminate integral. Textele ce evocă evenimente istorice, precum mișcarea memorandistă, răscoala lui Horea, revoluția de la 1848, poezii cu referire directă la Transilvania, recenzii de cărți de istorie, de pildă despre continuitatea românilor în Dacia³, nu se mai regăsesc în numerele definitive, fiind înlocuite cu clișee. Referitor la colecția de clișee anume creată în scopul suplînirii articolelor cenzurate aflăm detalii în literatura memorialistică din acea epocă. În romanul său autobiografic, *Exercițiul de suferință*, Valeria Căliman relatează cum reușea *Gazeta Transilvaniei* să evite cenzura: „E război. Ardealul tăiat în două de un dictat arbitrar. [...] O cenzură nemiloasă ciopârțește coloanele «Gazetei». De astă dată spațiile albe sunt interzise. Fiecare rând, pasaj sau articol scos trebuie înlocuit cu ceva. Ochii cititorului nu au voie să întâlnească golul lăsat de foarfecele cenzurii. Conducătorul «Gazetei», Ion Colan, a ticluit o colecție de clișee. Cocoș de munte din părțile Rodnei, Troițe din Ardeal, Silueta unui schior și, pentru editorialul de pe pagina întâi, un portret copleșitor al lui Mihai Viteazul. De câte ori scotea cenzura ceva din coloanele «Gazetei» – și gazeta a fost singura publicație protestatară din acea vreme de rușinoasă capitulare a presei – în locul textelor scoase de cenzură apăreau aceleași imagini stereotipe. Cititorul le desluși semnificația și pricepu sensul de dincolo de text. Pricepea marea bătălie dusă de coloanele «Gazetei» pentru reîntregirea Ardealului”⁴. Totuși, constatăm cazuri când cenzura este depășită și articole alegorice, criptice sunt publicate. Astfel este cel semnat de Ion Bozdog, intitulat *Prezentări*, despre comportamente diferite, cinstit-necinstit, aluzie la români și unguri, apărut pe răspunderea redactorului responsabil, Ion Colan.⁵ Depășirea cu succes a regulilor stricte ale cenzurii a fost posibilă

³ *Viitorul nu vine spre noi, ci noi trebuie să ne îndreptăm spre el* de Dr. Romulus Fersigan, în *GT*, nr. 12, 1943, p. 3; *Nota dominantă a revoluțiilor ardelenene* de Ion Berciu, în *GT*, nr. 16, 27 februarie 1943, anul 106, p. 1; *De vorbă cu visul*, poezie de C. D. Ianculescu, în *GT*, nr. 19, 10 martie 1943, anul 106, p. 2; *O cântăciță de căpătâi* de Ion Berciu, în *GT*, nr. 22, 20 martie 1943, anul 106, p. 1, 3; *Pe urmele străbunilor* de Eugen Hulea, în *GT*, nr. 23, 24 martie 1943, anul 106, p. 3; *La Bacău* de V. Braniste, în *GT*, nr. 27, 7 aprilie 1943, anul 106, p. 1

⁴ Valeria Căliman, *Exercițiul de suferință*, Ed. Cartea Românească, 2000, p. 64

⁵ *GT*, nr. 40, 29 mai 1943, anul 106, p. 1

datorită conceperii inteligente a articolului sub forma unei parabole, neuzând de limbajul și acuzația directe. Alte articole, puține, e adevărat, au scăpat de cenzură prin acceptarea tăieturilor ei sau prin adaptare. Seria articolelor semnate de Eugen Hulea și Gh. Dragoș, scrise cu scopul stabilirii trăsăturilor naționale și criteriilor de apreciere a superiorității unei națiuni în funcție de calitățile sufletești și nu de suprafața teritoriului sau potențial demografic, apar cu minime modificări, fără pasaje referitoare la maghiari.⁶

Sugestiv pentru raporturile oscilante dintre cenzură și libertate, pentru negocierile și cedările stilistice, pentru tehnica de apărare uzată de presă este articolul *Calendar pentru neam* de Ion Colan. Făcând o retrospectivă a așteptărilor noastre naționale, Ion Colan constata amânarea împlinirii dezideratelor naționale și scria despre amânare și scadență: „Câte popasuri, atâtea scadențe, câte scadențe, atâtea deziluzii... În marginile ei (clipei) se putea întâmpla tot ce noi am dorit. Ar fi fost drept să se întâmple. Împotriva cui să ridicăm acuze, dacă la Tribunalul vremii ceilalți au obținut o amânare pentru iluzorii vicii de formă. [...] Dar dreptatea nu moare. Poate întârzia, dar nimeni nu a văzut-o însă îngropată. Se mișcă după legi asemeni dactinului(?). 1942 n-a adus-o. Constatăm, fără a încheia socotelile. Și nimeni nu le poate încheia fără noi. Până unde merg aceste hotare, neamul o știe.“ Am indicat prin subliniere cuvintele cenzurate, care urmau să fie supuse schimbării. Formularea inițială, în care predomină cuvintele dure, evidențiind ideile de vremelnicie, de dreptate, de răfuială, este înlocuită, folosindu-se neologisme neutre și evazive, iar după cosmetizare textul definitiv arată astfel: „Câte popasuri, atâtea scadențe, câte scadențe, atâtea înfrângeri sau victorii... În marginile ei (clipei) se putea întâmpla tot ce noi am dorit. Ar fi fost normal să se întâmple. Împotriva cui să ridicăm acuze, dacă la Tribunalul vremii a fost înregistrată o amânare pentru probabilele vicii de formă. Dar idealul⁷ nu moare. Poate întârzia, dar nimeni nu-l poate îngropa. 1942 ne-a contrazis. Constatăm, fără a încheia registrele. Până unde merg aceste hotare, o știu istoricii“⁸.

Articolele ocazionale, aparținând celei de a doua categorii, erau cenzurate parțial, intervenția operându-se mai ales asupra unor expresii ce reveneau frecvent. S-ar putea alcătui un index al termenilor neagreați de cenzură. Referirile la granițele etnice și geografice anterioare, la punctele cardinale, amintirea României Mari și a pierderilor suferite recent, toponimele din zonele pierdute⁹, adjectivele despre vremelnicia organizării politice din Nord-Vestul României, epitetele folosite cu privire la apropiata victorie și recuperarea Transilvaniei¹⁰, etnonimele și expresiile etnice variate relative la maghiari, orice trimitere la politica vecinilor, inclusiv la masa verde pe care s-a semnat actul de la Viena, îndemnul de a se face dreptate prin jertfa pe front erau interzise de cenzură, eliminate sau înlocuite cu puncte

⁶ *Legea pământului nostru* de Eugen Hulea, în *GT*, nr. 19, 18 martie 1943, anul 106, p. 1, 3; *Națiune generoasă* de Gh. Dragoș, în *GT*, nr. 20, 13 martie 1943, anul 106, p. 1, 3; *Națiune mare* de Gh. Dragoș, în *GT*, nr. 22, 20 martie 1943, anul 106, p. 1, 3

⁷ După o ezitare, ziaristul renunță la cuvântul *speranțele*, la rândul lui suspect de subversiv, și optează definitiv pentru ultimul termen.

⁸ *GT*, nr. 1, 1 ianuarie 1943, anul 106, p. 1

⁹ De pildă, Transilvania era înlocuită cu perifriza română a denumirii latine *Țara de dincolo de păduri*, regiunea Năsăudului era desemnată prin expresia metaforică *Țara cătanelor negre*.

¹⁰ Un loc special ocupau adjectivele cu referire la birușta revendicărilor noastre, precum *totală*, *deplină*, *întreagă*, *integrală*, *revendicări drepte*, *adevărate*, *demne*.

de suspensie¹¹. Articolele învederează șocul suferit de societatea românească în urma Dictatului de la Viena, convingerea profundă a românilor că cedarea Ardealului de Nord nu era decât un episod și vitreg accident istoric, precum și starea de spirit, de așteptare tensionată a revenirii teritoriului pierdut la România.

Spre ilustrare cităm câteva exemple de articole imediat sancționate de cenzură. Un subiect preferat de jurnaliști s-a dovedit critica virulentă a utilizării cuvintelor și limbii maghiare în public, în limbajul cotidian sau în comunicarea privată prin corespondență.¹² Pilduitor în acest sens era articolul lui Ion Colan despre *Borviz*. Remarcând insistența cu care se folosea termenul borviz și nu cel de apă minerală, autorul scria: „Cui îi place, poate mânca papricaș cât o vrea și gulaș până s-o ghifui. Treaba lui! Pe urmă dacă paprica i-o da îndemn, n-are decât să-i tragă și un ciardaș¹³, ca să se domolească. O ciudățenie însă nu pricepem: insistența bucureștenilor de a bea numai borviz, nu apă minerală“. Subliniind că „de la un neam ... e bine să nu luăm decât ce ne aparține“¹⁴, jurnalistul se opunea cenzurii și hotăra „Pe răspunderea mea se va modifica așa cum se vede mai jos. Nu contra unguirilor am scris, ci

¹¹ *Cronica războiului. Frontul diplomatic* de Mardare Mateescu, în *GT*, nr. 4, 16 ianuarie 1943, anul 106, p. 6; *Presa străină* de V. Braniște, în *GT*, nr. 5, 20 ianuarie 1943, anul 106, p. 1; *Aprecieri liniștitoare* de V. Braniște, *Ibidem*; *Se răresc rândurile* de I. Bozdog, în *GT*, nr. 6, 23 ianuarie 1943, anul 106, p. 3; *Invitație* de V. Braniște, în *GT*, nr. 7, 27 ianuarie 1943, anul 106, p. 1; *Temelia biruinței* de Ion Berciu, *Ibidem*; *Frații Cornea* de V. Braniște, în *GT*, nr. 9, 3 februarie 1943, anul 106, p. 2; *Lumina cea mare* de V. Braniște, în *GT*, nr. 10, 6 februarie 1943, anul 106, p. 1; *Eroii de pe Volga* de V. Braniște, în *GT*, nr. 11, 10 februarie 1943, anul 106, p. 1; *Autohtoni* de V. Braniște, în *GT*, nr. 12, februarie 1943, anul 106, p. 1; *Eroii ne îndeamnă* de Mardare Mateescu, în *GT*, nr. 13, 1943, p. 6; *Scrisoarea feciorului de domn* (poezie) de Tudor Al. Dan, în *GT*, nr. 14, 20 februarie 1943, anul 106, p. 2; *Dr. Valer Braniște (1869-1928)* de I. Bozdog, în *GT*, nr. 23, miercuri 24 martie 1943, anul 106, p. 1, 3; *Monumentul de la Ieud* de V. Braniște, *Ibidem*, p. 1; *Apelul sibirian* de Dr. M. Suci-Sibianu, *Ibidem*, p. 2; *Cei sărutați cu moartea* de Ion Colan, în *GT*, nr. 24, 27 martie 1943, anul 106, p. 1; *Obiceul pământean* de V. Braniște, în *GT*, nr. 26, 5 aprilie 1943, anul 106, p. 1; *Cronica războiului. Ieri și azi* de Mardare Mateescu, *Ibidem*, p. 6; *Să nu dea Dumnezeu cel Sfânt* de Ion Colan, în *GT*, nr. 29, 14 aprilie 1943, anul 106, p. 1; *Încă o pereche* de Ion Bozdog, *Ibidem*, p. 4; *Nenea Culiță de la Cluj* de Ion Colan, în *GT*, nr. 31, 24 aprilie 1943, anul 106, p. 1; *Înapoi spre națiune și aleșii săi* de Ion Berciu, *Ibidem*, p. 3; *Temelia Învierii* de Ion Bozdog, *Ibidem*, p. 4; *În fața hărții* de Ion Bozdog, în *GT*, nr. 32, 1 mai 1943, anul 106, p. 3; *Toate-s vechi și nouă toate* de Pr. Alex Florea, în *GT*, nr. 34, 8 mai 1943, anul 106, p. 3; *3/15 mai. Lângă „Piatra Libertății”* de Ion Bozdog, în *GT*, nr. 36, 15 mai 1943, anul 106, p. 1; *Revendicări și tratate* de V. Braniște, în *GT*, nr. 39, 26 mai 1943, anul 106, p. 1; *Dumineca după slujbă* de Ion Bozdog, *Ibidem*, p. 1, 3; *Așteptări românești* de V. Braniște, în *GT*, nr. 44, 12 iunie 1943, anul 106, p. 1; *22 iunie 1941 – 22 iunie 1943. Predoslovie de cronică* de Ion Colan, în *GT*, nr. 46, 23 iunie 1943, anul 106, p. 1; *Valea Plângerii* de I. Bozdog, în *GT*, nr. 47, 26 iunie 1943, anul 106, p. 1; *Spune Doamne!* de Dragomir Nichifor, în *GT*, nr. 49, 3 iulie 1943, anul 106, p. 2; *Fără pripire* de Dr. D. Chirculescu, *Ibidem*, p. 3; *Golgota Botoșanilor* de Ion Bozdog, în *GT*, nr. 50, 7 iulie 1943, anul 106, p. 3; *Băncuțele noastre* de I. Gârbacea, în *GT*, nr. 51, 10 iulie 1943, anul 106, p. 1; *Hoinar prin munții noștri* de Ion Bozdog, *Ibidem*, p. 3; *Ardeleană și ciardaș* de Ion Colan, în *GT*, nr. 58, 4 august 1943, anul 106, p. 1; *Ori ei, ori noi!* de Ion Colan, în *GT*, nr. 60, 11 august 1943, anul 106, p. 1; *Dureri transilvane* de V. Braniște, în *GT*, nr. 69, 11 septembrie 1943, anul 106, p. 1; *Omenie* de Ion Colan, în *GT*, nr. 72, 22 septembrie 1943, anul 106, p. 1; *Românii din Secuime. Frați, care și-au pierdut graiul* de Ion Steriopol, în *GT*, nr. 79, 16 octombrie 1943, anul 106, p. 1; *Să ne aducem aminte* de Ion Colan, în *GT*, nr. 81, 23 octombrie 1943, anul 106, p. 1; *Și ... Craiova* de Ion Bozdog, *Ibidem*, p. 1, 4; *Revoluția din 1918. Consiliile naționale* de V. Braniște, în *GT*, nr. 82, 27 octombrie 1943, anul 106, p. 1; *Zile de noiembrie* de Ion Colan, în *GT*, nr. 87, 17 noiembrie 1943, anul 106, p. 1; *Ultimul memorandist* de V. Braniște, în *GT*, nr. 90, 27 noiembrie 1943, anul 106, p. 1; *Din Țara de dincolo de păduri* de Ion Steriopol, în *FMIL*, nr. 22, 1943, p. 5-6; *Cu pașaportul în propria-ne țară!* de Ion Colan, în *GT*, nr. 95, 15 decembrie 1943, anul 106, p. 1; *Despre Transilvania* de V. Braniște, în *GT*, nr. 4, 15 ianuarie 1944, anul 107, p. 1; *O precizare și o întrebare* de O. Ghibu, în *GT*, nr. 5, 19 ianuarie 1944, anul 107, p. 1, 2; *Vorbeste pământul. Cumidava* de Ion Colan, în *GT*, nr. 8, 29 ianuarie 1944, p. 1, 3; „*Mitul dacic*“ de V. Braniște, în *GT*, nr. 13, 16 februarie 1944, anul 107, p. 1; *Lelițele* de Ion Colan, în *GT*, nr. 24, 25 martie 1944, anul 107, p. 1; *Cu orice mijloace* de I. Bozdog, în *GT*, nr. 26, 1 aprilie 1944, anul 107, p. 1, 3; „*Mitul dacic*“ de V. Braniște, în *GT*, nr. 13, 16 februarie 1944, anul 107, p. 1; *Împietrire* de I. Bozdog, în *GT*, nr. 37, 10 iunie 1944, anul 107, p. 4; *Lângă ale noastre...* de Eugen Hulea, în *GT*, nr. 45, 5 august 1944, anul 107, p. 1.

¹² *O pacoste națională* de A. P. Bănuț, în *GT*, nr. 7, 27 ianuarie 1943, anul 106, p. 1, 3; *Scăderile noastre* de I. Bozdog, în *GT*, nr. 8, 30 ianuarie 1943, p. 1, 3; *Prostie sau maîmuțareală* de Octavian Popa, în *GT*, nr. 47, 26 iunie 1943, anul 106, p. 1.

¹³ Cuvântul „ciardaș” era cenzurat și, în dreptul lui, I. Colan nota reacția sa la cenzură și neputința de a înlocui cuvântul cu altă expresie sau perifrază: „Și asta pentru simplul motiv că n-avem echivalentul lor în românește”.

¹⁴ Este indicată marginal înlocuirea textului subliniat cu expresia „astfel de denumiri”.

contra tembelismului nostru”¹⁵. Alegoria cu cheie, ca sugerare a situației reale, era forma de redactare și procedeul jurnalistic predilect în acei ani. În această manieră era elaborat articolul semnat de V. Braniște, intitulat *Airagnu*, în care se vorbea despre obiceiurile condamnabile ale unui stat, noțiune înlocuită ulterior cu cea de trib pentru a evita cenzura. În final, se oferea cititorului cifrul de decriptare a textului: „E greu să le înțelegi glasul căci slova lor, ca și faptele, se înțelege și se citește pe de-a îndăratele”. Cenzura a citit invers și a descifrat corect titlul *Ungaria*, ca urmare autoriza apariția cu titlul schimbat în *Agnuria*¹⁶. Redacția intenționa să dea publicității în numărul ulterior următorul anunț: „Airagnu. Acesta este titlul articolului lui V. Braniște, din numărul trecut al gazetei noastre, pagina 1, coloana 1, iar nu cum a apărut datorită unei schimbări de ultimă oră și de care nu putem fi făcuți răspunzători”. În felul acesta se restituia gândul inițial al autoarei, dincolo de cenzură. Evident, cenzura nu a admis ultimele cuvinte, înlocuite cu „datorită unei greșeli de tipar”¹⁷, dar mesajul ajungea la cititor, chiar cu întârziere. Un alt articol de o mușcătoare ironie și pe alocuri cu un caracter de virulent pamflet la adresa maghiarilor era *Vitejie, 90% celofibră* de Ion Colan, cenzurat în întregime. Pe prima pagină locul lui a fost suplinat de clișeu de rezervă, anume portretul lui Mihai Viteazul. În schimb, o scurtă precizare informa cititorii: „**«Invincibila armada» sau Vitejie, 90% celofibră de Ion Colan** este cuprinsul unui gând ce n-a încăput în spațiul prea redus al gazetei noastre. Articolul acesta va apărea îndată ce spațiul etnic ne-o va permite”¹⁸. O soartă asemănătoare avea editorialul aceluiași ziarist, intitulat *În loc de cronică agricolă. Ceva despre oiște*, o parabolă între căruța lipsită de direcție și săteanul în dușmănie permanentă cu vecinii săi, lipsindu-se de înțelegerea necesară.¹⁹

Relațiile dintre cenzori și cenzurați, dintre instituția de control și presă cunoșteau o evoluție sinuoasă, cu victorii și înfrângeri de o parte și de alta. În confruntarea cu cenzura numeroase pasaje sau articole întregi cădeau victime foarfecelui cenzurii. Dar pe acest front invizibil se înregistrau și biruințe ale slujitorilor condeiului. Acesta este cazul tradiționalului număr al *Gazetei* pregătit pentru ziua de 30 august 1943, dată față de care redacția arăta o grijă deosebită. Numărul de probă din 1943 înaintat cenzurii avea tipărită poezia *Cântec de Bunăvestire* de Lucian Valea în chenar negru pe prima pagină, iar în pagina 3 un triptic de articole cu titluri și conținut mobilizatoare: *Luptăm, Nu cedăm, Murim* semnate de V. Braniște, I. Bozdog și Ion Colan. Cenzura nu admitea publicarea poeziei și tăia pasaje din celelalte articole. La 27 august 1943, acceptând minime eliminări, Ion Colan dădea bun de tipar poeziei despre Transilvania în următorii termeni: „Pe propria mea răspundere se va publica. Vorbim despre o Transilvanie care este a noastră, nici de sud, nici de nord. Procesul intențiilor nu ne poate fi făcut”²⁰. Peste ani episodul era rememorat de Valeria Căliman, care relatează și consecințele gestului de curaj asumat atunci. Ziarul primea avertismentele cenzurii, fiind probabil la un pas de suspendare, iar N. Căliman și I. Colan erau chemați la București de

¹⁵ *GT*, nr. 42, 5 iunie 1943, anul 106, p. 3

¹⁶ *GT*, nr. 21, 15 martie 1944, anul 107, p. 1

¹⁷ *GT*, nr. 22, 18 martie 1944, anul 107, p. 8

* Caracterele bolduite aparțin originalului.

¹⁸ *GT*, nr. 13, 16 februarie 1944, anul 107, p. 1

¹⁹ *GT*, nr. 54, 21 iulie 1943, anul 106, p. 1

²⁰ *GT*, nr. 65, 30 august 1943, anul 106, p. 1

Nichifor Crainic²¹ pentru a da socoteală de încălcarea flagrantă a legilor cenzurii. Redacția însă nu și-a schimbat atitudinea și a continuat să scrie și să militeze pentru cauza națională.

Se cuvine să observăm rolul autocenzurii în raporturile de forță dintre cenzură și presă. Adesea jurnaliștii intervin ei înșiși asupra textului propriu, procedând la îndulcirea limbajului, adaptarea stilului la normele cenzurii, înlocuirea termenilor duri cu eufemisme neutre. Aflați între Scylla și Caribda, între cenzură, convingerile personale și public, redactorii iau în considerare uneori oportunitatea sau inoportunitatea publicării unui articol. Spre exemplu, articolul *Așteptând Floriile* de Ion Colan era ales în locul altuia, cum rezultă din biletul atașat de ziarist numărului de probă: „Am avut intenția să scriem un articol intitulat «Ce atâta bocet?!». Socotindu-l nepotrivit pentru blajinele Florii, îl înlocuim cu aceste amintiri»²².

Aspectele sociale și politice abordate de jurnaliști formau mereu obiectul cenzurii, foarte sensibilă la aluzii, cuvinte nechivoce, exprimări susceptibile, critici. Problema refugiaților, a pensionarilor²³, a sărăciei lor și starea generală grea a societății își găsesc locul în *Gazeta Transilvaniei*. În articolul despre *Timbrul Andrei Mureșianu*, ale cărui venituri erau destinate fondului refugiaților din Ardealul de Nord, Valeria Braniște critica birocrația care împiedica colectarea rapidă a banilor. Ea descria astfel situația refugiaților: „Când vezi în toiul iernii puii de țărani din Someș, din Bihor, din Maramureș, umblând sumar îmbrăcați pe străzile marilor orașe, căutându-și un rost și când mai ales le ascuți poveștile, de piatră să-ți fie inima și se topește ca un bulgăre de ghiață sătul de razele soarelui. Ți se rupe inima când vezi familia țărănească desrădăcinată și asvârlită în promiscuitatea de la periferia orașului“. Pasajul era considerat prea dur de autorități și cenzurat, ca atare, în articolul definitiv nu mai apărea. Fraza de final dădea seama de greutatea nerezolvate ale refugiaților și de neputința celor din jur de a îndrepta ceva din cauza birocrației: „Afară ninge, refugiații cerșesc și noi redactăm petiții“. Din nou cenzura socotea nepotrivită folosirea cuvântului *cerșesc*. Atenționată, autoarea înlocuia termenul prea clar și direct cu o perifrază neutră. Astfel, în numărul definitiv, în loc de „cerșesc“ apărea „duc lipsurile inerente situației lor“²⁴.

De altfel, aspectul cel mai frecvent întâlnit este înlăturarea unor cuvinte sau exprimări deranjante și suplinirea lor, spre a cosmetiza articolele în conformitate cu normele impuse. Termenii cu referire directă la starea socială (*sărăcie* și sinonimele *năcăjiții*, *griji*, *neajunsuri* cu adjectivele determinative *răvășit de*, *împovărați de*) erau tabu pentru autorități.²⁵ Expresia „să astupe guri flămânde“ era înlocuită cu „nu poate acoperi golurile din casă“²⁶; alteori fraze întregi erau șterse definitiv, căci nu respectau cerințele cenzurii. Rezumând o scrisoare primită de la un învățător, redactorul scria: „În țara franzelei și a pâinii albe obligatorii la restaurante, în plin război un om de 28 de ani îmi vorbește de foame“, ceea ce era de neconceput să fie publicat.²⁷ Greutățile de aprovizionare nu afectau numai articolele de primă necesitate, ziarul însuși confruntându-se cu lipsa

²¹ Valeria Căliman, *op. cit.*, p. 65

²² *GT*, nr. 30, 17 aprilie 1943, anul 106, p. 1, unde se reproduce explicația către cititori. Articolul *Ce atâta bocet?!* apărea în nr. 42, 5 iunie 1943, anul 106, p. 1

²³ *Pensionarii* de Octavian Popa, în *GT*, nr. 58, 4 august 1943, anul 106, p. 3. Autorul dezbate problema legii de armonizare a pensiilor și critică birocrația. Deși întreg articolul este cenzurat, numărul definitiv îl păstrează.

²⁴ *GT*, nr. 2, 1943, p. 6

²⁵ *Învățătorii și țărani* de Ion Colan, în *GT*, nr. 11, 1943, p. 1, 3; *Școlile țărănești* de I. Bozdog, în *GT*, nr. 12, februarie 1943, p. 1

²⁶ *Reveica din Dobârlău* de V. Braniște, în *GT*, nr. 8, 30 ianuarie 1943, anul 106, p. 1

²⁷ *Îmi scrie un învățător* de Ion Colan, în *GT*, nr. 68, 8 septembrie 1943, anul 106, p. 1

de hârtie. Motiv pentru care adresa următoarea rugăminte: „Colaboratorii noștri sunt rugați să ne trimită articole scurte. Lipsa de hârtie, tot mai simțită, nu ne permite să înmulțim numărul paginilor“. Un asemenea anunț, aparent inofensiv, a atras atenția cenzurii, care a tăiat fraza explicativă, nelăsând să transpară în public declararea lipsurilor și încercând să controleze situația.²⁸

Scutiții de război, îmbogățiii peste noapte și speculanții, etalarea luxului atrăgeau adesea diatribele ziariștilor împotriva acestor fenomene sociale, demascându-le vehement. Vorbind despre panica de mobilizare, Ion Colan observa mușcător că „totdeauna nașul, unchiul, cunoscutul omnipotent, prietenul prietenului, legături camuflante, banul, cadourile grase, femeile, au reușit să redea vajnicului patriot liniștea atât de zbuciumată de apropierea amenințătoare a zilei de 1 Aprilie“. Consecința era inversarea criteriilor de valoare și a ierarhiilor astfel încât conducerea țării va fi preluată de mâinile „lor sau ale celor ce cochetează cu un regim în care găinei i se vor atribui aceleași calități cu vulturul, când stejarul va fi pus alături de mărăcinii șanțurilor, când noi toți vom intra în casele de nebuni și nebunii vor ajunge la plug, în ateliere, în fabrici, la locurile de conducere, la posturile de răspundere“²⁹. Accentele pamfletare erau înlăturate de cenzură. Moravurile societății, mai condamnabile cu cât războiul impunea grele sacrificii, ofereau prilejul rostirii unor sentințe dure. În articolul *Dac-aș putea*, Dr. N. Căliman pronunța condamnări la moarte în piețe publice la adresa îmbogățiiilor peste noapte în mod necinstit: „Aș spânzura în piețe publice pe cei care azi, ca și în toate timpurile, se îmbogățesc din sudoarea și necazurile altora pe alte căi decât ale muncii. Aș pune la zid pe toți trădătorii intereselor pământului și ai banului românesc“, pasaj dispărut după lectura cenzurii. Conștient că nu putea să facă totul, ziaristul se mărginea la recomandarea trimiterii la muncă silnică a jucătorilor de cărți, împotriva cărora de altfel lua atitudine.³⁰ Luxul alimentat de folosirea bugetului de stat năștea întrebarea când se va pune „frână acestei cumplite jefuirii“³¹. Organizarea unor baluri de binefacere în folosul văduvelor și orfanilor de război era aspru criticată pentru deplasarea de la sensul de contribuție pioasă la cel de divertisment, indicată de precizarea din invitație: „Se va dansa până în zori!“. Propoziția era folosită în titlul articolului, în care autorul conchidea fără echivoc: „Dacă este vorba de prostituție, să ne prostituăm pe cont propriu, lăsând orfanii și văduvele în plata Domnului“ și cerea imperativ să se pună capăt „nebuliei pentru coregrafie bețivă“. La rândul ei, cenzura intervenea prompt, eliminând fragmentul și cuvântul „bețivă“, trimițând la promiscuitate, înlocuit în final de către redactor cu cel mai puțin dur, de „saltimbancă“³². În sfârșit, furnizorii de marfă de proastă calitate pentru armată provocau indignarea exprimată în editoriale care se pronunțau pentru privarea de libertate sau pedeapsa capitală pentru cei vinovați. Cenzura epocii sancționa precis asemenea articole neconvenționale, dar redactorul responsabil, autorul însuși, și-a rezervat dreptul de a depăși litera cenzurii. Marginal, Ion Colan notase: „Se va publica totul pe răspunderea mea!“³³. Starea de spirit degajată de aceste articole este aceea a unei extreme surescitări și nemulțumiri sociale. În această atmosferă orice gest public sau chiar lipsa de respect arătată de ocupanții oricărui posturi erau susceptibile de a provoca o răsturnare „când numai chibrit mai trebuie fitilului de la dinamită“³⁴.

²⁸ *GT*, nr. 21, 17 martie 1943, anul 106, p. 2

²⁹ *Ibidem*, p. 1

³⁰ *GT*, nr. 43, 9 iunie 1943, anul 106, p. 1

³¹ Articolul *Sfidare* de Ion Gherghel, în *GT*, nr. 5, 19 ianuarie 1944, anul 107, p. 3

³² Articol de Ion Colan, în *GT*, nr. 17, 1 martie 1944, anul 107, p. 1

³³ *GT*, nr. 63, 21 august 1943, anul 106, p. 1

³⁴ Articolul *Crucea* de Ion Colan, în *GT*, nr. 87, 17 noiembrie 1943, anul 106, p. 1, unde gestul de a nu face cruce de către niște învățați, ce asistau la slujbă, era socotit o insultă și putea fi urmat de alții, fiind condamnat ca o gravă eroare politică și socială cu urmări incalculabile.

Desigur, avem de a face cu sentimente redade din punctul de vedere al ziaristului și prin filtrul propriei sensibilități. Există o diferență între simțămintele populației și cele ale corpului de presă. Elită civică și intelectuală, ziaristii exprimă, sintetizează idealurile sociale, formează ideile, influențează și conduc opinia publică și, din această perspectivă, uneori îngroașă accentele. Credem că este cazul exagerării de mai sus, în care predomină limbajul dur, militar pentru a condamna un gest minor.

Mai puțin prezente în coloanele *Gazetei Transilvaniei*, aspectele politice nu scăpau privirii atente a cenzurii. În general, viața politică anterioară anului 1938 era vag înfățișată, mai cu seamă prin latura ei negativă, aceea a compartimentărilor politice și luptelor intestinale, care au pus în pericol nu numai spațiul public, dar și unitatea națională în cele din urmă. Se observa că idealul național, odată împlinit, nu a fost înlocuit cu unul nou, iar calea a fost deschisă politicianismului, cu consecințe extrem de negative: „Ne-am tăvălit în toate mocirlele. Am aruncat cu noroi în tot ceea ce era sfânt. Ne-am înfrățit și am mers cot la cot, chiar și cu cei mai mari dușmani ai neamului. Și am fi mers și cu dracul dacă interesul politic ar fi cerut-o”³⁵. La examenul cenzurii ultima frază a picat. Se sublinia adesea „acest paroxism al discordiei, care știm până la ce grad de primejdie ne-a dus”³⁶. O relatare acidă a corupției din societatea antebelică întâlnim în articolul lui Ion Colan, *La umbra unei cruci cu cască*, dedicat memoriei fostului prefect de Brașov, Petrescu D. Tocineanu: „Se vorbea [între 1933 și 1940] de ceva «mână tare», dar pe urmă s-a dovedit că a fost mai mult «mână lungă». Despre panglicăriile asazine ale acelor ani tăcem acum. Un prefect în asemenea haos de conștiințe alterate avea sau el însuși sufletul plin de păcate sau era pus între ciocan și nicovală, la bunul plac al altora. Păcate au făcut cei mai mulți, dar una e păcatul funcționarului pus să execute un ordin și alta neodihnită râvnă de a depăși ordinul de dragul de a fi pe linia sultanului, pentru mărimi sau beneficii personale”³⁷. Evident, fragmentul citat nu mai exista în numărul definitiv. Partidele politice apar rar și din aceeași perspectivă negativă, evocate întâmplător prin membrii lor dezinteresați față de nevoile publice, în comparație cu o familie de proprietari filantropi. Cenzura a ales să păstreze critica oamenilor politici, dar să elimine apozitia referitoare la membrii de partid „care să zicem că pentru moment au dispărut”³⁸. Cenzura regimului nu admitea ca dizolvarea partidelor politice să fie declarată și, implicit, trecută în responsabilitatea guvernului. În articolul *Onoarea neamului*, Valeria Braniște critica sever clasa politică românească³⁹, al cărei unic interes major era păstrarea puterii, și stabilește responsabilitatea colectivă pentru catastrofa din 1940: „fiind la conducerea țării și urmărind o singură țintă: menținerea lor la putere cu orice preț. Vinovați am fost și noi cei mulți și departe de răspunderea oficială. Am fost pentru simplul motiv că n-am creat o opinie publică sănătoasă, capabilă să înfrunte exhibițiile celor ce au scos la mezz pământul țării. Este dureroasă, tragic de dureroasă atitudinea țării care s-a menținut în cel mai bun caz într-o indiferentă expectativă față de o conducere vădit dezastruoasă pentru ca să nu mai amintim cazurile destul de frecvente de servilism și liberalism. Așa am lăsat noi să se ia în deșert tot ce aveam

³⁵ Articolul *Permanențele românești* de Dr. N. Căliman, în *GT*, nr. 78, 13 octombrie 1943, anul 106, p. 1, 3. Editorialul evoca ședința Astei și propunerea de a se stabili niște principii călăuzitoare valabile după război spre a evita reinstalarea climatului politic antebelic.

³⁶ Articolul *Nația văzută de la provincie* de prof. Eugen Hulea, în *GT*, nr. 12, februarie 1943, p. 1

³⁷ *GT*, nr. 20, 13 martie 1943, anul 106, p. 3

³⁸ Articolul *Două exemple* de I. Hașeganu, în *GT*, nr. 7, 27 ianuarie 1943, anul 106, p. 4

³⁹ Critica fruntașilor politici era o constantă în scrisul Valeriei Braniște, vezi articolul *Pentru Basarabia*, în *GT*, nr. 25, 31 martie 1943, anul 106, p. 1, în care vorbește despre acceptarea cedării teritoriului de către „reprezentanții nechemați ai neamului” și despre tăcerea impusă de oficialități, „proverbiala politică a struțului”.

mai bun și mai sfânt, așa am tolerat să fim reprezentați în momente de grea răspundere istorică de elemente nepregătite pentru rolul ce și l-au asumat, așa ne-am legat și de mâini și de picioare cu bună știință, pentru ca în momentul dezastrului să ne găsească o neputincioasă frământare⁴⁰. Pasajul era înlocuit cu clișeu Schior în plină viteză. Dezbinarea antebelică este condamnată moral pentru efectul politico-militar și național deoarece atunci, în 1940, țara „nu s-ar fi speriat de anumite răsteli și nu și-ar fi pus semnătura pe nici un hrisov. Iar dacă altcineva ar fi făcut-o, silit de împrejurări, ar fi ieșit din palat și și-ar fi tras un glonț în cap ca lumii întregi dovadă și protest să rămână, împotriva unui act făcut sub presiune⁴¹. În final, pe urmele acestei neîncrederi puternice, aproape funciare față de oamenii politici, se exprima chiar teama de revenire la cunoscuta împărțire a societății pe criterii partinice după încheierea războiului, într-un articol intitulat sugestiv *Nu de război, ci de pace mi-e teamă*⁴².

Se desprinde cu claritate faptul că unitatea națională era criteriul principal după care se ghida ziaristul în judecarea vieții politice și nicidecum principiile democrației, condamnate de altfel pentru slăbiciunile ei. În plus, trebuie să ținem cont de contextul politico-militar în care au fost scrise articolele, al conjuncturii războiului care obliga la o concentrare asupra recuperării naționale a Transilvaniei de Nord. A aminti de viața politică antebelică era indezirabil, iar o sancționare a lipsei de acțiune din acea epocă era normală din acest punct de vedere. Iată de ce poziția *de plano* și *de facto* a redactorului responsabil era refacerea unității naționale, prioritară față de reforme⁴³ și chiar față de viitoarea organizare politică a țării. Susținând că interesul național trebuie să fie deasupra ideologiilor și opțiunea ideologică depindea de interesul național, I. Colan scria că „Viitorul însuși va indica ideologia vremii și țara se va adapta ei, nu revoluționar, ci evolutiv⁴⁴. Evident, avea dreptate să sublinieze că interesul general trebuie să fie superior celor de grup, dar comitea o gravă eroare când despărțea viitorul națiunii de sistemul politic democratic. Se deschidea astfel calea autoritarismelor și era posibil să acceadă orice ideologie extremistă în numele națiunii, criteriu ordonator și sursă de autoritate legitimă. Din perspectiva instituțiilor statului *Gazeta Transilvaniei* demonstrează o anume inapetență politică, o atitudine de dezamăgire și demobilizare față de viața publică. Poate interpretarea noastră este greșită și este vorba numai de critica politicianismului și a vulnerabilității democrației. Dar nu ne putem opri să ne întrebăm dacă declarația de mai sus nu a favorizat în vreun fel ascensiunea național-comunismului.

O temă preferată de reflecție în *Gazeta Transilvaniei* era statutul presei. Numeroase articole dezbateau această problemă și din această cauză suportă deseori rigorile cenzurii. Editoriale care se constituie în pledoarii pentru gazetarii profesioniști, morali, patrioți sau care critică practica subvențiilor politicianiste din bugetul de stat sunt eliminate în întregime și înlocuite cu clișee.⁴⁵ Relatând despre Adunarea presei de la Sibiu, I. Berciu remarcă defectele de fond ale ziaristicii astfel:

⁴⁰ *GT*, nr. 7, 26 ianuarie 1944, anul 107, p. 1

⁴¹ Comentariile sunt extrase din articolul *Concluziile unei sărbători* de Ion Colan, în *GT*, nr. 16, 26 februarie 1944, anul 107, p. 1, 3. Pornind de la sărbătoarea în cinstea lui Ion Lușă, autorul observa unitatea participanților, indiferent de apartenența politică, în contrast cu ceea ce se întâmpla în trecut când evitau participarea la evenimentele culturale din cauza adversităților politice.

⁴² Articolul apărea sub semnătura lui Ion Colan sub un titlu puțin schimbat la cererea cenzurii, alergică la termenii de pace și război: *Mi-e frică de bine*, în *GT*, nr. 79, 16 octombrie 1943, anul 106, p. 1

⁴³ *Păsul lui Ion* de Ion Colan, în *GT*, nr. 46, 12 august 1944, anul 107, p. 1

⁴⁴ *Cu cine* de Ion Colan, în *GT*, nr. 11, 9 februarie 1944, anul 107, p. 1

⁴⁵ *Fiecare la locul său...* de Ion Berciu, în *GT*, nr. 24, 27 martie 1943, anul 106, p. 1; *Presa transilvană și temeiurile ei economice* de Ion Colan, în *GT*, nr. 44, 12 iunie 1943, anul 106, p. 1; *Degradarea gazetăriei* de Octavian Popa, în *GT*, nr. 90, 27 noiembrie 1943, anul 106, p. 1; *Cine dă?* de I. Colan, în *GT*, nr. 2, 5 ianuarie 1944, anul 107, p. 1

„A patra putere în stat, presa creatoare de opinie publică a avut și continuă a avea o existență precară, fie din pricina împrejurărilor politice, de cele mai multe ori silite de ideologiile cele mai ciudate a pune «călușul», fie de lipsa de pregătire a celor ce se încumetau a scrie pentru «marele anonim»“ și evidenția nevoia de reglementare a presei prin elaborarea unei legi speciale. Am ales să ilustrăm doar cu un fragment din multele cenzurate din cuprinsul articolului, care relevau lipsa de pregătire sau corupția jurnaliștilor.⁴⁶ Cu tăieturile de rigoare, articolul era menținut în numărul definitiv. O situație similară întâlnim în cazul articolului *Chemarea presei* de V. Braniște, unde comandamentul presei de a nu face jocul nimănui era eliminat.⁴⁷ În asemenea condiții procesul cenzurii și apărarea normelor profesionale erau dificil de întreprins și de susținut. Reprezentativ în acest sens este articolul lui Ion Colan care critica cenzura, descria chinul de a scrie și efortul zilnic de a găsi cuvântul potrivit. Greutatea meseriei de jurnalist era mărturisită în astfel de cuvinte: „căci una au vrut a scrie și alta au încăput în cuvinte. De fiecare dată legenda Mănăstirii Argeșului naște în tine și fiecare număr de ziar ți se pare că dărâmă ziduri pe care le-ai crezut definitiv înălțate. [...] Scriem greu. E aceasta ursita presei transilvane, de puțini înțeleasă, pentru că numai în această provincie ziaristul a fost forțat să scrie cu jandarmul în spate și codul penal în față; adevăr valabil pe vremea lui Valeriu Braniște, a lui Aurel și Iacob Mureșianu, a lui Gh. Barițiu, a celor de la Românul și Tribuna, a celor din jurul părintelui Moța din Orăștie. Octavian Goga, făcând odată apologia lui Aurel Mureșianu, spunea: «Să înstăpânim în coloanele gazetei noastre formula istorică a gazetăriei românești de baștină, a cărei pietate dorim s-o salvăm». Vorbele cântărețului de la Ciucea biciuia «penibila dărăpănare în care se sbate presa». Să judece lumea dacă «penibila dărăpănare», întronată la noi de sărindariul internațional, a continuat, făcând școală într-o lume ahtiată după parvenire și arginți»⁴⁸.

Articolul era sever cenzurat, dar redactorul-șef nota marginal „Pe răspunderea mea se va publica întreg“ și editorialul apărea nemodificat. Desigur, prin invocarea tradiției presei transilvane și a cenzurii de odinioară era atacată indirect și implicit cenzura din epocă, cu care autorul era contemporan și care îl obliga să-și autosupravegheze fiecare cuvânt. Cenzura nu numai că îngreuna redactarea articolelor, dar afecta și apariția regulată a ziarului, așa cum aflăm dintr-o scurtă notiță informativă a redacției: „Numărul de Marți, 15 iunie c[urent] al gazetei noastre nu a putut apărea. Cititorii sunt rugați să ne creadă că redacția nu are nici o vină. Nu invocăm nici lipsa de hârtie, nici vreun defect al mașinilor ... Decât: nu sunt vremurile subt om, ci bietul om subt vremuri“. Formula inițială s-a schimbat, fiind tăiate explicațiile. Definitivă a rămas doar parafraza după Miron Costin, prin hotărârea lui Colan, indicată marginal „Asta rămâne“⁴⁹. Cercetarea numerelor de probă ne-a lămurit întrucâtva: au existat două numere 45 ale ziarului, pregătite pentru ziua de marți, 15 iunie. Primul este incomplet, exemplarul deținut de noi având numai editorialul din coloana de mijloc⁵⁰ păstrat și celelalte coloane decupate. Nu putem ști ce conțineau articolele tăiate. Al doilea avea un aranjament schimbat. Editorialul lui D. Chirculescu era mutat în altă pagină și înlocuit cu o poezie patriotică de Lucian Valea.⁵¹ Abia acest număr trecea de examenul drastic al cenzurii și numărul de marți apărea ... miercuri cu explicația redacției, și ea cenzurată.

⁴⁶ *Misiunea presei* de I. Berciu, în *GT*, nr. 2, 5 ianuarie 1944, anul 107, p. 2

⁴⁷ *Chemarea presei* de V. Braniște, în *GT*, nr. 45, 5 august 1944, anul 107, p. 1

⁴⁸ Articolul *Scriem greu!*, în *GT*, nr. 52, miercuri 14 iulie 1943, anul 106, p. 1

⁴⁹ *GT*, nr. 45, 16 iunie 1943, anul 106, p. 8

⁵⁰ *În loc de alianță* de Dr. D. Chirculescu, în *GT*, nr. 45 (în original era nr. 44 corectat cu creionul în 45), 15 iunie 1943, anul 106, p. 1

⁵¹ *GT*, nr. 45, 16 iunie 1945

Mai rare în economia ziarului, articolele informative despre situația militară și cea politică internațională sunt cenzurate în pasajele lor neconvenabile pentru ceea ce putea să transpară în public. Informațiile militare nu sunt niciodată precizate datorită caracterului lor confidențial, iar articolele care se refereau la armată erau minore sub raportul conținutului: anunțuri funerare, concerte pentru armată, daruri cu prilejul Crăciunului etc. Indicațiile asupra numărului unităților militare, asupra locului și datei morții celor căzuți pe front, chiar reportajul despre Palatul Invalizilor, erau eliminate.⁵² Trebuie spus că se proceda la îndepărtarea detaliilor, în majoritatea cazurilor articolele rămânând modificate în numărul definitiv și nefiind, în general, înlăturate. În cursul anului 1944 evenimentele de pe front determină apariția unor accente defetiste în presă. Astfel, în mai 1944, în articolul *La nord de Iași ...* de V. Braniște, se făceau aprecieri despre rolul României în război și responsabilitatea războiului: „Vlaga neamului nostru se risipește într-un război pe care nu noi l-am început și nici nu-l vom sfârși noi. Nu l-am început pentru că noi întâi am sângerat și apoi am intrat în hora de foc. Întâi ni s-au prăbușit granițele, nu din vina noastră, nici pentru pacea noastră, ci pentru interesele altora. [...] Și nici nu-l vom sfârși noi pentru că armele nu vor putea zămisi (!) niciodată lumea dreptelor revendicări românești. [...] Până atunci însă ni se prăpădesc feciorii la Nord de Iași”⁵³. Asemenea afirmații (ne)diplomatice și dezvăluiri ale situației militare nu erau posibile și întreg articolul dispărea, locul fiindu-i luat de mai inofensivul articol *Fenomene sufletești*, de aceeași ziaristă, care se referea la starea de spirit a populației bombardate.

Cenzura acționa aspru asupra cronicilor externe și editorialelor de **politică externă**. În cuprinsul articolelor erau sacrificate comentariile despre nerespectarea alianțelor și tratatelor internaționale semnate cu țări atacate ulterior, precum Iugoslavia⁵⁴, analiza împărțirii Poloniei între Hitler și Stalin⁵⁵, critica politicii de acaparare a spațiului vital⁵⁶, demascarea minciunii generalizate prezente în presă, diplomație, politică, aluzii la acceptarea concesiilor de dragul alianțelor, cenzurate integral⁵⁷. Datorită naturii și caracterului general al ultimei expuneri, redactorul-autor decidea să nu respecte indicația cenzurii; din acest motiv nota marginal propria recomandare: „Pe propria mea răspundere se va publica. Eu nu pricep ce are rău acest articol care privește o problemă ce depășește hotarele țării”. Mersul războiului, răsturnarea situației pe fronturi, problema păcii erau urmărite cu atenție și nu se permitea publicarea informațiilor de interes general într-o manieră din care să se întrevadă dificultățile războiului, neconformă cu punctul de vedere oficial. Din acest motiv în mod regulat sunt modificate sau îndepărtate pasaje și cuvinte care nu se potriveau lungimii variabile a patului lui Procust al cenzurii. De pildă, comentariile despre regimul ce a urmat demisiei ducelui de Mussolini erau total neconvenabile cenzurii și guvernului român: „... nu s-a anunțat în mod oficial dacă regimul fascist se menține sau el a fost desființat. Totuși, faptul că la începutul și sfârșitul emisiunilor de radio italiene nu se mai cântă Giovinezza – imnul național fascist – se presupune că

⁵² *Moș Crăciun printre soldații Bat. III VM din Brașov*, în *GT*, nr. 2, 1943, p. 5, apărut fără cifra romană III; *Operele sociale ale C.E.C.-ului. 20 de milioane pentru Palatul Invalizilor din beneficiul anului 1942*, în *GT*, nr. 8, 1943, p. 5, publicat fără subtitlu.

⁵³ *GT*, nr. 35, 27 mai 1944, anul 107, p. 1

⁵⁴ *Acorduri culturale* de Ion Bozdog, în *GT*, nr. 30, 17 aprilie 1943, p. 3

⁵⁵ *Guverne fără țară* de Ion Clujănu, în *GT*, nr. 33, 5 mai 1943, anul 106, p. 1. Autorul apreciază că Polonia a servit drept experiment în „abatorul diplomației europene” și „material de disecție, fie pe câmpuri de bătaie, fie la masa verde”. Ultima expresie a fost cenzurată și înlocuită cu formula „în vastul laborator al neamurilor din bătrâna Europă”.

⁵⁶ *Articole de primă necesitate* de Dr. M. Suciș-Sibianu, în *GT*, nr. 46, 23 iunie 1943, anul 106, p. 1

⁵⁷ *Criza de sinceritate* de Ion Colan, în *GT*, nr. 66, 1 septembrie 1943, anul 106, p. 1; *Înțelegere?* de Dr. D. Chirculescu, în *GT*, nr. 93, 8 decembrie 1943, anul 106, p. 1, 3

fasciile au fost desființate. Cu alte cuvinte, în Italia a fost instaurat un nou regim. Se poate ca la apariția ziarului nostru situația din Italia să se fi cristalizat într-o formă care să înlăture provizoratul. [...] Zilele ce vor urma vor fi hotărâtoare pentru soarta Italiei⁵⁸. Pacea era un cuvânt alergic, rapid înlocuit din titlurile care ilustrau rubrica *Cronica războiului*⁵⁹, iar articolele cu conținut pacifist erau eliminate integral⁶⁰. Pe măsura schimbării cursului războiului în favoarea Aliaților anglo-americi, problema responsabilității începerii conflictului era ridicată de către beligeranți. Ecou al acestor acuzații rostite de adversari, ziariștii români luau atitudine și se pronunțau în chestiune. La interogația *Cine a început?*, Ion Colan răspundea: „Întrebarea privește numai două țări mari: Germania și Anglia“ și preciza că cineva trebuia să înceapă „fiindcă altfel n-ar avea nici un rost discuțiunile de azi, aceste pilatice spălări pe mâni. Englezii pretind că inaugurarea au făcut-o germanii, dau zile și ore. Germanii, la rândul lor, sunt tot atât de siguri că reprezentarea de premieră a fost oferită de Englezi, se indică zile și ore“. Concluzia era că „Noi înțelegem ca Anglia și Germania, dacă tot au început, să se terorizeze reciproc. Își pot permite și acest lux, fiindcă au ei de ce“⁶¹, iar România era absolvită de orice răspundere în război. Pozițiile respective erau împotriva regulilor cenzurii și, ca atare, nu mai apăreau în numărul definitiv. În sfârșit, situația postbelică și consecințele viitoarei organizări a lumii preocupau spiritele. Într-un articol cu titlul *Sărăcirea Europei*, autorul Dr. M. Suci-Sibianu scria: „Statele Unite ale Americii cu deosebire, bucurându-se enorm de pe acuma de victoria ce li se zugrăvește la orizont, vor avea drept răsplată a contribuției la victoria aliată o Europă proletarizată, cu slabă putere de cumpărare, fără vlagă de viață și pe deasupra ... în nemulțumiri sociale ... din cauza acestei sărăciri generale, știut fiind că cu cât clasa proletară este mai mare ca număr, cu atât este statul respectiv expus la convulsii interne“⁶². Era inadmisibil să încalci normele severe ale cenzurii și să prezinți aspecte militare și sociale, exprimând convingerea din ce în ce mai conturată în victoria adversarilor României. Evident, cenzura nu a ezitat să înlăture cu totul fragmentul citat. Cu toate că meseria de istoric exclude principiul predictibilității și al retrospectivei teleologice, nu ne putem opri să nu observăm că diagnosticul social-politic pus de autor s-a dovedit corect pentru jumătatea estică a Europei.

La granița între politică, militar și naționalism se situează articole de mare interes, apărute în prima jumătate a anului 1944. Pe măsura avansului războiului și a știrilor despre respingerea trupelor Germaniei și ale noastre pe frontul din Est, accentele de defetism sporeau, iar presa rezona la starea de confuzie ce domina. Reacționând la panica ce cuprindea societatea, Colan analiza critic psihologia cetățeanului din spatele frontului, ascultător de știri care induceau mai multă tulburare decât certitudini. După părerea sa, războiul mediatic purtat de posturile de radio străine înfățișa realitatea ca un „geam aburit“, confuzie sporită de acei „bine informați care trec imaginar prin cabinetul de audiență al d-lor Churchill, Hitler, Roosevelt, Stalin“ și „asupra secretelor de stat autohtone, aparatul de radio fiind dublat aici de surse misterioase mult mai precise“⁶³. Numele politicienilor erau cenzurate, fiind înlocuite de redactor, marginal, cu perifriza „al tuturor conducătorilor“, iar restul

⁵⁸ Articolul *Demisia ducelui Mussolini* de Mardare Mateescu, la rubrica *Cronica războiului*, în *GT*, nr. 56, 28 iulie 1943, anul 106, p. 4

⁵⁹ Articolul *Pacea...* de Mardare Mateescu, la rubrica *Cronica războiului*, în *GT*, nr. 39, 23 iunie 1943, anul 106, p. 3, rămas în numărul definitiv cu titlul schimbat *Svonuri...*

⁶⁰ *Prea e „hidos“!* de Ion Berciu, în *GT*, nr. 39, 24 iunie 1944, anul 107, p. 2

⁶¹ *Ibidem*, p. 1

⁶² *GT*, nr. 36, 3 iunie 1944, anul 107, p. 4

⁶³ *Neguri* de Ion Colan, în *GT*, nr. 9, miercuri, 2 februarie 1944, anul 107, p. 1

cădea de la sine înțeleș. În final, redactorul emitea sentențios principiul călăuzitor al cetățeanului care trebuia să descifreze din noianul de informații doar ceea ce avea nevoie conștiința sa națională, citat de noi pentru a ilustra rolul asumat de mass-media în viziunea jurnalistului: „Dacă sufletul tău însuși nu ți l-ai construit ca să emită și să recepționeze pe o singură undă tot ce are nevoie credința ta ca să rămână întregă în victoria nației tale, atunci zadarnic învârți butonul aparatului de radio, alimentându-ți curiozitatea cu ce aduc undele din afară”⁶⁴. Așadar, ceea ce conta era întărirea încrederii în forța națiunii cu orice preț, în ciuda evidențelor. Presa, radioul, știrile nu aveau drept scop strict informarea, ci erau menite să fie un suport psihologic și de manipulare a publicului care nu trebuia să renunțe în nici un fel la speranța în victoria națiunii. Asupra țării credinței în viitorul țării revenea Ion Colan, în cursul aceluiași an, într-un articol intitulat sugestiv *Eu cred!*. Criticând speculațiile asupra cursului războiului pe baza comunicatelor oficiale, el își reafirma încrederea și rostea o profesiune de credință astfel: „De aceea, de ce e sortit să sufere o țară angajată în război n-o poate scuti schimbarea noului macaz, mai cu seamă când în ceea ce ne privește pericolul cel mare unul este, indiferent de liniile pe care ne îndrumăm locomotiva”. Expresia „schimbarea noului macaz” făcea aluzie destul de precis la evoluția frontului. Conștient de ceea ce mărturisese prin asemenea formulare, însuși redactorul înlocuia, marginal, cu sintagma „lamentarea omului cu convingerile prinse de nisip”⁶⁵, ceea ce schimba considerabil sensul, după părerea noastră. Pentru ilustrarea accentului pus pe aspectul național în paginile *Gazetei*, merită amintit modul cum a reacționat redacția la actul de schimbare bruscă a alianțelor României de la 23 august 1944. Numărul din 26 august, așadar posterior evenimentelor, publica editoriale despre birocrație pe prima pagină, în timp ce aprecieri ale modificării politicii externe a României se regăseau în ultima pagină, la rubrica despre război, unde era rezumat comunicatul oficial al Regelui⁶⁶. Redactorul-șef al *Gazetei* lasă impresia că nu a perceput evenimentul de la 23 august, cu consecințe adânci pentru destinul țării, ca fiind unul major. Faptul sugerează că există istorii paralele ale aceluiași reper cronologic și diferite niveluri de percepție, în funcție de criteriile de evaluare a situației. În cazul nostru, actul politic și diplomatic curajos și riscant de la 23 august 1944 nu avea însemnătate decât dacă se finaliza cu reunificarea Transilvaniei pierdute, obiectiv național esențial al *Gazetei Transilvaniei*. Doar așa se explică aparenta lipsă de reacție față de această dată, în timp ce recucerirea Clujului și recuperarea Careiului au ținut capul de afiș al ziarului.

După 23 august 1944, cenzura nu s-a mai făcut simțită în paginile *Gazetei Transilvaniei*. Pentru scurt timp până la suspendarea din ianuarie 1945 s-a revenit la normalitate, caracterele tipografice au redobândit mărimea mică, spațiile nu mai erau distanțate ci dense, clișeele au dispărut. De această dată în mod liber jurnaliștii au criticat evenimentele grave de natură politică care se petreceau în societatea românească, provocările din culise ale comuniștilor, lupta pentru putere, începutul epurărilor, instaurarea dictaturii comuniste. Începea un alt capitol din istoria României și se sfârșea altul din istoria ziarului brașovean.

Tentativa de cercetare a cenzurii în cazul particular al *Gazetei Transilvaniei* relevă criteriile acesteia de control asupra anumitor informații: sociale, politice, militare și diplomatice. Sistemul de

⁶⁴ *Ibidem*

⁶⁵ *GT*, nr. 25, 29 martie 1944, anul 107, p. 1

⁶⁶ Editoriale din acest număr erau *Două aniversări* de Eugen Hulea, *Birocratism* de Ion Colan, *Monumentul lui George Coșbuc* de V. Braniște, în *GT*, nr. 48, 26 august 1944, anul 107, p. 1

alianțe al României din al doilea război mondial a obligat cenzurarea atitudinilor naționaliste, a pozițiilor clar antimaghiare. Erau eliminate mai cu seamă exprimările care excelau prin duritate, lăsând conținutul în mare parte neschimbat. Studiarea numerelor de probă pune în lumină o perioadă din istoria mai puțin cunoscută a ziarului. În acea epocă *Gazeta Transilvaniei* era o tribună a ideilor naționaliste, militând și pledând pentru cauza românească în conjunctura dificilă a războiului și regimului autoritar. De aceea articolele se mărgineau la consemnarea atitudinilor, reacțiilor, punctelor de vedere și făceau apel la procedeele alegorice, metaforice, sensul figurat, aluzii, ironie. Se practica genul de jurnalistică foiletistică după model francez, nu cea de informare după model anglo-saxon. Este adevărat că era dificilă supraviețuirea unui ziar în împrejurările de atunci. Așadar, ziarul era o reflectare a politicii redacției, presiunilor cenzurii și regimului politic din epocă. Merită spus că, în acest context, adesea curajul lui Ion Colan de a înfrunta cenzura pe propria răspundere arată, prin forța exemplului personal, că și vremurile pot fi sub om. Prin cunoașterea profundă a mecanismelor cenzurii, diplomație, profesionalism, moralitate și devotament pentru românism, I. Colan a reușit să impună un model al gazetarului și să eludeze cenzura în anumite momente. În același timp, prin poziția combatantă adoptată, *Gazeta* s-a implicat în influențarea și manipularea cititorilor prin receptarea și comunicarea acelor idei convenabile crezului național asumat, precum încrederea până la capăt în victoria neamului. Am putea zice că în felul acesta *Gazeta* a încercat să pună zăgaz panicii și îndoielilor și să cenzureze la rândul ei mesajul realității. Dispunem de argumente care să confirme această aserțiune. Cu lumini și umbre, acesta este bilanțul *Gazetei Transilvaniei*. Dincolo de aspectele deontologice ridicate de analiză, deseori am întrevăzut în trecut, ca într-o oglindă, obsesiile și problemele prezentului, perpetuate până astăzi, precum și imaginile despre noi și alții. Dar despre acest ultim registru nu ne-am propus să vorbim, ci doar să-l amintim ca pentru a semnală un alt drum dintre atâtea deschise de istoria presei în general.

Iosif Marin BALOG

**MODERNIZAREA ECONOMICĂ
ȘI CONSTRUCȚIA CĂILOR FERATE ÎN TRANSILVANIA:
ASPECTE SOCIAL-ËCONOMICE ALE DISPUTEI DINTRE SIBIENI
ȘI BRAȘOVENI LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA
PRIVIND TRASEUL PRIMEI CĂI FERATE**

Secolul al XIX-lea a fost secolul de aur al căii ferate, care, alături de motorul cu abur, a revoluționat lumea modernă, propulsând-o definitiv pe traiectoria industrializării. Acolo unde a pătruns calea ferată au pătruns, o dată cu ea, și modernitatea și conștiința și mentalitatea modernă. În Imperiul Habsburgic primele căi ferate s-au construit încă din al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, însă aria lor de extindere s-a mărginit la Austria propriu-zisă și Boemia, primele regiuni care au pășit în era industrializării. Transilvania era o provincie periferică a Imperiului și, ca atare, autoritățile de la Viena nu au întreprins până la mijlocul secolului al XIX-lea eforturi sistematice în direcția modernizării economice. Astfel, cu excepția Banatului, provincia ardeleană nu era încă legată de capitala Imperiului prin intermediul șinelor de fier.

Problema construcțiilor feroviare în Transilvania este pusă încă din anul 1847, când Dieta de la Pozsony face primele demersuri în acest sens. Datorită evenimentelor revoluționare, însă, planurile nu au putut fi puse în aplicare la vremea aceea.

Regimul austriac neoabsolutist instaurat la 1850, în ciuda conservatorismului său declarat, a avut drept obiectiv *modernizarea economică*. În acest sens, încă din 1850 guvernul austriac a intenționat să pună în aplicare un vast program de construcții feroviare la nivelul întregului Imperiu, program în care era inclusă și Transilvania. Dificultățile economice ale statului austriac și deficitul bugetar cu care acesta s-a confruntat au făcut ca proiectele de construcții feroviare să fie concesionate unor antreprenori și consorții private, ceea ce a complicat și mai mult problema, atât la nivel financiar, cât și la nivelul traseelor ce aveau să fie alese, deoarece, în aceste condițiuni, pe primul loc trecea considerentul eficienței economice a acestora. În 1854, pe fondul gravei crize financiare cu care se confrunta statul, în condițiile unui deficit ce depășea 140 de milioane de florini, statul a fost nevoit să vândă căile ferate deja construite unor companii particulare, urmând apoi a fi răscumpărate după un interval mai scurt sau mai lung de timp, în funcție de posibilitățile financiare ale statului. Legea Concesiunii căilor ferate, cunoscută sub numele de Eisenbahnkonzessionsgesetz, a dat impulsul decisiv spre constituirea consorțiilor private în domeniu.¹ Viitoarele proiecte de construcții feroviare vor fi concesionate unor antreprenori și consorții cu capital privat, unele chiar multinaționale, care dispuneau de sumele necesare și, mai ales, aveau interes în a-și plasa capitalurile în investiții de asemenea anvergură. Cea mai mare pondere a avut-o capitalul vest-european (german, englez, francez, spaniol) care, de altfel, a contribuit într-o proporție covârșitoare la construcția de căi ferate în Europa central-sud-estică. În aceste condiții, în care statul nu era în măsură să asigure finanțarea construcțiilor de căi ferate, interesele companiilor particulare și, nu în ultimul rând, ale comunităților locale au avut o deosebită importanță asupra stabilirii traseelor, surclasând uneori chiar interesele de natură militaro-strategică ale statului.

¹ Eduard März, *Industrie und Bankpolitik in den Zeit Franz Joseph*, Wien, 1968, p. 71

Publicarea proiectelor primelor linii ce urmau a fi construite în Transilvania imediat după 1850 a stârnit un larg ecou în presa vremii, care s-a transformat, treptat, într-o veritabilă dispută ce a antrenat interesele economice ale burgheziei comerciale și ale proprietarilor funciari, dar și interesele de natură strategico-militară când a fost vorba de opiniile oficialilor austrieci.

Conform planurilor elaborate la Viena, primele două proiecte de cale ferată pentru Transilvania urmau să aibă următoarele trasee:

a) *Arad – Simeria – Alba-Iulia – Sibiu – Turnu Roșu* cu joncțiune spre România;

b) *Oradea – Cluj – Brașov – Pasul Buzău* cu joncțiune spre România. După cum se poate observa, unul din proiecte urma să străbată întregul sud al Transilvaniei, iar cel de-al doilea să taie provincia pe direcția nord-vest – sud-est, ambele urmând să treacă prin cele mai mari orașe ardeleni, dar nici unul nu avea cum să le cuprindă pe toate. Este adevărat că Transilvania nu avea o capitală tradițională propriu-zisă, ea oscilând între Cluj și Sibiu, în vreme ce Brașovul era principalul centru economic. După 1850, o dată cu instaurarea administrației neoabsolutiste austriece, Sibiul devine centrul administrativ cel mai important, de vreme ce aici sunt principalele instituții administrative, politice și juridice. Aici era reședința guvernatorului Transilvaniei – principala verigă de legătură a provinciei cu Viena –, aici era centrul administrației financiare, dar și principalul centru juridic. Este o vreme în care Clujul rămâne eclipsat și marginalizat oarecum, în condițiile în care orașul fusese principalul fief al nobilimii maghiare revoluționare.

Cât privește Brașovul, era libertății comerciale și industriale, inaugurată parțial la 1850, i-a asigurat o dinamizare a activităților economice și, mai ales, comerciale. Deschiderea Camerei de Comerț și Industrie în ianuarie 1851 a făcut din Brașov centrul vieții economice pentru întreaga zonă de sud-est a Transilvaniei, aflată sub jurisdicția acestei Camere. În principal, la nivel comercial, în privința exporturilor spre România, Brașovului i-a revenit o proporție covârșitoare în ansamblul comerțului general al Transilvaniei, fapt dovedit de numeroasele date statistice avansate de către partizanii căii ferate care trebuia să includă și Brașovul. Argumentele brașovenilor erau aproape exclusiv de ordin economic, în timp ce Sibiul va promova și argumente de ordin politico-strategic, deoarece datele economice nu aveau darul de a-i avantaja precum pe brașoveni.

Un rol deosebit în susținerea polemicilor l-a avut presa, fie că ea se exprima în limba română, fie că în germană sau maghiară, pentru că ea a prelungit disputele de la nivelul strict pragmatic-economic, dându-le conotații cu caracter național, la nivelul disputelor de interese dintre Viena și Pesta. Începută în anii '50, o dată cu avansarea primelor proiecte, această polemică atinge apogeul în anii 1862-1864, când problema construcției primei căi ferate a revenit în discuție atât la Viena, cât și în Dieta de la Sibiu. Teama și îngrijorarea care domneau în ambele tabere era că, datorită problemelor financiare, Viena va opta pentru o singură variantă, iar alte proiecte nu vor mai fi puse în practică decât peste un interval de timp destul de îndelungat, deoarece toate cheltuielile pe care avea obligația să le susțină, respectiv întocmirea proiectelor, măsurătorile topografice și stabilirea traseului, nu erau ușor de finanțat din partea statului. Pentru părțile angrenate în dispută această posibilă variantă unică ar fi însemnat, din punctul de vedere economic, un avans determinant pentru partea care ar fi beneficiat prima de avantajele căii ferate și o inevitabilă decădere economică a celei care ar fi trebuit să mai aștepte.

Într-adevăr, privite din perspectiva interesului economic, lucrurile erau apropiate de realitatea pe care o întrezăreau cele două grupări. La nivelul costurilor de transport, ar fi însemnat o veritabilă transformare revoluționară care s-ar fi constituit într-un avantaj decisiv pentru orașele care

ar fi beneficiat primele de calea ferată, în timp ce toate celelalte ar fi pierdut posibilitatea de a mai concura pe piața costurilor de producție și transport.

Raportul Camerei Comerciale și Industriale din Brașov pe anul 1851², adresat Înalțului Minister de industrie, comerț și lucrări publice din Viena, scotea în evidență avantajele indiscutabile ale prețului de transport pe calea ferată și pe calea apei, subliniind că transportul a 100 de kg de marfă din Transilvania în Țara Românească costa 4-7-10 florini, în timp ce, aceeași cantitate de marfă se transporta din Anglia la Galați cu 30-36 de creițari, din Belgia cu 46 de creițari, iar de la Viena cu 2,30 florini. De asemenea, raportul mai menționa că pentru transportul unei banițe de grâu de la Cluj la Oradea se plătea unui căruțaș nu mai puțin de 1,50 fl.³ Pentru a merge și mai departe cu această comparație care sublinia imensul decalaj dintre avantajele celor care beneficiau de căi ferate și cei care nu puteau beneficia, apelăm la remarca larg răspândită în epocă potrivit căreia „*pentru a-și transporta marfa în vreo piață, ardelenii aveau nevoie de tot atâtea zile câte ore erau necesare în altă parte*”. Bariț a calculat odată că o călătorie de la Brașov la Paris pe calea ferată ar implica cheltuieli mai mici decât cele necesare unui nobil maghiar pentru a călători cu trăsura din secuime până la Cluj. Observăm, deci, că la 1860, când pe plan european rețeaua feroviară avansase atât de mult încât facilitățile de transport erau fără precedent, decalajul dintre regiunile unde încă trăsura, calul, boul și catârul fixau viteza de transport era considerat de nedepășit.

Discursul intelectualității din Transilvania, exprimat în presă și nu numai, avea să scoată tot mai mult în evidență starea de lucruri deplorabilă în privința transporturilor și comunicațiilor. Pe fondul conturării unui veritabil discurs al sărăciei și al cauzelor acesteia se accentuează necesitatea construirii de căi ferate ca mijloc de conectare a diverselor regiuni la circuitul comercial activ. Într-un articol semnificativ intitulat „*Despre înapoierea ardelenilor*”, publicat în *Gazeta Transilvaniei*, între cauzele sărăciei Ardealului sunt enumerate: lipsa totală de credit, lipsa de piețe comerciale pentru un comerț activ, lipsa drumurilor bune și a căilor ferate.⁴ În acest sens se remarcă stăruințele deosebite ale Camerei de Comerț și Industrie din Brașov, prin președintele său Carol Maager, și ale Gremiului de Comerț levantin (românesc) din Brașov, prin secretarul său care, la vremea respectivă, a fost Gheorghe Bariț. Cei doi au depus stăruințe deosebite, atât la Viena, cât și la Pesta și București, pentru începerea cât mai curând a demersurilor necesare construcțiilor primelor căi ferate în Transilvania propriu-zisă și a posibilelor conexiuni cu România și cu spațiul balcanic în general. Din bogata corespondență stabilită între cele două instituții sus-amintite reiese că, încă din 1851, se făcuseră primele demersuri în vederea stabilirii traseului căii ferate și a legăturii cu România.⁵ În acest scop sunt puse în joc inclusiv căile diplomației, atât spre Viena, cât și spre București. Dacă la Viena Maager discuta cu miniștrii de resort subliniind urgentarea începerii lucrărilor și primea unele asigurări, în schimb, Bucureștiul tergiversa permanent problema motivând că „*nu este acum vremea pentru aceasta*”.⁶ Adevăratul motiv era că partea românească nu dispunea de fondurile necesare unei asemenea investiții,⁷ iar despre posibili investitori străini interesați nici nu putea fi vorba la vremea

² *Bericht der Handels und Gewerbe Kamer in Kronstadt an das hohe k.k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten im Jahre 1851*, Kronstadt, 1853, p. 33

³ *Ibidem*, p. 34

⁴ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 41, 22 mai 1862, p. 161

⁵ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Brașov, *Fond nr. 180 Gremiul de Comerț levantin (românesc)*, doc. nr. 17/1851, f. 1

⁶ *Ibidem*, doc. nr. 30/1856, f. 1

⁷ *Ibidem*, doc. nr. 31/1856, f. 1

respectivă. Prin urmare, problema rămânea deschisă timp de câțiva ani, iar tergiversările, ca și negocierile urmau să continue cu toată asiduitatea celor implicați.

Evenimentele politice și militare survenite la Viena în anii 1859-1860 vor atenua până prin 1862-1864 discuțiile de la nivel guvernamental, nu însă și în presa din Transilvania, care recunoștea că „niciunde de la inventarea locomotivei, direcția unei căi ferate nu a stârnit atâtea dispute ca în această provincie”⁸. Între timp, instaurarea regimului lui Cuza și a unui guvern modern în Principatele Unite a relansat la București ideea necesității construirii de căi ferate. Proiectul de lege asupra drumurilor ferate publice, votat de guvernul de la București, și seriozitatea noilor miniștri implicați au creat premise noi de discuții cu partea transilvană și austriacă. Astfel, la 27 februarie 1862, Bariț adresează opiniei publice din România un memorial pentru cel dintâi drum de fier din România unită.⁹ La baza acestuia stă memoriul Camerei Comerciale și Industriale din Brașov, apărut sub formă de broșură încă din 1855.¹⁰

Memorialul înfățișează modul cum era judecată problema căilor ferate acum 150 de ani, ținându-se seamă de interesele Brașovului și ale Țării Bârsei. Memoriul Camerei Comerciale și Industriale propune construirea liniei ferate Buzău – Ploiești – București – Giurgiu, iar argumentația are în acest sens considerente de natură economică. Plecând de la realitatea schimburilor economice dintre Transilvania și România, Bariț susținea cu insistență necesitatea joncțiunii cu România pe la Brașov.¹¹ Apelul la datele statistice releva realitatea creșterii substanțiale a schimburilor comerciale dintre Transilvania și România prin intermediul vâmlor Brașovului: astfel, la capitolul importuri dinspre România, acestea au crescut în intervalul 1850-1859 de la 76,3 mii florini la 171 mii florini, în timp ce, la capitolul exporturi din Transilvania, suma creștea de la 44,3 mii florini la 94,4 mii florini.¹² De fapt, ponderea Brașovului, așa cum o relevă datele statistice, în comerțul de import-export al Transilvaniei a fost covârșitoare în întregul interval 1850-1860, aproximativ 85% din totalul mărfurilor tranzacționate treceau prin vâmlile Brașovului.¹³ Argumentul cifrelor a fost utilizat intens de brașoveni în disputa cu Sibiu, pentru că din acest punct de vedere avantajele erau de partea brașovenilor la toate capitolele de produse. Opinia publică românească, dar și nobilimea maghiară, insista în continuare pe ideea proiectului Oradea – Brașov, proiect pe care îl susținea și cancelarul aulic Dimitrie Moldovan. În această calitate el primise însărcinarea să întocmească un referat pe care l-a înaintat la Viena la 5 martie 1862 sub forma unui memoriu.¹⁴ Prin el se pronunța pentru proiectul căii ferate Oradea – Cluj – Brașov, fiind, deci, pe linia lui Bariț. Memoriul este foarte bine documentat, avansând argumente de ordin economic, militar și politic.¹⁵

Autorul memoriului susținea importanța economică a proiectului Oradea – Brașov și din punctul de vedere al agriculturii și, mai ales, al resurselor naturale care ar fi fost mai bine valorificate

⁸ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1979, p. 304 și urm.

⁹ George Barițiu, *Memorial pentru cel dintâi drum de fier în România Unită*, Brașov, 1862

¹⁰ *Memoriul Camerei Comerciale și Industriale din Brașov pentru tragerea unui drum de fier de la Brașov în Țara Românească până la Dunăre*, Brașov, 1855, p. 33

¹¹ Vezi și N. Cordoș, *Memorialul lui G. Barițiu referitor la prima cale ferată din România*, în „Apulum”, VII, 1968, p. 203 și urm.

¹² *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 39, 15 mai 1862, p. 153; nr. 40, 19 mai 1862, p. 157

¹³ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 2, 8 ian. 1856, p. 6; nr. 4, 12 ian. 1862, p. 14-15; de asemenea, E.A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Sibiu, 1857, p. 291-294; I. Kecskés, I. Kovács, *Unele aspecte ale schimbului de mărfuri de pe teritoriul patriei noastre în deceniile 6-7 ale sec. XIX*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, tom 3, 1960, p. 297-313

¹⁴ Liviu Botezan, *Dimitrie Moldovan, fiu al Devei. Rolul lui în viața politică a Transilvaniei din perioada 1848-1867*, în „Sargetia”, XXV, 1992-1994, p. 567-621

¹⁵ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, *Fond Arhiva familiei Moldovan*, mss. nr. 71/1862, f. 1-55

și ar fi creat premisele unei reale dezvoltări economice și ale unei mai bune integrări a provinciei în ansamblul monarhiei. Autorul mai argumenta că aprobarea și construirea căii ferate menționate va facilita un control administrativ mai eficient al Transilvaniei din partea guvernului central de la Viena. Din acest punct de vedere, argumentele lui Moldovan aveau menirea a întâmpina preocuparea Vienei pentru o mai bună integrare administrativă a provinciilor periferice și, nu în ultimul rând, a reduce cel puțin distanța psihologică dintre Viena și una din cele mai îndepărtate provincii ale statului habsburgic: „*Până când Transilvaniei îi vor lipsi mijloacele de transport moderne, locuitorii ei vor continua să se considere tot atât de îndepărtați de Viena ca și de țărmurile Atlanticului*”¹⁶, avea să constate același Dimitrie Moldovan în continuarea memoriului.

Nu lipsesc nici argumentele de ordin strategic și militar, autorul arătând avantajele imense ale căii ferate și în această privință. Referindu-se la recentul război al Crimeei, D. Moldovan atrăgea atenția asupra liniei ferate pentru care se pronunța, afirmând că aprobarea ei era „cu atât mai presantă, cu cât rezolvarea problemei orientale se apropie zi de zi”. În finalul memoriului său, Moldovan arăta că proiectul pus în discuție de către el ridica obstacole tehnice și financiare greu de învins. Cu toate acestea, argumentele erau greu de respins, spunea el, cu atât mai mult cu cât pentru ele pledau și rapoartele contelui Toldalagi – președinte al comitetului nobiliar de cale ferată din Cluj –, dar mai ales rapoartele celor trei ingineri care au prospectat traseul acestei linii în anii 1856-1857 și ale Societății de Căilor Ferate din jurul Tisei.

În împrejurările politice și economice date, însă, șansele de reușită rămân foarte mici. Potrivit Patentei din februarie 1861, chestiunile de această anvergură financiară erau de competența Senatului Imperial, iar împăratul putea să acorde doar concesiuni preliminare pentru cartografierea și măsurarea terenului în vederea calculării prețului de cost. Cum Viena încă nu era nicidecum dispusă să favorizeze nobilimea maghiară din Ungaria și Transilvania, favoriza așadar linia Arad – Sibiu „*din motive politico-strategice și financiare*”, aceasta fiind una din numeroasele acuze pe care partea maghiară le aducea Vienei.

Anul 1864 readuce subiectul la ordinea zilei, în condițiile în care problema primei căi ferate intra pe agenda dezbaterilor Dietei de la Sibiu. Putem spune că această problemă a ocupat un loc privilegiat pe agenda dezbaterilor, alături de chestiunea urbană și cea a impozitelor.¹⁷ Cuprinderea problemei s-a făcut pe baza deciziei din 1862, când Senatul Imperial recomanda că „în cauza drumului de fier, hotărârea va aparține Dietei, nu însă și votarea bugetului necesar unei asemenea investiții”. Un rol hotărâtor în abordarea de către Dietă a dezbaterii asupra căii ferate l-au avut luările de poziție ale lui Carl Maager care, în octombrie 1862, făcea o vizită la Viena, unde, beneficiind de plenipotență, discuta cu forurile competente și în numele autorităților de la București¹⁸. Lucrurile s-au complicat în momentul în care divergențele dintre Viena și București cu privire la locul joncțiunii se adânciseră. Guvernul de la București a dat de înțeles că ar fi în opoziție cu interesele sale ca linia austriacă să treacă pe la Turnu Roșu spre București; mai mult, dacă Austria nu ar fi de acord cu joncțiunea liniilor pe la Vulcan, România nu va concede ieșirea liniei ardelenilor prin vreo altă strămoare de munte către Dunăre sau spre Marea Neagră.¹⁹ Nu lipsită de importanță este remarcă lui

¹⁶ *Ibidem*, f. 33

¹⁷ Pentru problema Dietei de la Sibiu vezi Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1979

¹⁸ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Brașov, *Fond nr. 180, Gremiul de Comerț levantin (românesc)*, doc. nr. 41, fila 2; Carl Maager, *Zweites offenes Schreiben an der hohen Reichsrat in Angelehnnet der Siebenbürger Eisenbahnen*, Wien, 1864

¹⁹ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 81, 13 oct. 1862, p. 317

Maager cum că partea sibiană era mult mai diplomată și mai bine reprezentată în cercurile de la Viena, sugerând astfel că și în cadrul Dietei s-ar impune cel puțin aceeași moderație.

În 18/30 mai Dieta de la Sibiu include pe ordinea de zi problema căii ferate transilvane. Cum era și firesc, cuvântul prim în această chestiune îi aparține lui Carl Maager, de departe cel mai avizat membru al Dietei în acest subiect.²⁰ După ce face un succint istoric al chestiunii căilor ferate în Transilvania, vorbitorul subliniază că nu dorește să se facă avocatul cutărei sau cutărei linii, ci vorbește numai în favoarea căii ferate transilvane peste tot. De aceea, spune el, „va vorbi cu cea mai mare moderație, așteptând ca și ceilalți să vorbească cu aceeași moderație”²¹ (aluzie desigur la sibienii din Dietă). Partea a doua a discursului pledează totuși ca măcar una din liniile de ieșire spre România să fie negreșit în apropierea Brașovului, care este piața Țării Bârsei și a întregului sud-est al Transilvaniei și linia care ar trece pe la Brașov ar tăia prin cele mai bogate ținuturi ale țării. De asemenea, Maager propune alegerea unui comitet format din 7 membri, care în foarte scurt timp să-și termine lucrările și să vină cu propunerile cele mai complete. Abia acum începea adevărata dispută în Dietă, nu întâmplător cu constituirea Comisiei căii ferate, al cărei președinte fu ales Ioan Aldulean, iar referent, Carl Maager.²²

Sfârșitul lunii iunie este marcat de discuțiile aprinse din Dietă care relansează, de data aceasta la un alt nivel, conflictul aprig dintre sașii sibieni și cei brașoveni. Punctul de vedere al românilor este magistral susținut de către deputatul de Turda, Ioan Rațiu, care se remarcă prin calitatea argumentării, dar și prin moderația discursului. Rațiu susține varianta Brașov – Oradea, afirmând că „din punctul de vedere al dreptății româniei ar trebui să susțină linia Brașovului pentru că ea asigură foloase unui număr mult mai mare de locuitori și, mai ales, o mai bună valorificare a potențialului agricol al Câmpiei transilvane”.

În jurul datei de 1 iulie 1864 proiectul comisiei dietale este finalizat și, după aprinse dezbateri, se hotărăște înaintarea lui către Curtea de la Viena. În expunerea de motive, comisia pleacă de la premisa că, dintre toate țările austriece, singură Transilvania este lipsită de binefacerile drumului de fier. *Ca o rezolvare favorabilă a chestiunii se poate privi numai clădirea acelor linii care formează vene pentru comunicațiunea universală și deschide noi căi de prosperitate acelor ținuturi pe care le va străbate.*²³ Se subliniază luarea în considerare a cel puțin două linii în măsură să asigure un minim de comunicație între diversele regiuni ale monarhiei: o linie care să intre pe Valea Mureșului spre Turnu Roșu și una care să intre pe teritoriul ardelean pe Valea Crișului spre sud-est până la Brașov, apoi spre România prin Pasul Buzăului.

Pe varianta Oradea – Cluj – Valea Târnavelor – Brașov se considera că se împacă cea mai mare parte a intereselor Transilvaniei. Nu este neglijată nici valoarea strategică a liniei Brașovului, reamintindu-se că a fost subliniată și de nota Ministerului de Război trimisă Cancelariei Aulice a Transilvaniei în 17 ianuarie 1863, de care desigur că se impunea să se țină seama.²⁴

²⁰ *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 41, 24 mai 1864, p. 163

²¹ Pentru discursurile membrilor Dietei vezi „*Telegraful Român*”, numerele din iunie-iulie 1864 și, mai ales, *Akten und Verhandlungen des 1863-1864 siebenbürgischer Landtages*, f.a., Hermanstadt, p. 494 și urm.

²² *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 42, 28 mai 1864, p. 169

²³ *Telegraful Român*, Sibiu, nr. 51, 2 iulie 1864, p. 205-206

²⁴ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Brașov, *Fond nr. 43, Camera de Comerț și Industrie*, inv. nr. 348, doc. nr. 4/1864, fila 4 și 6: *Feld Artillerie Regiment R. Wilsdorf N 8*, scrisoare oficială trimisă Camerei în care se atrage atenția să se țină cont de problemele militare și strategice.

Argumentarea comisiei dietale merge și mai departe, subliniind necesitatea promovării intereselor Austriei la Dunărea de Jos și în Orient, amintind de celebrul plan al ministrului von Bruck, ministru al comerțului în perioada neoabsolutistă, care încă la 1848 preconiza un spațiu economic central-european – *Europa de 70 de milioane*, ale cărei interese economice trebuiau, inevitabil, să se concentreze spre Dunărea de Jos și Marea Neagră.²⁵ Realizarea acestui deziderat depindea, în opinia comisiei, de realizarea unui mare nod de cale ferată la Galați, unde urmau să se concentreze trei linii: una de la Odessa, una dinspre Constantinopol și, firește, una dinspre Transilvania.

La argumentul că drumul Oradea – Brașov e mai scump, comisia răspunde că acel drum e mai scump care e mai puțin folositor. Se arată că, dacă înainte de 1848 Transilvania plătea la buget doar 400.000 de florini anual, acum suma se ridică la 13.000.000 fl., deci, „după cum țara a făcut atâtea sacrificii pentru stat, facă ceva și statul pentru țară”. Cuvintele din urmă erau răspunsul dat părții sibiene, care invocă costul scăzut al variantei Arad – Sibiu, față de cele cel puțin 70 de milioane necesare liniei Oradea – Brașov.²⁶

Acestea sunt, desigur în liniile lor esențiale, coordonatele pe care s-au purtat disputele privind traseele primei căi ferate în Transilvania. Dincolo de acestea, cuvântul determinant aveau să-l spună finanțele și cei ce le dețineau. Se poate spune că și la acest nivel lucrurile nu au fost mai puțin complicate. Deoarece în aceste aspecte lucrurile sunt îndeobște cunoscute²⁷, ne vom rezuma la a stabili câteva repere care ne relevă faptic etapele care au dus la darea în folosință a primelor tronsoane de cale ferată în Transilvania²⁸.

După înființarea în 1861 a Societății Anonime de Mine și Furnale din Brașov, se constată o sporire a interesului acesteia pentru cărbunele din Valea Jiului și se solicită Societății Căilor Ferate din jurul Tisei construirea căii ferate Arad – Alba-Iulia și Simeria – Petroșani. Perspectiva deschiderii exploatării cărbunelui din Valea Jiului era deja și în atenția autorităților de la Viena. Un raport elaborat de către ministrul comerțului, Baronul Kalchberg, în anul 1864, și transmis ca răspuns către ministrul de finanțe, Plener, conține și un catalog ce arată foloasele economice ale unei linii Arad – Sibiu – Brașov: perspectiva deschiderii exploatărilor de cărbune din Valea Jiului, comerțul cu sare și, cum arătam mai sus, legătura feroviară spre Marea Neagră.²⁹ Societatea Anonimă de Mine și Furnale din Brașov era cea mai mare societate pe acțiuni din Transilvania propriu-zisă, având la reorganizarea sa, în 1859, un capital de 11 milioane de florini și beneficiind de sprijinul și monitorizarea uneia din cele mai mari bănci austriece, Creditanstalt. Era firesc, deci, ca o asemenea firmă să se implice în urgentarea construcției căii ferate absolut necesare mineritului și siderurgiei.

După îndelungate discuții, la 10 august 1865, împăratul sancționa legea privitoare la concesionarea liniei Arad – Vințu de Jos – Alba-Iulia, iar la 18 august Societatea Anonimă de Mine și Furnale din Brașov primea concesiunea pentru cele două linii.³⁰ La 17 februarie 1867 se încheie o convenție adițională prin care statul se obliga să mărească sumele alocate până la valoarea de 4 milioane de florini și să nu pretindă pentru această sumă nici un fel de dobândă până la darea în folosință a întregii linii. La 3 aprilie 1867 lua ființă Societatea Primei Căi Ferate din Transilvania cu

²⁵ Vezi în acest sens, J. Droz, *L'Europe Centrale. L'Evolution historique de l'idée de „Mitteleuropa”*, Paris, 1960

²⁶ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 68, 29 martie 1862, p. 271

²⁷ Vezi: Ludovic Vajda, *Prima cale ferată din Transilvania*, în AMN, 8, 1971, p. 290 și urm.; Radu Bellu, *Mică monografie a căilor ferate din România*, vol. 3, Bucurerești, 1997, p. 47-68

²⁸ *Raportul Camerei Comerciale și Industriale din Brașov pe anii 1880-1884*, edițiunea românească, Brașov, 1886, p. 35-37

²⁹ Eduard März, *op. cit.*, p. 98

³⁰ În spatele acestei societăți erau marii capitaliști: principele Egon Fürstenberg, Emilian Fürstenberg, contele Otto von Chotek și Ludovic von Haber, vezi Eduard März, *op. cit.*, p. 98 și urm.

sediul inițial la Viena, apoi la Budapesta, care va funcționa până în 1884, când calea ferată trece în proprietatea MÁV-ului ca urmare a naționalizării.

Astfel, frații Klein, acționarii principali ai Societății Primei Căi Ferate din Transilvania, demarau construcția liniilor Arad – Alba-Iulia și Simeria – Petroșani, prima finalizată la 22 decembrie 1868, iar cea de-a doua la 28 august 1870. Sumele totale investite de antreprenori au fost de 23 de milioane de florini, respectiv 12 milioane de florini pentru linia Simeria – Petroșani.³¹ Astfel, Transilvania intra pentru prima dată în epoca drumului de fier și a binefacerilor acestuia. Acțiunea va continua într-un ritm susținut spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când statul s-a implicat masiv în construcțiile de căi ferate din Transilvania.³² Începutul secolului al XX-lea va plasa Transilvania pe o poziție favorabilă între alte zone sud-est europene în privința lungimii și densității căilor ferate, semn că modernizarea își croise drum în acest domeniu esențial pentru avansul societății industriale capitaliste.

De altfel, în spatele întregii dispute prezentate în paginile de față a stat unul și același obiectiv: modernizarea. A fost un proces sinuos și complex ce a pus în evidență dinamici, puncte de vedere și obiective interesante ale diverselor grupări în funcție de interesele economice. În fapt, toți doreau modernizarea, dar o înțelegeau diferit și pentru faptul că uneori nu se gândeau că trebuie să treacă prin insolubila, câteodată, problemă a banului.

Relația stat – modernizare ne relevă încă o dată, privind lucrurile din această perspectivă, că statul austriac a avut mijloacele, dar i-au lipsit resursele necesare modernizării. Rolul pasiv la care s-a rezumat administrația statală vizavi de politica și dinamica investițiilor în căile ferate a avut un efect negativ asupra dezvoltării economice din acea perioadă.

³¹ *Raportul Camerei Comerciale și Industriale din Brașov pe anii 1880-1884*, edițiunea românească, Brașov, 1886, p. 37

³² A. Képešy, *A Magyar vasutúgy története* (Istoria chestiunii căilor ferate maghiare), Budapesta, 1908, p. 66 și urm.

Radu BELLU

**130 DE ANI DE LA INTRAREA PRIMULUI TREN ÎN BRAȘOV
1873 – 1 IUNIE – 2003
GĂRILE ORAȘULUI**

MUNICIPIUL BRAȘOV

Atestat documentar în anul 1271, dar cu o existență anterioară, a fost un important centru comercial și meșteșugăresc, devenind în timp centrul important de artă și cultură al Transilvaniei. Nod feroviar important, o autentică placă turnantă a transporturilor feroviare din Transilvania. Populația și evoluția ei în ultima parte a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea:

Anul	1869	1880	1890	1900	1910	1930
Locuitori ai Brașovului	27.766	29.584	30.739	34.511	38.999	59.234

CĂILE FERATE ÎN TRANSILVANIA ȘI BANAT

Între anii 1854 și 1915, în Transilvania și Banat, 62 de societăți particulare și de stat au construit o rețea de 5.396 km de căi ferate, din care:

- * Căile ferate de stat din Austria și M.Ă.V. (Căile ferate de stat din Ungaria) au construit 439 km, reprezentând 8% din rețea.
- * 60 de societăți cu capital privat multinațional au construit 4.957 km, reprezentând 92% din rețea.

După actul Unirii de la 1 Decembrie 1918, rețeaua de căi ferate din Transilvania și Banat, în lungime de 5.396 km, a trecut în administrarea și proprietatea statului român prin următoarele forme:

- * Răscumpărare de către statul român de la societățile particulare a 3.164 km de căi ferate, reprezentând 59% din rețea.
- * Au fost preluați de la M.Ă.V., prin efectul Tratatului de pace de la Trianon, 1.760 km căi ferate, reprezentând 32% rețea.
- * Prin naționalizarea din anul 1948 statul român a preluat, de la 11 societăți private, 468 km, reprezentând 9% din rețea.

CALEA FERATĂ SIGHIȘOARA – BRAȘOV

În anii 1832 și 1836, în Parlamentul de la Budapesta, este discutat programul de construcție a viitoarei rețele de căi ferate din Transilvania, prin care s-a stabilit construcția a 13 linii de cale ferată, alese de legiuitori în funcție de importanța lor economică și strategică.

Pentru Transilvania erau prevăzute 2 linii de cale ferată:

- * Linia de la punctul 6, Budapesta – Oradea – Cluj.
- * Linia de la punctul 7, Budapesta – Arad – Sibiu.

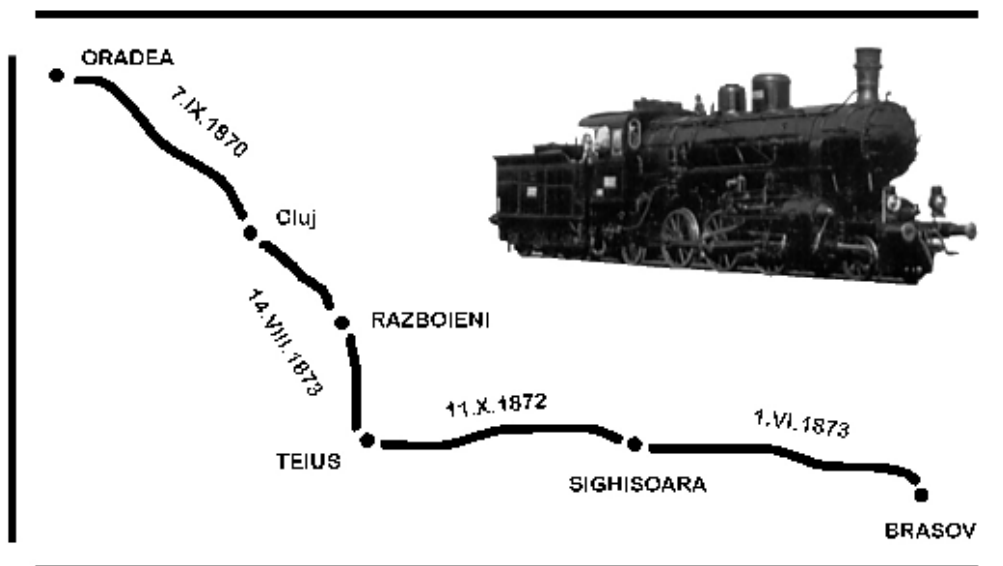
În aceste condiții Brașovul – unul din cele mai importante centre economice și culturale din Transilvania – rămânea în afara rețelei de cale ferată.

La 24 Aprilie 1858 este inaugurată calea ferată Budapesta – Oradea, construită cu capital privat de **Societatea Căilor Ferate din jurul Tisei**, moment în care căile ferate pătrund și pe teritoriul Transilvaniei.

În anul 1867, Parlamentul de la Budapesta votează un nou program de construcții pentru 25 de căi ferate, intitulat **Rețeaua de căi ferate din Ungaria**, în care, la punctul 2, apare construcția căii ferate Oradea – Cluj – Brașov (cu legătura prin Pasul Buzău cu statul român) și, la penultimul punct, nr. 23, construcția căii ferate Brașov – Gheorghieni, linie ce urma să treacă prin localitățile locuite de secui.

Construcția căii ferate Oradea – Brașov a apărut și mai importantă după anul 1869, când s-a dovedit că linia de cale ferată Arad – Alba-Iulia nu a putut lega centrele comerciale importante din Transilvania.

În anul 1868 Parlamentul de la Budapesta votează Legea XLV/1868, prin care acorda Societății Căilor Ferate Ungare de Est construcția căii ferate Oradea – Brașov cu ramificațiile ei, după proiectul avizat de ing. Karl von Ghega, un renumit constructor de căi ferate din Europa.

Societatea fraților Waring și Ekersley împreună cu baronii Bánffy și Vay și cu grozii Bethlen și Eszterházy au constituit un capital social de 75.000.000 forinți, obținuți prin emiterea a 150.067 acțiuni de bază în valoare de 30.000.000 forinți și 150.067 acțiuni de prioritate în valoare de 45.000.000 lei.

Lucrările de construcție a căii ferate Oradea – Brașov s-au desfășurat între anii 1869 și 1873 cu o serie de dificultăți majore pe care societatea împreună cu statul austro-ungar le-au rezolvat și, cu întârzieri față de datele de punere în exploatare, linia s-a deschis pe tronsoane, astfel:

- * C. F. Oradea – Cluj la data de 7 septembrie 1870,
- * C. F. Cluj – Teiuş la data de 14 august 1873,
- * C. F. Teiuş – Mediaş la data de 12 iunie 1872,
- * C. F. Mediaş – Sighişoara la data de 11 octombrie 1872,
- * C. F. SIGHIŞOARA – BRAŞOV LA DATA DE 1 IUNIE 1873.

PRESA VREMII: GAZETA TRANSILVANIEI DIN 8 IANUARIE 1872

„Cetatea şi Comuna Braşovului s-a sbuciumat 25 de ani să aibă cale ferată, lucru pentru care nu a cruţat nici bani nici trudă, pe când credeau că sunt aproape de Braşov, a venit ştirea că fraţii Waring care în anul 1868 se obligau să facă calea ferată Oradea – Braşov, nu mai au fonduri arătând că în anul 1871 ştiau că lipsesc din capital 8.500.000 forinţi.

În timpul lucrărilor s-a produs şi un mare scandal; casierul firmei constructoare a fugit din ţară cu suma de 38.000.000 forinţi-lichidităţi lucrările fiind la un pas de sistare. Din nou statul intervine în sprijinul societăţii pentru terminarea căii ferate Sighişoara – Braşov.“

MOMENTE

- * 31 martie 1873 – Intrarea primului tren de lucru remorcat cu locomotiva Himberg şi câteva mici vagoane cu piatră adusă din carierele de la Racoş pentru terminarea liniilor în Braşov.
- * 28-30 mai 1873 – Comisia superioară execută prima probă tehnică de circulaţie a căii ferate Sighişoara – Braşov în vederea acordării autorizaţiei de funcţionare, cu rezultate bune pentru constructorii liniei.
- * 1 IUNIE 1873 – ZI DE DUMINICĂ ÎN CARE POPULAŢIA DIN ÎNTREG ORAŞUL ŞI COMUNELE ÎNVECINATE VIN ÎN GARA BRAŞOV SĂ ÎNTÂMPINE INTRAREA PRIMULUI TREN ÎN CETATEA BRAŞOVULUI.
- * 20 IANUARIE 1876 – CALEA FERATĂ SIGHIŞOARA – BRAŞOV A FOST NAŢIONALIZATĂ DATORITĂ DIFICULTĂŢILOR FINANCIARE ALE SOCIETĂŢII CĂILOR FERATE UNGARE DE EST ŞI TRECUTĂ ÎN PROPRIETATEA ŞI ADMINISTRAREA STATULUI UNGAR (M.Á.V.).
- * 1919-1920 – CALEA FERATĂ SIGHIŞOARA – BRAŞOV TRECE ÎN ADMINISTRAREA ŞI PROPRIETATEA STATULUI ROMÂN, CONFORM PREVEDERILOR TRATATULUI DE LA TRIANON, RATIFICAT PRIN LEGEA PUBLICATĂ ÎN MONITORUL OFICIAL NR. 136 DIN 21 SEPTEMBRIE 1920.

BRAŞOVUL – PLACĂ TURNANTĂ A TRANSPORTURILOR FERROVIARE

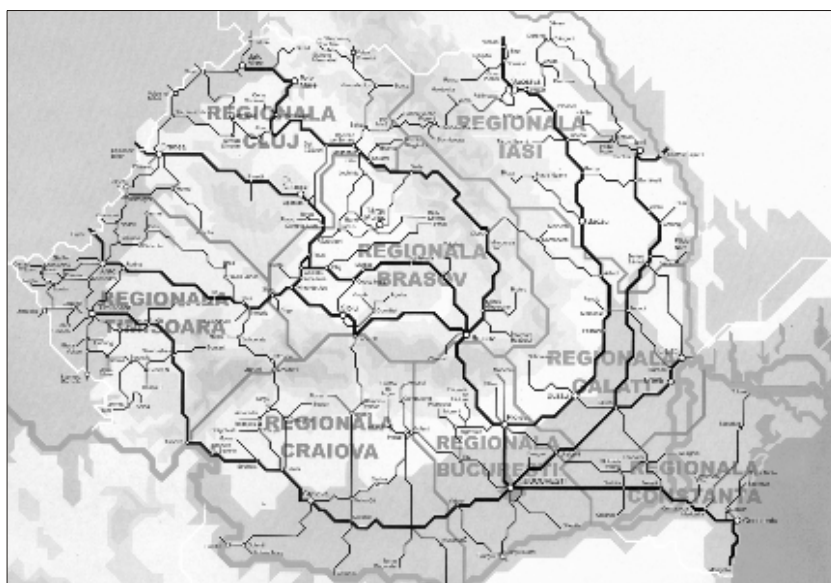
Municipiul Braşov – aşezat în partea sudică a Transilvaniei, la intersecţia unor drumuri comerciale importante care leagă Orientul cu Occidentul – este astăzi un important centru economic, turistic şi feroviar al României.

Complexul Braşov cuprinde staţiile: Braşov, Braşov Triaj, Astra, Dârste şi Bartolomeu, care distribuie circulaţia trenurilor în 7 direcţii de mers.

Cronologie – inaugurarea căilor ferate din jurul Braşovului:

1 iunie 1873	SIGHIŞOARA – BACĂU
10 iunie 1879	BRAŞOV – PREDEAL
24 iunie 1891	BRAŞOV – ZĂRNEŞTI
11 octombrie 1891	BRAŞOV – SFÂNTUL GHEORGHE
7 martie 1892	BARTOLOMEU – SATULUNG
29 august 1908	BRAŞOV – FĂGĂRAŞ
25 iunie 1931	HĂRMAN – ÎNTORSURA BUZĂULUI

GARA BRAŞOV – 130 DE ANI DE EXISTENŢĂ

1 Iunie 1873 – INAUGURAREA GĂRII BRAŞOV – MOMENT DE REFERINŢĂ

- * INAUGURAREA CĂII FERATE SIGHIŞOARA – BRAŞOV
- * INTRAREA PRIMULUI TREN ÎN BRAŞOV
- * DESCHIDEREA PRIMEI GĂRI A ORAŞULUI – CONSTRUITĂ ÎNTRE ANII 1870 ŞI 1873 ŞI DISTRUSĂ LA 17 APRILIE 1944 DE BOMBARDAMENTE
- * La 1 iunie 1873 au fost inaugurate calea ferată Sighișoara – Braşov și gara Braşov, construite de Societatea Căilor Ferate Ungare de Est cu firma engleză de construcții „Frații Waring“.

Clădirea monumentală, executată cu parter și etaj, din cărămidă, respecta arhitectura austriacă barocă în construcția gărilor și a fost amplasată în paralel cu șoseaua Hărmanului în dreptul Rafinăriei de petrol Braşov.

Clădirea a funcționat până la 16 aprilie 1944, când a fost incendiată și distrusă de bombardamentele aeriene anglo-americane.

- * Între 16 aprilie 1944 și 19 august 1962 activitatea în gara Brașov s-a desfășurat pe același amplasament unde, treptat, a fost construită o clădire provizorie din scânduri și paiantă, având numai parter, unde au funcționat sălile de așteptare și birourile de exploatare.
- * La 19 august 1962 a fost inaugurată moderna clădire a stației Brașov, situată în zona Gării Timiș Mărfuri, la circa 600 m de vechiul amplasament.

Lucrările au fost executate de Șantierul I. C. I. – C. F. Brașov în perioada 1 martie 1961

-19 august 1962, după proiectul I. P. T. Tc. București – Arh. Teonic Săvulescu.
Moderna clădire, cu spații deschise pentru holul de acces, are o suprafață construită de 2.350 m² și o capacitate de 89 perechi trenuri/zi cu 10.000-12.000 călători zilnic.

GĂRILE BRAȘOVULUI

- * BRAȘOV CĂLĂTORI – gară de călători construită în anii 1960-1962 și inaugurată la 19 august 1962, pe locul gării Timiș Mărfuri desființate în anul 1962. Actuala gară deservește 7 direcții de mers și are una din cele mai moderne clădiri de călători din țară.
- * BARTOLOMEU – gară de călători și mărfuri, punct de ramificație spre direcțiile Sibiu și Zărnești, inaugurată la data de 29 august 1908. Astăzi gara servește locuitorii cartierului și zona industrială Bartolomeu.
- * DÂRSTE – gară de călători și mărfuri pe linia Brașov – Predeal, deservește călătorii și societățile comerciale din municipiul Săcele și din cartierele Dârste și Noua.

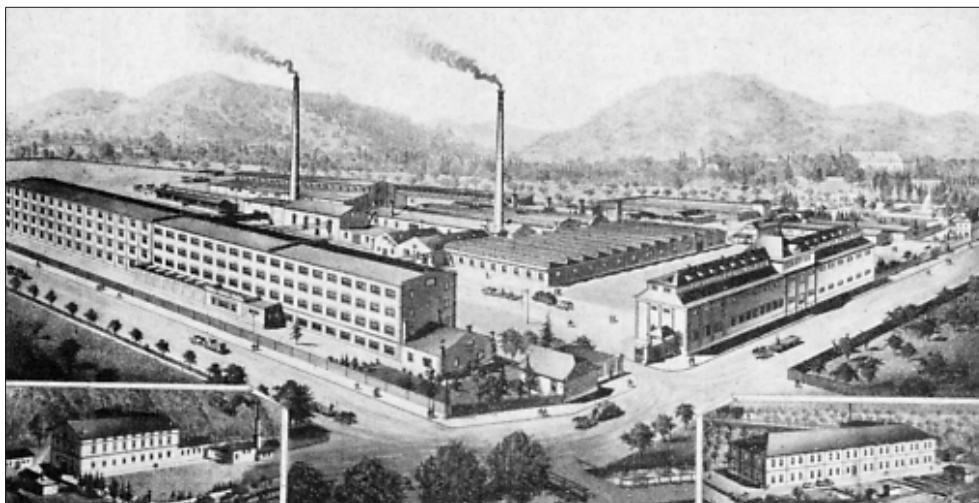
- * BRAȘOV TRIAJ – amplasată în zona de nord a municipiului, a fost construită între 1938 și 1949 și servește la trierea și distribuirea traficului de marfă din Brașov spre cele 7 direcții de mers.

Liviu BACIU

ACȚIUNI PREMERGĂTOARE NAȚIONALIZĂRII LA FABRICA SCHERG – BRAȘOV

Perioada 1944-1948 reprezintă anii în care s-a petrecut incubația regimului comunist în societatea românească, sub presiune externă, sovietică. Pas cu pas, an de an, comuniștii au preluat toate instituțiile politice, la nivel central și local, creându-se astfel partidul-stat. Monopolul politic trebuia consolidat și prin cel economic, în special printr-un masiv transfer de proprietate din sfera privată în cea statală. Dacă în agricultură pasul s-a făcut prin colectivizarea forțată, pentru celelalte ramuri economice formula aplicată a fost naționalizarea de tip dictatorial. Din cauza importanței și dimensiunilor sale, întreprinderea analizată în articolul de față s-a găsit în primul val afectat de „Legea pentru naționalizarea principalelor întreprinderi industriale, miniere, bancare, de asigurări și de transport“, votată de Marea Adunare Națională la 11 iunie 1948.

Condițiile generale ale procesului sunt cunoscute, iar cercetarea de față se dorește a fi un studiu de caz care să pună în lumină instaurarea modelului comunist și pregătirea terenului favorabil naționalizării într-o unitate economică românească reprezentativă. Este vorba despre „Fabrica de postav și țesături de modă Wilhelm Scherg & Cie S. A.“ din Brașov, unitate mare, cu

aproape 3000 de angajați, situată în cel de-al doilea oraș (din punctul de vedere economic) al României. Înființată la 11 noiembrie 1823 de Mihail Scherg din breasla postăvarilor din Brașov, fabrica se va afla în proprietatea privată a familiei Scherg până la actul din 11 iunie 1948.¹

¹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Brașov, *Fondul Fabrica de postav și țesături de modă din Brașov Wilhelm Scherg & Cie S. A.* (în continuare se va prescurta *Scherg*), inv. 276

Pentru lămurirea faptelor a fost analizată în special activitatea Comisiei de Disciplină din fabrică, al cărei rol devine foarte important. Ca în toate întreprinderile de mari dimensiuni, cu sute și mii de angajați, și la Scherg problemele de disciplină sunt complexe și, în baza contractului colectiv de muncă, funcționează și aici o Comisie de Disciplină, a cărei sarcină este aceea de a judeca și stabili sancțiuni pentru toți salariații care se fac vinovați de abateri în timpul lucrului și în incinta fabricii. Tipurile de abateri pe care comisia este chemată să le rezolve sunt:

1. Indisciplină.
2. Nesupunere și neexecutare de ordin.
3. Neglijență provocatoare de pagubă.
4. Lipsa nemotivată sau părăsirea serviciului.
5. Furturi.
6. Acte de sabotaj.
7. Manifestări potrivnice salariaților și organizațiilor sindicale.

O astfel de comisie este alcătuită din patru membri: unul din partea muncitorilor, unul din partea altor categorii de salariați și doi din partea Direcțiunii întreprinderii. Putea fi membru al Comisiei de Disciplină oricare salariat, membru al Sindicatului.²

Instaurarea guvernului comunist Petru Groza, la 6 martie 1945, este semnalul decisiv pentru intensificarea presiunilor stângist-extremiste și la Fabrica Scherg. Imaginea noului guvern, măcar în ochii unei părți a colectivului de aici, trebuie să fi fost favorabilă la început pentru că de reforma agrară (și propagandistică) din 23 martie 1945 beneficiaseră și unii angajați ai întreprinderii. Știm aceasta din câteva documente care evidențiază drept cauză a neprezentării la serviciu tocmai existența pământului abia primit, care trebuia lucrat. De exemplu, muncitoarea Irimie Maria lipsește timp de trei luni (din 18 aprilie până în 19 iulie 1946) pentru că soțul ei „a primit pământ la Prejmer”³.

La fel, la 16 august același an, motivarea de absență pe cauză de boală a lui Tocănie Gheorghe nu este crezută pentru că se aflase că a fost împroprietărit la Râșnov și „în prezent lucrează pământul primit”⁴.

Urmându-se aceeași politică de „captatio benevolentiae”, tot prin tentații materiale se încearcă atragerea unor noi membri în Partidul Comunist deoarece, încă, în România mai există partide concurente, iar noul regim are nevoie de o bază socială cât mai largă. Astfel de ajutoare materiale oferite din interes politic se acordă și la Scherg. Un exemplu este situația relevată de cazul din 24 august 1946, când șeful Serviciului Personal, Steinhubel Zoltán, ridică o cantitate de stofe fără drept. Ancheta Comisiei de Disciplină confirmă faptele, dar ajunge la concluzia că Steinhubel nu este în totalitate vinovat, pentru că nu și-a însușit materialele pentru sine, ci a fost obligat să dea stofe „pentru oamenii săraci din partid”⁵. Dintre cele zece grade de sancționare pe care le prevede Regulamentul⁶, învinuitul va primi pedeapsa de grad I, cea mai ușoară – avertismentul scris –, dovadă a faptului că respectiva Comisie de Disciplină devenea foarte îngăduitoare în fața unor asemenea explicații. Peste

² Scherg, inv. 411, dos. 56, fila 213

³ *Ibidem*, dos. 57, fila 132

⁴ *Ibidem*, dos. 55, fila 22

⁵ *Ibidem*, dos. 56, fila 193

⁶ *Ibidem*, dos. 56, fila 215

nici o lună, pe 13 septembrie, pentru o faptă asemănătoare, când muncitoarea Teacă Elisabeta falsifică bonul de la Serviciul de Aprovizionare cu intenția de a ridica 15 m de americă în loc de 5 m și două mosoare de ață în loc de unul singur, ea va primi o pedeapsă mai grea: morală în fața Adunării Generale (al III-lea grad de pedeapsă) și reținerea salariului pe 5 zile (pedeapsă de grad VIII).⁷

Cu fiecare an care trece și care apropie momentul naționalizării, în Fabrica Scherg se delimitează tot mai radical două tabere. Cele două grupări aflate în conflict sunt, pe de o parte Comitetul de Fabrică și Sindicatul care joacă pe cartea „noului regim“, iar pe de alta, în defensivă, Patronatul și Direcțiunea. Terenul de confruntare, spațiul pe care vrea să-l controleze una sau alta din părți este chiar Comisia de Disciplină din fabrică, mai precis componența ei. Putem spune că, la scară mai mică, Comisia de Disciplină reprezenta același tip de pârghie ca și Ministerele de Justiție sau de Interne, pe care comuniștii s-au grăbit să le controleze. Să nu uităm că, în guvernul de la 23 august 1944, singurul ministru comunist, Lucrețiu Pătrășcanu, primise portofoliul Justiției și să nu uităm, de asemenea, de rolul covârșitor în instaurarea deplină a puterii comuniste jucat de ministrul de Interne Teohari Georgescu. Într-un cuvânt – ca și la nivelul general al țării – cine avea la Scherg sub control Comisia de Disciplină, avea la dispoziție mijloacele punitive, element capital pentru acela care dorește să obțină autoritate prin forță și teroare.

Momentul-cheie pentru declanșarea conflictului „la vârf“ la Scherg este anul 1946, fapt deloc întâmplător, având în vedere că este exact anul alegerilor parlamentare pe care comuniștii vor să le câștige cu orice preț și prin orice mijloace. Taberele în fabrică încep să se atace tot mai virulent, direct sau prin interpuși. La 23 august 1946, cu prilejul aniversării actului de la 23 august 1944, la masa festivă submaistrul Radu Alexandru îi acuză pe membrii Comisiei de Disciplină Domokos Géza și Girózsász Ioan că s-au lăsat cumpărați de Direcțiune și Economat, că înainte de a fi scoși din producție depuneau mai mult interes pentru cauza muncitorilor și că „umblă îmbrăcați ca boierii, în timp ce muncitorii tot zdrențăroși au rămas“⁸.

Peste trei săptămâni, pe 13 septembrie, Comitetul de Fabrică, prin doi membri ai săi care asistaseră la o ședință, acuză Comisia de „dictatură“. Pe 26 septembrie, Dr. Titu Perția, reprezentantul Direcțiunii în Comisia de Disciplină, cere să i se retragă mandatul de membru al Comisiei. El acuză conflictul acut pe care îl are cu președintele Comitetului de Fabrică, care afirmase public că în Comisia de Disciplină dictează numai reprezentanții Direcțiunii, care „sunt plătiți de boieri“, ceilalți neavând nici un cuvânt. Perția raportează că a fost acuzat că apără interesele Direcțiunii împotriva muncitorilor și amenințat că va avea și el soarta altora care au luptat împotriva sindicaliștilor. El denunță răspândirea de către Sindicat printre angajații fabricii a unor idei ca: „misiunea reprezentantului Direcțiunii este aceea de acuzator al tuturor celor care sunt deferiți Comisiei de Disciplină spre judecare“ sau „strania concepție a conducătorilor și funcționarilor că obiectivitatea înseamnă persecutarea clasei muncitoare“⁹.

Cele două situații pun în lumină avansul taberei de stânga și intenția Comitetului de Fabrică și a Sindicatului de a-i compromite pe toți reprezentanții Direcțiunii și ai Patronatului, în așteptarea radicalizării situației și a viitoarei naționalizări.

⁷ *Ibidem*, dos. 56, fila 189

⁸ *Ibidem*, dos. 55, file 41-44

⁹ *Ibidem*, dos. 56, fila 217

După cum se observă, și la Fabrica Scherg e vizibil efortul depus de noul regim comunist pentru deturnarea sindicatelor de la scopul lor natural, de apărătoare ale intereselor de tip profesional, către un rol politic, acela de pârgie importantă de comunizare a țării. La fabrica brașoveană apelul limpede de aderare la noile realități ale țării sosește la 3 iulie 1946, prin circulara Uniunii Sindicatelor Unite ale Muncitorilor și Muncitoarelor din industria Textilă-Îmbrăcăminte din România trimisă Comitetului de Fabrică Scherg.

Această primă circulară emisă de Resortul Economic al Uniunii este un manifest fățiș de chemare la lupta de clasă „într-un moment când clasa muncitoare unită face toate eforturile și sacrificiile pentru câștigarea bătăliei producției și refacerii economice a țării“. Se exprimă convingerea că pentru asigurarea unei bune stări a clasei muncitoare, pentru victoria în bătălia economică a reconstrucției, pentru combaterea speculei și ridicarea reală a puterii de cumpărare a tuturor salariaților, singura soluție reală este ridicarea producției.

Dincolo, însă, de mesajul de tip economic, în partea a doua a documentului devine vizibil adevăratul mesaj care interesa regimul, cel politic, chemarea la lupta pentru sprijinirea regimului instaurat la 6 martie 1945, pentru acordarea votului stângii la alegerile parlamentare din noiembrie 1946. Uniunea Sindicatelor din Industria Textilă „cere tovarășilor“ de la Scherg să lupte contra „rămășițelor fasciste“ și „vârfurilor reacțiunii românești în frunte cu Maniu și Brătianu“. Pentru aceasta „sindicatelor trebuie să fie puternice, să stea în fruntea luptei pentru revendicările imediate ale muncitorilor și pentru susținerea Blocului Partidelor Democratice, să acopere complet și adânc câmpul muncii în industria textilă și îmbrăcăminte“¹⁰.

Chiar dacă astfel de mesaje instigatoare au avut uneori efect – de pildă, la Scherg, la 12 februarie 1947, șeful Biroului Muncii raporta că „lucrătorii de la spălătorie au refuzat lucrul dat și s-au dezinteresat de bunul patronilor“¹¹ –, se știe că forțele comuniste n-au putut câștiga majoritatea parlamentară decât prin fraudă, prin falsificarea numărării voturilor, în condițiile în care victoria reală aparținuse opoziției democratice.

Adeziunea sindicatului de la Scherg la politica guvernului comunist și influența pe care o are în Comisia de Disciplină conduc la creșterea terorii asupra colectivului de muncitori. La 16 septembrie 1946 angajata Simon Emilia inițiază o listă colectivă prin care se cere să nu se mai lucreze în ziua de sâmbătă. Un șef al ei încearcă să o oprească, iar replica dată de Simon – „Ce vreți dumneavoastră să faceți este dictatură pentru atâția oameni!“ – va fi interpretată politic și supusă sancționării. După discuția de la Comisia de Disciplină, Simon Emilia simte nevoia imperioasă să precizeze: „Eu n-am zis nimic de sindicat și nici de guvern nimic“¹².

După două luni, o altă muncitoare, Răduț Elisabeta, va trebui să învețe că sarcinile sindicale nu mai sunt opționale. La 17 noiembrie 1947, ea este admonestată de Comisia de Disciplină și i se atrage atenția că refuzul îndeplinirii unei sarcini nu e în folosul mișcării sindicale.¹³

Toate aceste măsuri puteau fi luate acum fără opreliști deoarece Regulamentul de disciplină fusese deja adaptat noilor cerințe. Punctul 7 incrimina ca „Manifestare potrivnică salariaților și organizației sindicale“ oricare din următoarele fapte: defăimarea organizației sindicale, aducerea de

¹⁰ *Ibidem*, dos. 72, fila 186

¹¹ *Ibidem*, dos. 73, fila 179

¹² *Ibidem*, dos. 55, file 79-80

¹³ *Ibidem*, dos. 73, fila 10

acuzății neîntemeiate la adresa ei sau a unui membru din conducere, spargerea unității sindicale, împiedicarea cuiva să se înscrie în sindicat.¹⁴ Mai mult, completările la Regulament hotărâte în 5 decembrie 1946, în ședința reunită a Comisiei de Disciplină și a Comitetului de Fabrică, prevăd, în plus, ca pentru abaterile de la punctul 4 („Lipsa nemotivată sau părăsirea serviciului“) „agitatorii“ să nu beneficieze de nici o circumstanță atenuantă, ci să li se aplice întotdeauna maximul de pedeapsă, deci concedierea.¹⁵ Era o modalitate mai discretă de eliminare din fabrică a posibililor opozanți la procesul de comunizare.

Alți muncitori au probleme cu Comitetul de Fabrică, partenerul de acțiune politică al Sindicatului. La 11 septembrie 1946, la reclamația lucrătoarei Danciu Paraschiva că un membru al Comitetului de Fabrică a vândut ilegal 3 m de stofă se răspunde – mutând discuția în plan politic – că nu este adevărat, că există un număr de persoane care vor să compromită Comitetul de Fabrică și care produc zvonuri neîntemeiate printre muncitorii fabricii „făcând o stare de alarmă pentru a putea introduce din nou elemente contrare intereselor clasei muncitoare“¹⁶. În numele unității muncitorești, Comitetul de Fabrică face corp comun cu membrul atacat, iar „elementul“ Danciu Paraschiva este acuzat(ă) că „a dus o acțiune de defăimare, de acuzații injuste, incorecte Comitetului de Fabrică, acuzații care ne-au silit să facem cercetări asupra cazurilor expuse de ea și au dovedit că acuzațiile aduse sunt fapte nebazate. Scopul răsculării spiritelor în fabrica noastră a fost acela de a atâta spiritele împotriva Comitetului de Fabrică și pentru a provoca dezordine. Cerem sancționarea severă a susnumitei pentru agitație în rândurile muncitorilor și pentru încercarea de spargere a unității sindicale“¹⁷.

Un conflict asemănător are Tătaru Ana, reclamată la 31 ianuarie 1947 de Comitet pentru „insulte neîntemeiate aduse Comitetului de Fabrică și mișcării sindicale“. Pe 7 februarie se hotărăște că lucrătoarea Tătaru s-a făcut vinovată de „insulte neîntemeiate aduse unui membru al Comitetului de Fabrică“ și este pedepsită cu mutarea disciplinară în secția Șură pe timp de două săptămâni, cu salariul de la Șură.¹⁸ Rezultă și din acest caz că acela care lovea într-un membru al Comitetului de Fabrică lovea, evident, în întreaga clasă muncitoare. De remarcat însă faptul că, deocamdată, regimul comunist nu poate recurge la pedepsele de tip sovietic (temnița, lagărele de muncă, crima politică) și trebuie să se mulțumească cu pedepse strict administrative.

Și totuși, în ciuda măsurilor propagandistice procomuniste și a durității crescânde și părtinitoare a Comisiei de Disciplină, nu sunt puține, la Scherg, cazurile de rezistență hotărâtă în contra „noului regim“. Sărbătorirea onomasticii Regelui Mihai din 8 noiembrie 1945 de la București, transformată în mișcare deschisă de respingere a guvernului Groza, nu rămâne fără ecou la Brașov. La Scherg Ecaterina Spătaru, „unealtă a reacțiunii“, a făcut agitație între muncitori „pe baza instrucțiunilor uneltelor lui Maniu“, a scos un grup important de muncitori din fabrică și i-a dus la manifestația de stradă anticomunistă.¹⁹

Spiritele în fabrică rămân încinse și, după două luni și jumătate, la 31 ianuarie 1946, are loc o mare bătaie în incinta întreprinderii, acuzat fiind doctorul Huzdup care, conform

¹⁴ *Ibidem*, dos. 56, fila 213

¹⁵ *Ibidem*, dos. 55, fila 10

¹⁶ *Ibidem*, dos. 55, fila 132

¹⁷ *Ibidem*, dos. 55, fila 133

¹⁸ *Ibidem*, dos. 73, file 167, 170

¹⁹ *Ibidem*, dos. 56, fila 234

opinii membrilor Comisiei de Disciplină, „a uneltit în permanență cu cele mai ticăloase elemente legionare și hitleriste”²⁰.

În aceeași lună ianuarie e semnalat la Scherg și primul caz de sabotare, acuzatul fiind maistrul Preidt, care a refuzat să procure materiale pentru lăcătușerie și a înjurat sindicatele și guvernul.²¹

Obsesia comunistă în legătură cu sabotajul face ca și în Regulamentul disciplinar al fabricii textile brașovene să figureze învinuirea de sabotaj (la punctul 6), definită ca fiind „orice acțiune care în mod intenționat împiedică bunul mers al lucrului în fabrică, funcționarea normală a mașinilor, dar și reaua-credință în îndeplinirea serviciului, care poate conduce la diminuarea producției individuale sau colective”²². Pedepsele prevăzute pentru actele de sabotaj sunt în număr de cinci (gradele VI – X), cele mai aspre dintre cele zece posibile. Cele cinci erau, în ordinea crescătoare a durității lor, următoarele:

.....
VI Retrogradarea în funcție.

VII Pierderea dreptului la avansare pe un timp limitat.

VIII Pedepsa prin amendare pentru maximum cinci zile (prin reținerea salariului).

IX Eliminarea din fabrică cu drept de reangajare în altă întreprindere.

X Eliminarea din fabrică fără dovadă de liberă angajare în altă întreprindere.

De remarcat că Regulamentul de disciplină era astfel conceput încât sancțiunea cea mai gravă (gradul X) era rezervată – împreună cu „Furturi”-le – acelor tipuri de abateri („Acte de sabotaj” și „Manifestări potrivnice salariiților și organizației sindicale”) lesne pretabile unei interpretări politice în spiritul luptei de clasă.²³

După cazul Preidt, un alt sabotaj se înregistrează la 31 iulie 1947, când s-a constatat introducerea de corpuri străine în lâna din depozit pentru a se strica mașinile. Bănuitul este Ion Morușan de la Magazie, dar nu există suficiente dovezi pentru inculparea lui.²⁴ Următorul sabotaj, de data aceasta un „furt-sabotaj”, se va produce la Scherg abia după naționalizare, la 19 octombrie 1948.²⁵

Un caz care îi îngrijorează în mod deosebit pe activiștii comuniști este Michel Becuța care la 16 octombrie 1947 este adusă în fața Comisiei de Disciplină pentru insulte. În baza declarațiilor unor martori, ea este etichetată drept „un element care tulbură liniștea și unitatea clasei muncitoare”, care caută prin instigare „să aducă ura între tovarășii cu care lucrează”. Ea constituie „un pericol permanent pentru clasa muncitoare, căreia în loc să-i facă un serviciu, o descroiește”(sic!). Pentru că în trecut a mai primit pedepse pentru motive de același fel și pentru refuzul de a da explicații Comisiei de Disciplină, Michel Becuța este concediată.²⁶

Starea de spirit agitată este tensionată și mai mult de problemele de natură etnică din fabrica brașoveană și de acuzațiile reciproce și încrucișate pe această temă. În februarie 1947, discutând cu muncitoarea Șoncutean Ana, angajatul Dankó Károl îi spune acesteia: „De ce toate

²⁰ *Ibidem*

²¹ *Ibidem*

²² *Ibidem*, dos. 56, fila 213

²³ *Ibidem*, dos. 56, file 213-215

²⁴ *Ibidem*, dos. 73, fila 55

²⁵ *Ibidem*, dos. 138, fila 80

²⁶ *Ibidem*, dos. 56, fila 34

unguroaicele care lucrează de un an și câteva luni să primească stofă pentru croitorie, iar o lucrătoare de ani de zile, nu ?”²⁷.

La 20 martie 1947, pentru cele trei locuri de ucenici, Direcțiunea dispune ca ele să fie ocupate de un român, un sas și un ungur. Inițial sunt admiși românul Nicolae, sasul Wagner și ungurul Jakab. Ceea ce stârnește tensiuni este intervenția șefului Serviciului Personal, Steinhubel Zoltán, care îl numește pe ungurul Gáspár în locul sasului Wagner.²⁸

La 21 noiembrie 1947 lucrătorii Dudaș Iosif și Sipos Ștefan îl reclamă pe maestrul Penker Robert pentru părtinirea lucrătorilor sași și refuzul de a da scule bune lucrătorilor de altă naționalitate. La intervenția Comisiei de Disciplină, „pentru interesul producției“, părțile se împacă.²⁹

De asemenea, și la Scherg au existat, ca în întreaga țară, cazuri de deportări pe motiv de etnie germană. La 16 august 1946 Riemesch Anna îi acuză pe soții Tocănie că i-ar fi ridicat fraudulos bonurile alimentare, ca și pâza și așa cuvenite. Riemesch Anna este mama lucrătoarei Riemesch Ana care a fost deportată în URSS. Emi, fiica Anei, rămâne cu bunica, Riemesch Anna, care invocă drepturile nepoatei sale pentru că „familiile deportaților primesc regulat alimente”³⁰. Un alt caz este muncitoarea Roza, care este deportată în Rusia din cauza originii germane înainte de 4 decembrie 1946.³¹

La 16 octombrie 1948 Olák Sándor, în stare de ebrietate, le strigă celor doi paznici și șefului pazei că „s-au adunat aici toți basarabienii și bucovinenii să facă pe grozavii, dar că o să le vină odată rândul”³².

Din fabrică nu lipsesc nici bătaile cu conotații etnice. La 6 septembrie 1946, Cucu Nicolae îi spune „jidani” lui Colțea Nicolae, care-i răspunde cu termenul de „țigan”. Bătaia începe și, chiar dacă mai lovit este Colțea, la urechi și gât, după anchetă, în 27 octombrie, ambii autori sunt achitați.³³ Conflictul din 25 septembrie 1946 pleacă tot de la o afirmație de aceeași factură. Danciu Nicolae zice despre tatăl lui Primus Eugen că „a fost jidan” și îl agrează. Danciu va primi avertisment scris.³⁴

Comunismul se instalează la fabrica Scherg și prin cuvânt, prin limbajul său de lemn, prin stereotipiile sale verbale. În documentele deja citate pot fi identificate multe dintre formulele tipice îndochinării propagandistice și la fel de multe „înfierări” din arsenalul verbal al proceselor politice ale funeștilor ani '50 („clasa muncitoare unită”, „bătălia producției”, „câmpul muncii”, „unitatea sindicală”, „agitatori”, „rămășițe fasciste”, „unelte ale reacțiunii”, „ațățarea spiritelor”, „elemente legionare și hitleriste” etc.). În alte documente de la Scherg mai apar expresii ca: „muncitori conștienți”³⁵, „muncitorii și funcționarii cinștiți”³⁶, „element rău”³⁷, „element incorigibil și periculos”³⁸, „element nedisciplinat și nesupus disciplinii muncii”³⁹, „creator de dezbinări”⁴⁰.

²⁷ *Ibidem*, dos. 56, fila 145

²⁸ *Ibidem*, dos. 56, fila 133

²⁹ *Ibidem*, dos. 73, file 10, 13

³⁰ *Ibidem*, dos. 55, file 22, 25

³¹ *Ibidem*, dos. 55, file 288-291; dos. 73, file 107, 111

³² *Ibidem*, dos. 138, fila 67

³³ *Ibidem*, dos. 55, file 81-84

³⁴ *Ibidem*, dos. 55, fila 150

³⁵ *Ibidem*, dos. 199, fila 25

³⁶ *Ibidem*, dos. 55, fila 10

³⁷ *Ibidem*, dos. 73, fila 80

³⁸ *Ibidem*, dos. 55, file 296, 297

³⁹ *Ibidem*, dos. 73, fila 27

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 55, fila 10

În anul 1946 se constată la fabrica brașoveană și întronarea celebrului apelativ „tovarăș“. Primul caz identificat datează din 16 aprilie 1946, când „tovarășul“ Elekes László îi aduce diferite acuzații lui Pascu Ion.⁴¹

Peste câteva săptămâni, la 3 mai 1946, este redactat la Comisia de Disciplină un document într-o manieră interesantă: un „domn“ („domnul Oberth Johan, funcționar la magazinul de stofe“) este judecat pentru o insultă adusă unui „tovarăș“ („tovarășul Nistor Dumitru“), iar încheierea se face cu „salutări tovarășești“⁴². Textul are o întindere redusă și este scris de cineva care cunoaște bine formulele de adresare tipic comuniste (le utilizează de două ori). Este, deci, mult mai probabil că apelarea a fost intenționat diferențiată pentru a fi marcată, într-o manieră dihotomică, apartenența celor doi la lumi diferite. Termenul „domn“ este utilizat cu valoare peiorativă pentru a-l marginaliza și mai mult pe mic-burghezul de la magazinul de stofe. Este o confruntare între două cuvinte-simbol, o expresie inedită a luptei de clasă.

La fel de bine cunosc formulele de adresare și superiorii de la Centru ai (pro)comuniștilor de la Scherg. La 3 iulie 1946 circulara Uniunii Sindicale⁴³ și, la 30 octombrie același an, Nota ministrului muncii, Lothar Rădăceanu⁴⁴, încep identic cu „Stimați tovarășii“.

Schimbarea formei de guvernământ în România, după abdicarea Regelui Mihai I la 30 decembrie 1947, poate fi surprinsă în mare parte din actele întreprinderii, care se încheie cu lozinca „Trăiască Republica Populară Română!“ (de exemplu, la 4 mai 1948⁴⁵, la 7 decembrie 1948⁴⁶ etc.) sau, mai rar, cu „Trăiască R.P.R.!“ (de pildă, la 19 octombrie 1948⁴⁷).

Deși guvernarea comunistă era ateistă, în anii de până la naționalizare nu se constată nici o măsură pe linie antireligioasă. Mai mult, nu numai că nu sunt suspendate sărbătorile bisericesti, dar ele figurează chiar în reglementările oficiale. Astfel, în 1946 funcționează încă la Economat sistemul ajutorului gratuit de Paște. În acel an un astfel de ajutor cuprindea: pâine, mălai, carne de porc, ulei, făină albă, zahăr, orez și ciorapi de mătase, în valoare totală de 50.498 lei.⁴⁸ Pentru o estimare a valorii acestor produse putem face raportarea la prețul unei perechi de pantofi de damă la data de 28 noiembrie a aceluiași an, care costa 160.000 lei.⁴⁹

Ultimele luni premergătoare naționalizării fabricii radicalizează tensiunile. Într-o adresă din 22 martie 1948 a Oficiului de Muncă, Plasare și Îndrumare către Fabrica Scherg, șefa oficiului îi amenință pe față pe patronii fabricii că „dumneavoastră veți fi direct răspunzători de toate nemulțumirile și pagubele ce se vor crea muncitorilor din lipsa interesului pe care îl arătați clasei muncitoare“⁵⁰.

La 11 iunie 1948, la momentul naționalizării, fabrica Wilhelm Scherg a primit numele de „Partizanul Roșu“. Mai târziu ea se va numi „Fabrica de Stofe Brașov“, iar astăzi poartă numele de „Carpatec“⁵¹.

⁴¹ *Ibidem*, dos. 56, fila 232

⁴² *Ibidem*, dos. 56, fila 228

⁴³ *Ibidem*, dos. 72, fila 186

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 55, fila 9

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 138, fila 12

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 138, fila 9

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 138, fila 80

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 55, file 22, 27

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 55, fila 260

⁵⁰ *Ibidem*, dos. 140, fila 29

⁵¹ *Scherg*, inv. 276

Ioan PRAOVEANU

FACTORII CARE AU INFLUENȚAT EVOLUȚIA AȘEZĂRILOR DIN ȚARA BÂRSEI

Comunicarea pe care am cinstea să o prezint în fața Domniilor voastre aduce în discuție un fenomen etno-cultural a cărui evoluție, rapidă în ultimul timp, a depins și depinde în mare măsură și astăzi de un complex de factori geografici, economici, istorici, demografici, administrativi și etnici.

Este vorba de așezările omenești care au fost cercetate de către sociologi, istorici, etnografi, antropologi, geografi și definite în general în raport de structura morfologico-funcțională. De cele mai multe ori sunt folosiți trei termeni: așezare, sat și habitat, ultimul preluat din expresia franceză «habitat rural». Unii cercetători acordă aceeași valoare semantică termenilor aduși în discuție, alții, luând drept criteriu aria de răspândire și caracterul locuirii, definesc satul ca un întreg teritorial, delimitat și constituit din: vatră, moșie sau hotar și populația rurală. Așezarea are o sferă mult mai largă (incluzând-o și pe cea de sat) și înseamnă ansamblul construcțiilor gospodărești organizate în unități funcționale, fie grupate în vatra satului, fie risipite în hotarul satului, fie izolate în poieni, în păduri sau în golul alpin, constituind așezări temporare pastorale, forestiere ori turistice.¹

Folosind conceptul de așezare potrivit acestei definiții, la care noi înșine ne-am adus contribuția, vom căuta să urmărim fazele prin care trec așezările din Țara Bârsei în evoluția lor.

Ne oprim asupra așezărilor rurale în special, iar acolo unde așezările urbane au evoluat din cele rurale vom căuta să analizăm contextul etno-istoric în care apar semnele unei structuri de tip urban.

Pentru a urmări evoluția în timp a așezărilor bârsane trebuie să analizăm ponderea pe care factorii geografici, economici, istorici, demografici și etnici au avut-o asupra configurării unui anumit tip de așezare, schimbările survenite în timp și tendințele de evoluție în viitor.

În primele faze de evoluție a așezărilor, factorii geografici: relieful și clima au avut un rol mai însemnat în zonele montane și colinare. Aici au fost preferate platformele înșorite și terasele văilor, coastele mai domoale ale dealurilor. Ca urmare, în aceste zone iau naștere așezări risipite și răsfirate, acolo unde terenul o permite. În zonele de câmpie așezările capătă o structură adunată întrucât aici se face o delimitare precisă între vatra satului și hotarul satului; gospodăriile sunt amplasate în vatra satului, așezate de-o parte și de alta a unei ulițe. În Țara Bârsei, o depresiune care cuprinde toate formele de relief, întâlnim toate tipurile de așezări: risipite, răsfirate și adunate.

Factorul economic, prin tipul de economie și profilul ocupațiilor, imprimă așezărilor o anumită fizionomie exprimată în modalitatea de împărțire a proprietății funciare în diferite categorii cu anumite funcții economice: pădure, pășune, fânețe și teren arabil. Ponderea acestora variază în raport cu factorul geografic. Totodată, existența unor materii prime peste nevoile de consum local (lemn și lână, în special), ca și posibilitățile de comercializare a produselor, a făcut ca unele așezări să se specializeze într-un anumit tip de ocupații. Așa se explică apariția a trei zone care au dezvoltat păstoritul de transumanță: Săcele, Bran și Șcheii Brașovului. Componentele gospodăriei depind în mare măsură de tipul de economie practicat de fiecare așezare în parte. Din acest punct de vedere putem remarca evoluția așezărilor rurale risipite și răsfirate spre tipul de așezare adunată, cu gospodării dispuse de-o parte și de alta a unui râu care a favorizat construirea unor instalații de prelucrare a lânăii și a lemnului, așa cum sunt satele situate pe văile Moeciului, Șimonului din Bran sau Zărnești pe valea Bârsei, în primele faze de dezvoltare a așezării rurale.

¹ Ioan Praoveanu, *Etnografia poporului român*, Editura Paralela 45, Pitești, 2001, p.39

Cercetările etnografice întreprinse de către autorul lucrării cu caracter monografic *Țara Bârsei*, cercetări coordonate de către N. Dunăre, au identificat mai multe tipuri de așezări sub raportul funcției economice, și anume: sate pastoral-agricole (Poiana Mărului, satele brănene, satele săcelene) cu păstorit ca ocupație de bază, sate agricole-pastorale (satele situate în zona colinară a Țării Bârsei) în care agricultura deține ponderea în raport cu păstoritul și sate agricole situate în susul Țării Bârsei (Stupini, Bod, Hălchiu) specializate în grădinărit destinat comercializării produselor pe piața Brașovului.

Un factor economic care și-a pus puternic amprenta asupra evoluției așezărilor din Țara Bârsei a fost comerțul, atât cel dintre așezările bârșane, cât și, mai ales, legăturile comerciale cu așezările și târgurile de peste Carpați prin Bran, Oituz și Buzău. Așezările situate în apropierea drumurilor de acces peste Carpați au căpătat, o dată cu dezvoltarea comerțului, aspectul unor așezări adunate, cu gospodării dispuse de-a lungul drumului, primele gospodării având o preponderență funcție comercială (prăvălii). Factorul comercial, și economic în general, a contribuit la evoluția așezărilor Șcheii Brașovului, Săcele și Zărnești de la tipul risipit, cu gospodării răspândite pe coaste și dealuri, la așezări cu preponderență caracter urban.

În strânsă legătură cu factorul economic se află și factorul demografic; dezvoltarea industriei în așezările urbane din Țara Bârsei a atras populația din satele risipite și chiar din alte zone ale țării, ceea ce a condus la apariția unor așezări urbane, aglomerate, în care se constată disoluția elementelor culturale tradiționale și, treptat, implementarea acelor care țin de fenomenul globalizării. Același factor economic a condus și la constituirea unor nuclee de gospodării adunate în locurile cele mai accesibile din satele de vale ale Țării Bârsei, ai căror proprietari împletesc ocupațiile tradiționale cu munca specializată și diferitele tipuri de întreprinderi din acest spațiu antropogeografic.

Factorul istoric s-a împletit în Țara Bârsei cu cel administrativ și mai ales cu factorul etnic. Țara Bârsei a fost, până în primele secole ale mileniului II când se organizează statele feudale, un teritoriu stăpânit de români organizați în obști sătești, cu structuri socio-economice organizate pe baza dreptului obișnuielnic românesc. Vremelnica stăpânire maghiară a Transilvaniei, susținută de Biserica catolică, se întinde treptat și în sud-estul Transilvaniei. Aici, în spațiul bârșan, sunt colonizați sașii, în cele 13 așezări aflate sub autoritatea Brașovului – așezare în jurul căreia va gravita viața economică din acest spațiu. Iau naștere așezările cu populație mixtă dar și cu structuri etno-culturale mixte, în care interferențele și împrumuturile reciproce sunt evidente în toate domeniile care au fost adaptate specificului fiecărei etnii. Sașii au adus cu ei unele elemente culturale cum ar fi: tipul de așezare în organizare geometrică, o anexă a gospodăriei multifuncțională numită șură, tipul de gospodărie în așezare liniară cu o curte franconă, împărțirea terenului în forme geometrice patrulate, dispunerea radiară a ulițelor plecând dintr-o piață în care sunt amplasate biserica și școala, o agricultură cu asolament trienal, cu teritoriul satului împărțit în trei câmpuri. Tot etniei germane datorăm adoptarea unor tehnologii cu privire la prelucrarea materiilor prime. Așezările săsești au fost întemeiate în vecinătatea celor ale românilor autohtoni, de la care împrumută planul locuinței cu trei încăperi, cu tindă pe mijloc; în schimb, populația românească adoptă dispunerea liniară a componentelor gospodăriei și șura, ca anexă, întrucât aceasta corespundea nevoilor unei gospodării agricole pastorale: adăpost pentru vite, arie pentru îmblătirea cerealelor și spațiu pentru depozitarea furajelor.

Am schițat doar câteva dintre aspectele pe care tema abordată le are în vedere, scopul fiind acela de a demonstra că este necesară o cercetare etnologică a evoluției fiecărei așezări din Țara Bârsei, o cercetare complexă de tip monografic (metoda monografică așa cum a fost definită de Școala lui Gusti), într-o viziune diacronică, pentru a surprinde și perspectivele sau, mai bine zis, pentru a oferi o imagine a unei viitoare așezări în care tradiția trebuie împletită cu elementele de modernitate.

Monica CINCUI, Bogdan-Florin POPOVICI

DOCTORUL LANGE ȘI OPINIILE SALE ASUPRA CARANTINELOR ARDELENE (II)

Continuăm publicarea traducerii articolului intitulat *Despre credibilitatea celor mai noi rapoarte asupra ciumei din Moldova și Valahia și aprecieri asupra carantinelor de până acum* de dr. Martin Lange. Prima parte a apărut în numărul din 2002 al revistei „Țara Bârsei”. Tot acolo se află o prezentare a medicului Lange, precum și regulile de editare după care ne ghidăm.

[p. 153] III. Deseori, cei care produc sau propagă o alarmă falsă de ciumă sunt căpitanul de ciumă angajat permanent la București împreună cu subalternii săi înfometaji, [p. 154] pentru ca, după obiceiul pământului, să pescuiască în ape tulburi și în acest mod să se poată îmbogăți. Căci aici se obișnuiește ca atunci când cineva moare de ciumă (fie ea adevărată, fie numai inventată) într-o casă, cioclii de ciumă să îngroape mortul, să ducă celelalte persoane la spitalul de ciumați și apoi să ardă casa cu toate lucrurile aflate înăuntru. Care este starea cu acest prilej a bunurilor din casă ale mortului și cum se jefuiește cu lăcomie din toate părțile, știe cel mai bine cel care cunoaște această specie hoțească de oameni. Deci motiv suficient pentru un popor exersat în hoție ca, ori de câte ori se poate, să se „facă” ciumă sau să răspândească zvonul de ciumă deja iscat.

Exemple ale faptelor deja menționate se povestesc foarte multe în Valahia și chiar recent în toamna lui 1784 a avut loc o întâmplare asemănătoare în capitala București. Aici, după primirea veștii despre ciuma izbucnită pe malul Dunării, deoarece o serie de persoane în București au murit curând una după alta, subalternii căpitanului de ciumă au găsit potrivit să declare ciumă și sub acest pretext să se ardă o serie de case, fără ca situația [p. 155] să fie cercetată înainte de un medic. Această îngăduință domnească a dat imediat ocazia acestei onorabile „societăți de ciumă” să facă tot felul de excese, așa încât mai mulți presupuși bolnavi de ciumă au fost maltratați de acești oameni. Din povestirile strigătoare la cer care mi s-au împărtășit – pe care însă vreau să le trec sub tăcere, deoarece le am de la oameni care nu au fost prezenți la întâmplări –, excepție face un caz pe care mi l-a povestit domnul farmacist Markler, în mai 1785, la București, când am vorbit cu el despre acest subiect. El m-a asigurat că în timpul acestui zvon de ciumă, la București, copilul grădinarului său ar fi murit de friguri, în timpul tratamentului prescris de el. Cioclii de ciumă ar fi aflat de moartea copilului și, fără altă cercetare, au declarat drept cauză a morții ciuma, deci au vrut să îngroape copilul și în rest să procedeze după obiceiul pământului. Degeaba le-a spus el că aparține și el de corpul medical fiind farmacist, că el însuși i-a prescris copilului medicamentele necesare și deci știa precis că pruncul nu a murit de ciumă, ci de o boală obișnuită. Toate declarațiile sale nu l-ar fi ajutat cu nimic, până când, după multe certuri, nu i-ar fi amenințat pe acești oameni că-i reclamă, ca supus străin. Abia atunci au plecat.

[p. 156] IV. În vremea când domnitorul strânge impozitul în Valahia, țărani răspândesc adesea zvonul de ciumă, ca strângătorii de impozite să nu vină în satele lor, urmărind astfel să scape un timp de plata impozitului. Adeseori, în timpul în care episcopii plecau să viziteze mănăstirile, la fel au făcut și călugării dintr-o mănăstire sau alta din Valahia, pentru a scăpa o

vreme de amenda pentru neglijență și excесе (din cauza cărora erau pedepsiți cu sume considerabile de bani).

V. În sfârșit, una [din sursele] deselor știri false de ciumă din Valahia și Moldova era lipsa medicilor buni, lipsa cunoașterii ciumei și a simptomelor ei, și mai ales o neiertată necunoaștere a noțiunilor elementare de medicină. De aceea, dacă într-un loc bântuie febre maligne sau într-un loc mor una după alta câteva persoane, atunci românul neștiutor spune că ele ar fi murit de ciumă. Mi-a povestit una dintre rudele mele, că în urmă cu doi ani ar fi fost avertizată în Valahia să nu meargă într-un anumit sat, deoarece acolo ar bântui ciuma. Dar el nu s-a lăsat înșelat ca totuși să n-o facă și [s-a dus și] a întrebat acolo despre istoricul bolii [p. 157] celor morți de ciumă. I s-a răspuns că un copil avea urticarie, mama lui l-ar fi uns pe tot corpul și în ziua următoare copilul ar fi murit; bineînțeles, de ciumă, căci românii cred că numai de ciumă se moare într-un timp scurt.

Câte numeroase exemple n-aș putea eu să dau de la oameni de încredere, că orice tumoare apărută subraț sau în altă parte, ca și bășici venerice au fost declarate ca ciumă! Un caz deosebit de frapant în acest sens, pe care de asemenea mi l-a împărtășit preaiubitul meu prieten Langendorf, nu pot să-l trec total cu vederea. Soția paharnicului domnesc și fiica fostului ban de Craiova avea în 1782 un hematom sub brațul drept. Ca să scape de acesta a chemat în ajutor pe fostul slujitor al unui medic mort în Polonia (care fusese chirurgul orașului Craiova). Acest vraci a pus din belșug comprese calde cu buruieni aromate fierte în vin, dar în loc să fie mai bine, în câteva ore, brațul și sânul drept s-au inflammat extraordinar, până la gât. Această bruscă înrăutățire, neașteptată pentru „medic“, [p. 158] l-a pus într-o mare încurcătură, și deoarece nu cunoștea cauza, a început să numească acest furuncul „bubă de ciumă“, încât și banul de la Craiova a fost pe punctul de a trimite această veste domnitorului la București. Atunci a fost adus prietenul meu Langendorf, care după o compresă cu plante emoliente, în scurt timp, a dus la crăparea și vindecarea furunculului. Și domnul Renzing mi-a spus că în timpul șederii sale în Valahia, un sărman birjar, al unui boier, ar fi fost în pericol să se prăpădească, părăsit de toți, dacă el n-ar fi ajuns acolo. Stăpânul său l-a gonit pe câmp, deoarece avea o bubă la organele genitale, deci după părerea sa, avea ciumă. Renzing a vorbit cu sărmanul om, l-a examinat, a constatat că este bolnav veneric și l-a readus în societatea omenească.

Domnul maior Beddeus, care a fost angajat de Curtea imperială la Iași, în Moldova, să-i prindă pe dezertori și să-i trimită înapoi, mi-a spus, printre alte multe întâmplări asemănătoare, că moldovenii ar fi avut, chiar de la oficialitățile domnești, în cazuri dubioase, o serie de indicii ridicole de ciumă asupra cauzei morții bruște a unui om și anume, [p. 159] ei trimit un țigan în camera mortului, cu porunca de a smulge un smoc de păr din cap; dacă părul ar ieși ușor ei cred că omul ar fi murit de ciumă și apoi luau măsuri.

VI. La toate acestea se adaugă proasta poliție medicală, care există în Valahia, deoarece domnitorul nu lasă niciodată un zvon de ciumă apărut să fie cercetat de medici sau de chirurși, ci crede declarația oamenilor neștiutori, și printre altele pe cea a cioclilor de ciumă, care doresc să fie permanent ciumă: căci ei trăiesc în cea mai mare parte din asta.

Însă nu trebuie să se creadă că se ținea într-adevăr așa de strict carantina instituită la Dunăre de partea românească, cum s-a raportat de aici Guvernului Transilvaniei. Eu însumi am vorbit cu negustori, care m-au asigurat că, printr-o recomandare a domnitorului, sau cu bani la supraveghetorii carantinei de la Dunăre, fără nici o carantină, deci imediat, ar fi venit din Turcia în Valahia. Și un

respectabil cleric de la Mănăstirea Văcărești (unde se ținea a doua carantină pentru aceia care veneau din Turcia în Valahia) [p. 160] m-a asigurat în prezența chirurgului orașului, Czakul din Brașov, că și aici mîta ar influența asupra carantinelor, astfel că prin aceasta mulți nu o țin chiar deloc. De astfel, cum să te aștepti la o adevărată politică medicală într-o țară unde în guvernare este atât de mult [spirit] turcesc.

VII. Atât aceste știri inventate despre ciumă (cum am arătat destul de limpede mai înainte) în Valahia și Moldova, cât și cele adevărate, negustorii noștri greci le strâng cu naivitate, le scriu [în scrisori] sau le aduc ei înșiși la cunoștință, cu cea mai mare plăcere, directorilor de carantină și aceștia, mai departe, mai sus. Căci de obicei, la oficiile de carantină, oamenii care sosesc sunt întrebați asupra stării de sănătate din țările de unde vin și declarațiile lor sunt raportate imediat autorităților superioare. Chiar unii negustori greci sunt ținuți de către directori de carantină ca informatori, care le scriu din țările turcești știri despre ciumă sau le aduc ei înșiși. Chiar și agentul aulic, angajat la București de Curtea imperială, se orientează adeseori în rapoartele sale după știrile generale sau după declarația domnitorului, care el însuși nu știe nimic sigur. Dar cu câtă durere interioară fac și directorii acest lucru în cea mai mare parte, este ușor de închipuit. [p. 161] Căci pentru un director de contumacie, carantina, mai ales mai prelungită, este în multe privințe un lucru foarte avantajos, unuia mai mult decât altuia, în funcție de diferitele poziții și legături ale reședinței sale. Pot să numesc directori de carantină care cu puțini ani în urmă erau oameni săraci lipiți și acum posedă capitaluri considerabile, care sigur nu le au din salariul lor, ci prin tot felul de căi lăturalnice nepermise. Omul simplu din Brașov cunoaște așa de bine aceste căi lăturalnice, încât la un zvon de ciumă spune imediat din experiență: acesta este lucrul negustorilor greci și al directorilor de carantină. Despre veniturile de tot felul mai puțin rentabile ale acestora nu vreau să spun nimic¹, dar dacă [p. 162] la trecători fac în același timp pe negustorii și pe intermediarii, atunci se consideră mulțumiți. Un astfel de om trăiește încă, și este de notorietate în tot Brașovul că, în vremea în care la noi mai era obișnuită carantina lungă, el a făcut comerț în asociere cu românii care locuiau în apropiere, și a sprijinit companionii prin toate mijloacele. În schimb, alți cumpărători, sub tot felul de pretexte, nu au fost lăsați la graniță când au venit mărfuri bune din Valahia, pentru ca asociații săi să le poată cumpăra cu atât mai ieftin. Procesul intentat împotriva lui de Fiscul regal a dovedit [p. 163] căte dobânzi nemaiauzite și nedrepte a luat el de la datornicii săi. Și ce câștig mare a făcut el cu schimburile valutare, adesea se plîng cu inimile grele și persoane care au schimbat la el ceva bani. Nici unul dintre directorii de carantină nu a fost atât de sânguincios în raportarea știrilor de ciumă către Comandamentul de graniță din Brașov ca acest chirurg patriot. Nimeni nu a vorbit cu atâta zel de necesitatea carantinei ca el și

¹ Acestea constau în parte din următoarele: 1). Rareori vine un călător la carantină fără să facă un cadou directorului de carantină, căci în aceste pustietăți, unde el [călătorul] are multe nevoi, are nevoie de un prieten, care să-l ajute în satisfacerea acestora. Dacă directorul de carantină este prietenul său, atunci nu va fi așa de strict ținut sub cheie, cum ar trebui conform regulamentului de carantină. De asemenea directorul știe să tragă foloase și de la oamenii săraci lipiți, căci dacă aceștia, decât să îndure câteva săptămâni carantina, deși nu au avere, ei sunt bucuroși, dacă pentru bani puțini, să taie în pădure lemne pentru director, și prin aceasta pot trăi. 2). Dacă se îmbolnăvește cineva în carantină, atunci directorul este primul ajutor; un praf, pe care el îl dă unui astfel de bolnav, va fi desigur bine plătit. 3). Din banii alocați de Erariu pentru materialele de curățare, care constau între 50-75 florini, directorul nu are nevoie nici de a zecea parte, căci în locul costisitoarelor materiale fumigene speciale, același serviciu îl fac sulful (pucioasa) și fructele de ienupăr și, de asemenea, banii nu sunt spălați întotdeauna cu oțet și sare, ci numai cu apă.

chiar a îndrăznit să trimită bunului comandant de graniță, maiorul Hr. von Revitzki, scrisori grecești cu știri de ciumă, cu numele expeditorului tăiat. Și acesta nu a găsit nimic anormal, căci el a înțeles bine că și pentru pungea sa carantina ar fi un lucru foarte bun.

VIII. Și mai de neiertat este atunci când chirurgii plătiți, care la un zvon de ciumă sunt trimiși în Valahia și Moldova de guvernele imperiale ca să cerceteze la locul bolii veridicitatea acestuia, întăresc ei înșiși zvonul de ciumă și îl întrețin, chiar dacă acolo nu este nici o ciumă adevărată, ca să rămână acolo cât mai mult și să poată obține cât mai multe diurne. Sau dacă ei se află într-un loc sănătos și trimit guvernelor noastre știri de ciumă prin scrisori date în diferite localități.

[p. 164] Că acest lucru s-a întâmplat într-adevăr adesea, chiar și în iarna lui 1786, m-a asigurat solemn sus-numitul maior imperial domnul Beddeus. El a adăugat că împreună cu chirurgul său de batalion, pe care îl avea pentru el și soldații săi, a cercetat de mai multe ori situația la fața locului, și au contrazis de multe ori reaua-credință a acestor știri ale chirurgilor trimiși. Din acest motiv a propus autorităților superioare ca pe viitor să nu mai dea diurnă chirurgilor trimiși și atunci vor scrie mai degrabă adevărul, dacă în Valahia și Moldova ar fi sau nu ciumă, deoarece în acest mod nu ar avea nici un folos de pe urma șederii lor îndelungate.

Domnul maior Beddeus mi-a indicat și chirurghi care ar fi solicitat de la guvernele imperiale restituirea unor considerabile sume de bani cheltuite pe care i-ar fi plătit ici și colo, în țările turcești, și în special medicilor și chirurgilor care locuiau în Moldova, pentru știrile de ciumă trimise. El a cercetat pretenția unui chirurg și a constatat că în unele localități nici nu existau persoanele nominalizate de el, nici alte persoane într-adevăr în viață nu ar fi primit vreun ban de la el.

[p. 165] Din toate acestea un cititor imparțial poate deduce cât de puțin se poate baza pe obișnuitele știri de ciumă din Valahia și Moldova. După părerea mea, ca cel mai sigur mijloc de a evita numeroasele urmări negative ale unor astfel de știri de ciumă, rămâne angajarea de medici sau chirurghi competenți și de încredere, nu numai în Moldova și Valahia, ci și la granița noastră. Aceia ar trebui la un zvon de ciumă, sub supravegherea agentului aulic în Valahia și a căpitanului-comandant în Moldova, să meargă imediat la locurile compromise, să examineze bolnavii și apoi să înainteze guvernului nostru rapoarte corecte. Aceștia ar trebui aici pe granița imperială să aibă o strictă grijă de starea de sănătate a supușilor imperiali. Căci nu trebuie să ne temem de ciumă numai atunci când bântuie în Valahia sau Moldova; ambele țări pot fi complet sănătoase și ciuma poate totuși să izbucnească la noi, unde apoi eradicarea epidemiei costă Erariul mai mult decât zece medici angajați, care să aibă grijă în interior de starea de sănătate a țarilor de dincoace [de graniță, de cordonul sanitar]. Astfel de cazuri s-au mai întâmplat de multe ori: cel mai recent s-a întâmplat în septembrie 1786. În această lună un tânăr român transilvănean a venit din Valahia peste munți, pe căi interzise, la părinții săi, într-o localitate de graniță, numită Râșnov. Tatăl său **[p. 166]** a afirmat sus și tare că fiul său a fost doar la munte cu oile și Valahia a fost sănătoasă tot acest an fără întrerupere și că nici aici, nici în alte părți, în țările turcești de dincolo, nu a fost vreun semn de epidemie de ciumă. Acest tânăr român a murit curând după sosirea sa [având] niște bube; și după aceasta, epidemia de ciumă s-a instalat atât acolo, cât și în alte trei sate, tânărul a fost înmormântat public după obiceiul pământului, fără ca să se fi dat vreo știre Guvernului sau medicului comitatului. Dar ce zic eu un medic al comitatului! În acest mare comitat de graniță nu era nici un medic angajat deoarece, pentru 200 de guldeni stabiliți de conducerea țării, nu s-a găsit nici un medic [să accepte postul]. Rudele sale [ale tânărului decedat], care după înmormântare s-au ospătat în casa mortului, s-au molipsit curând de

această boală și după câteva zile se îmbolnăveau toți unul după altul și mureau; nu numai aceia care locuiau în sat, ci și unii care locuiau în alte regiuni. Timp de patru săptămâni a bântuit ciuma în această familie, până când în sfârșit s-au sesizat dregătorii satului, care atunci au cerut Guvernului să cerceteze cauza frecventelor decese printre români, unde imediat s-a constatat că într-adevăr era ciumă și că deja mulți erau infectați. [p. 167] De aceea Guvernul a luat imediat măsuri. Între timp, răul ciumei s-a arătat treptat în trei sate învecinate. Și eu mă minunez într-adevăr cum, după patru săptămâni, n-au fost mai multe sate infestate. O dovadă că într-adevăr otrava ciumei nu se molipsește atât de ușor, cum până acum mulți au vrut să convingă lumea. Pe lângă aceasta, ciuma nu a bântuit la Râșnov decât printre rudele mortului, în afară de aceștia nimeni nu s-a îmbolnăvit, nici măcar dintre români, cu atât mai puțin dintre sași. Târgul Râșnov se află la poalele Munților Carpați, iar românii locuiesc separat, în partea mai ridicată a satului, de unde aerul trece mai ușor peste întregul târg. Târgul Codlea, unde s-a semnalat de asemenea ciumă, se situează tot la poalele unui munte, dar mai sus. Și a fost evident aici cum mâncarea bună și băutura și mai ales condițiile sănătoase [de trai] preîntâmpină ciuma. Dintre cei patru chirurși și infirmieri nimeni nu s-a molipsit de ciumă, deși au fost mereu în jurul ciumaților, i-au atins și le-au dat ajutorul necesar bolii lor.

Din acest caz și din cele spuse anterior rezultă că:

[p. 168] 1. Carantina n-ar fi întotdeauna mijlocul de a opri ciuma de la granițele noastre. Carantina, în special una lungă, este un disconfort pentru oamenii cinstiți, dar cei săraci și pungașii se strecurau peste munți și în felul acesta la noi avem deja mai multe exemple de epidemii de ciumă. Rezultă de aici că este absolut necesar să fie limitată perioada de carantină după principii raționale, omului de rând să i se ofere toate motivațiile posibile de nu a veni din țările turcești pe căi lăturalnice interzise și carantina să nu fie închisă în lipsa unei necesități urgente. Mai întâi ar trebui, prin oamenii cinstiți și de încredere, trimiși în țările turcești, să se cerceteze ciuma, și abia apoi acestea [granițele] să fie închise, și nu invers, cum adesea s-a întâmplat la noi.

2. Că o conștiincioasă poliție sanitară la granițele țării noastre ar fi un lucru de o importanță extraordinară, și că aceasta într-adevăr nu se poate cere de la vreun funcționar administrativ. Pentru aceasta trebuiau angajați medici, dar și retribuiți corespunzător. Eu cred că, pentru Transilvania, o supraveghere atentă a stării de sănătate a supușilor imperiali, în special la granițe, ar fi un mijloc mult mai eficient și un remediu mai puternic împotriva izbucnirii și răspândirii ciumei, [p. 169] decât o carantină mai îndelungată la granițe, care, cum am mai spus și înainte, nu duce întotdeauna la rezultatul scontat. Prin acestea se poate deci imediat descoperi originea unei ciume provocate sau aduse din afară, și se poate foarte ușor înăbuși de la început prin măsuri bune. Probabil, mijlocul cel mai eficient împotriva ciumei deja răspândite rămâne totuși separarea timpurie prin cordoane a caselor și a satelor infestate. Dar instituțiile [de carantină], odinioară obișnuite, mari, costisitoare și care în general slăbesc comerțul, acum nu mai sunt necesare, firește din diferite motive dăunătoare, căci, printre altele, ele propagă sărăcia, provoacă foamete și prin aceasta îi fac pe oameni predispuși de a se îmbolnăvi de ciumă. În timpul ultimei ciume la noi s-a putut clar profita de marele avantaj al unui procedeu simplu împotriva ciumei: căci prin instituțiile de caritate, care au avut grijă de ciumă, nu au fost închise întregi districte, ca odinioară, pentru unul sau două sate. S-au închis numai sate separate, dar și numai o parte a acestora, și s-a avut o grijă deosebită, prin chirurși angajați pe timp îndelungat, [p. 170] asupra cazurilor de boală și decese din satele înconjurătoare. Acest procedeu nu a fost numai de lungă durată pentru ciumă, ci și foarte folositor pentru comerț. Prin aceasta comerțul a fost mai puțin

frânat. Erariul a avut totodată mai puține cheltuieli ca până atunci, și țara, prin mai puține instituții, nu s-a aflat într-o panică atât de mare. Probabil, ciuma va rămâne întotdeauna un rău înspăimântător, deoarece, într-un timp scurt, nu omoară numai o întreagă familie, un întreg sat, ci, adesea în atât de puține zile, chiar ore, poate să omoare un om. Într-adevăr destule cauze de a se produce în timp un rău atât de înspăimântător și destule motive pentru un stat rațional de a introduce cele mai bune măsuri împotriva acestuia.

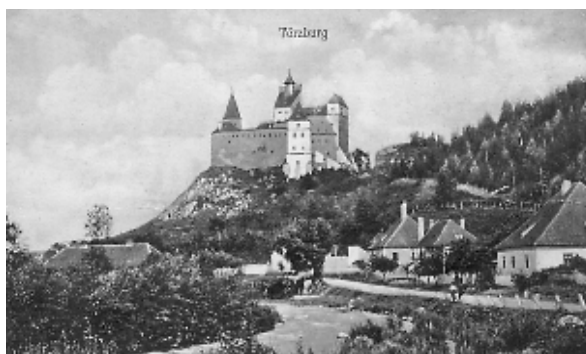
Nicolae PEPENE

REȘEDIȚA PARTICULARĂ DIN BRAN A REGINEI MARIA A ROMÂNIEI

*Castelul Bran a trăit timp de secole cuprins de atmosfera rece și violentă a Evului Mediu, inspirând mai mult teamă decât dragoste. În întreaga istorie a fortăreței, poate că «nimeni nu și-a închipuit că odată va locui într-însa o inimă primitoare, că florile o vor înconjura, că verdețea de eternă tinerețe îi va acoperi vechile ziduri, că sălile ce n-au cunoscut decât zăngănitul zalelor vor răsună de râsete de copii». ¹ Însă, ca într-o poveste, o regină romantică i-a dat castelului ceva nemaîntâlnit până atunci: «dragostea marelui ei suflet». ²
«Vechile ziduri au azi o nouă însemnătate, ele primesc acum prieteni în loc să respingă dușmani». ³*

„Ultima romantică”⁴, Regina Maria a României, a cunoscut Branul în timpul unei excursii înainte de primul război mondial⁵. Castelul părăsit i-a amintit de fortărețele medievale din Anglia copilăriei sale: „Nu are nici o năzuință de frumusețe, nici de arhitectură deosebită; este numai un castel de luptă, puternic și primitiv”⁶.

Într-o lucrare memorialistică, Regina recunoaște că și-a dorit să posede castelul din momentul în care l-a văzut pentru prima oară.⁷ După terminarea războiului, una din primele vizite peste munți a fost la Bran. Deoarece în trecătoare se desfășuraseră lupte aprige, Regina s-a interesat de soarta fortăreței: „Mă întrebam dacă mai există, temându-mă că ar fi putut să fie nimicită. Spre marea mea mulțumire, cetatea rămăsese neatinsă”. Dincolo de poarta cetății a găsit o „curticiță interioară închisă peste tot de ziduri înalte și foarte groase, străpunse ici și colo de mici ferestre; galerii șubrede de lemn, unele așezate chiar sub acoperiș, se află dedesubtul acestor ziduri. Trepte strămte și știrbite duc în diferite turnuri, în numeroasele săli boltite, joase, spoite în alb, iar altele cu tavane de grinzi grele; edificiul întreg e de o soliditate de necrezut, în bună stare și nicidecum în ruină, dar cu totul părăginit și golit”⁸.

¹ Arhiducesa Ileana, *Bran*

² *Ibidem*

³ *Ibidem*

⁴ Pe larg în Hannah Pakula, *The last romantic. A biography of Queen Marie of Roumania*, New York, 1984

⁵ Regina Maria, *Casele mele de vis*, 1930, p. 6

⁶ Idem, *Dinainte și după război*, extras din „Convorbiri literare” 1/1924 și 1/1925, Librăria SOCEC & Co. SA, București, 1925, p. 26

⁷ *Ibidem*

⁸ *Ibidem*, p. 27-28

În vara anului 1920, Regina Maria venea des de la Sinaia la Bran.⁹ La 5 octombrie 1920, familia regală sosește pentru prima oară în vizită oficială la Brașov.¹⁰ La scurt timp după aceasta, „din cea mai bună sursă“, ziariștii „Gazetei de Transilvania“ erau informați că familia regală își dorea o reședință în Transilvania și că „dacă gestul primăriei orașului Brașov n-ar întârzia, Familia Regală nu va ezita să-l accepte (castelul Bran – n.n.), mai ales că farmecele naturale ale Branului au cucerit ochii de artist ai Reginei noastre“¹¹.

„Sursa“ poate fi generalul Traian Moșoiu, care vizitează Branul și Brașovul, după ce fusese chemat la Peleş, imediat după vizita regală.¹² Originar din Bran, generalul devenise un apropiat al familiei regale în timpul marelui război.¹³

În toamna anului 1920, deoarece primăria Brașovului era deținută în continuare de către sași, românii s-au temut că foștii stăpâni ai Branului vor respinge ideea donației. Tensiunea a crescut după dezvoltarea că, în timpul războiului, autoritățile locale au oferit castelul împăratului austro-ungar Carol al IV-lea.¹⁴

Pentru că istoriografia săsească transformase Castelul Bran într-un simbol al prezenței teutone în Țara Bârsei, comunității săsești îi era greu să accepte ideea transformării acestuia într-o reședință a Reginei României Mari, deși era evident că Brașovul suporta cu greu costurile întreținerii și restaurării monumentului.

Presiunile politice făcute de comunitatea românească, la insistențele anturajului regal, au determinat consiliul orășenesc să voteze o rezoluție favorabilă donației. Se pare că Regina nu a cunoscut culisele obținerii acestei decizii. Ea considera că gestul brașovenilor s-a datorat dorinței acestora de a proteja castelul părăsit, cedându-l „în mâini care să-l îngrijească și să-l deștepte la o viață pe care nu o mai trăise până aici“¹⁵.

La 1 decembrie 1920, de ziua Marii Uniri, în ședință festivă, la propunerea primarului, Dr. Karl Ernst Schnell, consiliul orășenesc al Brașovului decide în unanimitate să ofere „Maiestății Sale Regina Maria a României Mari străvechiul castel al Branului, atât de bogat în amintiri istorice (...), ca semnul profunde venerații și al sentimentelor neclintite dinastice ale orașului nostru“¹⁶. În după-amiaza aceleiași zile, hotărârea este anunțată telegrafic la Cotroceni.¹⁷ Donarea Branului se dorea un gest de prețuire față de „marea Regină care usucă lacrimile văduvelor și orfanilor, îmbărbătează pe cei deznădăjduiți, întinde ajutor și mângâiere celor ce zac în suferință și împrăștie binecuvântare pretutindenea unde își îndreaptă pașii și prin toate acestea cucerește cu un avânt

⁹ *Gazeta de Transilvania*, nr. 250, 28 noiembrie 1920

¹⁰ *Ibidem*, nr. 210, 5 octombrie 1920

¹¹ *Ibidem*, nr. 250, 28 noiembrie 1920

¹² *Ibidem*, 3 noiembrie 1920

¹³ General Traian Moșoiu (născut la Bran în 1868 – mort la Bran la 15 august 1932)

¹⁴ *Gazeta de Transilvania*, nr. 250, 28 noiembrie 1920

¹⁵ Regina Maria, *Dinainte și după război*, p. 30

¹⁶ Arhiva Muzeului Bran, *Actul de donație al Castelului Bran* (1 decembrie 1920)

¹⁷ *Gazeta de Transilvania*, nr. 253, 3 decembrie 1920

irezistibil inimile populației țării întregi¹⁸. Brașovenii sperau că o reședință regală la Bran „va aduce avantaje deosebite Branului, țăranilor noștri dezghețați și Brașovului însuși“. Astfel, „viitorul acestei regiuni pare a străluci într-o aureolă deosebită“¹⁹.

În cartea funciară a Judecătoriei Zărnești, titlul de proprietate cu „titlul de donațiune“ pentru castelul și contumacia Bran, grădina castelului, șură, trei case de lemn, fâneață și pădure a fost primit de Regina Maria la 23 mai 1923.²⁰ În anul 1922, donația brașovenilor a fost completată de darul Bisericii Ortodoxe din Bran, un teren situat peste râul Turcu²¹, proprietate extinsă de Regină la 6 mai 1930, prin cumpărarea de la familia Diener a terenului dintre zidurile de apărare²². În anul 1925, comunele brănene au dăruit Reginei pădurea Măguricea și „clădirile cancelariei“, fostul sediu al plasei Bran (mutat la Zărnești).²³ Și pentru că avea o „patimă într-adevăr românească“²⁴ să stăpânească cât mai mult pământ, până în 1938 Regina Maria a cumpărat mai multe terenuri și păduri în satele brănene Moeciu de Jos, Poarta, Șimon și Predeal (Predeluț)²⁵.

Dar cine este noua stăpână a Branului, persoana pentru care brașovenii și brănenii au făcut aceste gesturi atât de importante?

Regina Maria s-a născut la 20 octombrie 1875, la Eastwell Park, în comitatul Kent din Marea Britanie. Părinții săi erau Alfred de Edinburgh și Saxa-Coburg-Gotha, fiul Reginei Victoria a Marii Britanii și Maria, Mare Ducesă de Rusia, fiica Țarului Alexandru al II-lea. În primăvara anului 1892, Principesa Maria îl cunoaște pe Principele Ferdinand, moștenitorul prezumtiv al Coroanei României. La 10 octombrie 1892, la Sigmaringen, în castelul părinților mirelui, este deja oficiată căsătoria Principelui Ferdinand cu Principesa Maria. O lună mai târziu, tânăra pereche ajunge în România (10 ianuarie 1893). În același an, la Peleş, se naște Carol, primul copil al perechii princiare (3 octombrie 1893). Viitorii suverani vor mai avea încă cinci copii: Elisabeta (n. 29 septembrie 1894), Marioara (n. 27 decembrie 1899), Nicolae (n. 5 august 1903), Ileana (n. 23 decembrie 1908) și Mircea (n. 21 decembrie 1912). La 27 septembrie/10 octombrie 1914 moare Regele Carol I al României; îl urmează la tron nepotul său, Ferdinand (11 octombrie). În timpul primului război mondial, familia regală, luptând și suferind alături de supușii săi, câștigă un loc deosebit în inimile românilor. Regele Ferdinand și Regina Maria devin un simbol al luptei pentru înfăptuirea României Mari.

În timpul tratatelor de pace de la Paris, Regina Maria și-a câștigat o mare notorietate prin relațiile cu diferite personalități publice din Anglia, Franța, S.U.A., precum și prin relațiile de familie. Activitatea diplomatică și opera de caritate desfășurată în timpul războiului reprezintă tot atâtea motivații pentru gesturile de admirație oferite Reginei de poporul său.

¹⁸ Arhiva Muzeului Bran, *Actul de donație al Castelului Bran* (1 decembrie 1920)

¹⁹ *Gazeta de Transilvania*, nr. 250, 28 noiembrie 1920

²⁰ *Decizia Consiliului Orășenesc Brașov* nr. 20598/1 decembrie 1920; *Decizia Prefecturii Județului Brașov* nr. 239/24 februarie 1921 (CF 614 Poarta – Judecătoria Zărnești)

²¹ *Hotărârea Consistoriului arhidiecezan* nr. 57/1922; *Contractul de donațiune* din 1 ianuarie 1923, intabulat la 8 decembrie 1923 la Judecătoria Zărnești (CF 614 Poarta)

²² *Contractul de vânzare-cumpărare* din 5 mai 1930, intabulat la 6 mai 1930 la Judecătoria Zărnești (CF 614 Poarta)

²³ *Adresa* nr. 94/15 noiembrie 1925; intabulare la 5 decembrie 1929 la Judecătoria Zărnești (CF 614 Poarta)

²⁴ Regina Maria, *Casele mele de vis*, p. 1

²⁵ Judecătoria Zărnești: CF 337 Moeciu de Jos, CF 930 Șimon, CF 679 Poarta și CF 137 Predeal

Transformarea Branului în reședința particulară a Reginei Maria a avut urmări deosebite pentru brăneni: castelul a devenit „un protector al bunăstării și un sfetnic pentru necazurile lor”²⁶.

Imediat după ceremonia înmânării actului de donație, desfășurată la Cotroceni, Regina Maria vine la Bran.²⁷ Semnul prezenței Reginei în reședință era ridicarea steagului regal pe turnul dreptunghiular.

La 1 decembrie 1922, Regina Maria aduce ajutoare copiilor săraci și înființează un cămin la spitalul „Principesa Elisabeta” din Bran.²⁸ În vara anului 1924, ea a făcut câteva ascensiuni pe Măgura și a vizitat bisericile celor 10 comune, acordând fiecăreia câte un ajutor de 2.000 lei.²⁹

În scurt timp, Regina Maria a transformat darul brașovenilor în reședința sa favorită. Implicarea Reginei în viața comunității brănene a dovedit că gestul brașovenilor a fost deosebit de inspirat și era demn de urmat. Astfel, în primăvara anului 1924, o delegație din Râșnov, condusă de prefectul Brașovului, Dr. Ioachim Ciurea, sosește la București pentru a prezenta Principelui moștenitor Carol documentele de proprietate pentru cetatea țărănească săsească din localitate.³⁰

În 1924, viitorul Rege Carol al II-lea declara presei franceze că una dintre marile sale dorințe ar fi să mute capitala României la Brașov. Pentru Prinț principalul avantaj al orașului transilvănean era situarea pe linia Orient-Expres-ului, în apropierea reședinței regale de vară de la Sinaia, într-un cadru natural caracterizat ca „unul dintre cele mai frumoase peisaje din lume”. Reconstruit, orașul ar fi devenit un „nou Versailles”³¹.

Brașovenii nu vor uita aprecierea arătată de Prinț și, la 11 februarie 1932, într-o ședință festivă ținută în „Sala Sfatului” din Brașov, îi înmânează actele de împroprietărire pentru castelul de pe Straja.³²

Toată viața, Regina Maria a avut o adevărată patimă pentru a clădi, pentru a amenaja locuințe. Pentru Regina romantică amenajarea reședinței de la Bran a fost „o întâmplare minunată și, cu aceiași însuflețire niciodată domolită” s-a apucat să o „chivernisească”³³.

Organizarea reședinței începe încă din anul 1921. La 7 octombrie 1921, Mareșalul Curții Regale ordona începerea lucrărilor la grădina reședinței și la curtea interioară a castelului.³⁴ În primăvara anului 1922, a fost angajat un grădinar din Brașov, Petru Conrad, care îngrijea și pădurea castelului.³⁵ Pe 30 iunie 1922 au fost cumpărați pomi fructiferi pentru grădina reședinței: 40 meri, 20 peri, 50 vișini, 70 coacăzi, 25 pruni.³⁶

La poalele dealului cetății, în locul „grădinii castelanului” s-a amenajat un parc, conceput în stil englezesc, cu alei curbe, terase largi în formă de amfiteatru, bănci de piatră, arcade înecate de verdeață, fântâni și pavilioane decorate cu vase și statuete. La 17 iulie 1922, mareșalul Curții Regale, generalul de divizie Paul Angelescu, nota: „M. S. Regina și-a exprimat dorința să se construiască la Bran o seră de flori și o mică grădină de trandafiri (...) lucrările vor fi executate de arhitectul-șef

²⁶ Marie of Roumania, *Brana the beloved in The country that I love*, Londra, 1925, p. 173

²⁷ *Ibidem*

²⁸ *Gazeta de Transilvania*, nr. 15, 24 ianuarie 1923

²⁹ *Ibidem*, nr. 79, 25 iulie 1924

³⁰ *Ibidem*, nr. 48, 11 mai 1924

³¹ *Ibidem*, nr. 98, 19 august 1924

³² *Ibidem*, nr. 12, 11 februarie 1932

³³ Regina Maria, *Casele mele de vis*, p. 6

³⁴ Arhiva Națională Istorică Centrală (în continuare ANIC), *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar

3/1920-1921, f. 5-6

³⁵ *Ibidem*, dosar 4/1922, f. 3, f. 11; dosar 5/1922, f. 8

³⁶ *Ibidem*, dosar 5/1922, f. 17

Liman³⁷. Sera a fost construită de firma Klof & Co din Codlea. Tot de aici erau primite răsaturile de flori.³⁸ În toamna aceluiași an, a fost adus un vagon de plante de la reședința regală Copăceni.³⁹ Din 1929, parcul a fost înzestrat și cu specii rare de plante, comandate la Erfurt și Reading (Anglia).⁴⁰ În anul 1923, în zona vechii vămi, au fost amenajate grădina de trandafiri, de lângă „casa de baie“, o grădină de flori lângă seră și grădina de zarzavaturi situată lângă școală.⁴¹ În anul 1925, administrația reședinței începe „unificarea celor șapte grădini ale parcului regal din Bran“⁴². O parte din florile reședinței erau vândute în București, la florăriile aflate în blocurile „Malaxa“ și „Mica“ din Calea Victoriei.⁴³

Pe locul mlaștinii de la poalele dealului cetății a fost amenajat un lac, populat cu păstrăvi aduși de la o fermă din Făgăraș.⁴⁴ În septembrie 1932, la dorința Reginei, directorul vânătorilor regale, col. August Spiess din Sibiu, pleacă în Delta Dunării, la lacul Sinoe, pentru a prinde trei lebede pentru lacul reședinței din Bran. Între cheltuielile „expediției“ sale, Spiess cere decontarea „bacșișului dat la doi grăniceri pentru două zile de ajutor la prinderea lebedelor“⁴⁵.

În 1920, castelul Bran, îndeosebi curtea interioară, era într-o avansată stare de degradare, încât generalul Eugen Zwiedinek, administrator al bunurilor Reginei, aprecia gestul brașovenilor ca pe un adevărat „cadou al Danaidelor“. Vreme de 20 de ani, adică până în 1941, aveau astfel să se cheltuiască peste 100 milioane de lei.⁴⁶ Dar Regina era fascinată de noua reședință. O poveste romantică devenea realitate. O ajută într-aceasta și Carol Liman (Karel Liman), arhitectul său preferat. El se ocupase de amenajarea reședințelor regale și princiare române încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. După planurile sale fusese construit castelul Pelișor de la Sinaia. Refacerea castelului Bran a fost ultima sa mare realizare profesională, căci în 1929 avea să se stingă. După moartea lui Liman, conducerea lucrărilor a fost preluată de fostul său adjunct, arh. H. Ernest.

Atrasă de ambianța istorică, Regina încearcă să descopere o veche artă părăsită, să creeze decorul unei legende eroice „pe care simte că o trăiește și care tocmai îi dă un farmec neîmpărtășit cu nimeni“⁴⁷. Nepriceperea în arta arhitecturii n-o intimidează, dimpotrivă, pare s-o stimuleze; înclinațiile artistice native îi anulează orice teamă în fața greutăților ce o așteptau.

Schimbările sugerate de Regină n-au afectat înfățișarea exterioară de tip medieval a cetății. Ce a făcut arhitectul Liman, vegheat de Regină? „Am început să dau viață zidurilor moarte, să dau suflet vechii cetăți care nu trăise niciodată într-adevăr. Am trezit-o din lunga toropeală, am făcut dintr-un lucru orb un cămin cu ochi mulți privind spre lume“⁴⁸. Branul a devenit locuibil, s-a creat un confort sigur, vechile guri de tragere au fost transformate în ferestre, a fost lăsată mai multă lumină, i s-au reparat galeriile șubrede, s-au creat noi camere în diverse colțuri ciudate și uriașul pod al castelului a fost transformat în spații locuibile. Însă totul fără a-i lua din măreție, cu grijă pentru a se păstra austeritatea și aspectul vechi al locului. Regina Maria recunoaște că „... n-am făcut nimic care să-i ia înfățișarea feudală, n-am prefăcut iuțea scăriilor, n-am înălțat acoperișul pridvoarelor, nici

³⁷ *Ibidem*, dosar 5/1922, f. 21

³⁸ *Ibidem*, dosar 5/1922, f. 36

³⁹ *Ibidem*, dosar 5/1922, f. 42

⁴⁰ *Ibidem*, dosar 14/1929, 17/1932, 23/1938

⁴¹ *Ibidem*, dosar 5/1922, f. 68

⁴² *Ibidem*, dosar 8/1925, f. 11

⁴³ Narcis Dorin Ion, *Castele, palate și conace din România*, vol. I, București, 2002, p. 62

⁴⁴ ANIC, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 2/1920, f. 3-4

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 17/1932, f. 76

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 27/1941, f. 15-18

⁴⁷ Nicolae Iorga, *Regina Maria*, Ed. Porțile Orientului, Iași, 1996, p. 22

⁴⁸ Regina Maria, *Casele mele de vis*, p. 6

n-am îndreptat odăile strâmte. Ușile au rămas atât de joase încât intrând ești silit să-ți pleci capul, pereții sunt groși de mai mulți coți, grinzile grele încing tavanele care nu sunt boltite și atâtea niveluri te întâmpină în castel încât anevoie știi la ce cat te afli⁴⁹.

Podul castelului a fost mansardat, creându-se un nou nivel (al IV-lea). În partea de sud a fost scos în consolă și lucrat în paiantă, după model bavarez. El se regăsește la balconul construit pe latura nordică și în curtea interioară. Tot la nivelul IV a fost construită o terasă cu deschidere spre sud. Turnului porții îi sunt adăugate câteva anexe interioare și exterioare. Între turnul porții și curtină este interpus un mic turn rotund.

În 1931, pe latura nordică, la etajul III, cu intrare din salonul de muzică, meșterul Jozsef Schnell a construit un balcon cu piatră de Câmpulung⁵⁰, iar spre curtea interioară a fost amenajată o loggie, aranjată ca „sufragerie de vară”⁵¹.

În timpul lucrărilor de amenajare la salonul de muzică, spre marea încântare a Reginei, a fost descoperită o scară interioară secretă, săpată în stâncă⁵², care făcea legătura între podul castelului și etajul I. După reamenajare, cu ajutorul acestei scări, Regina ajungea din apartamentul său (etajul I) direct în biblioteca reședinței (salonul de muzică – etajul III).

Lumea de poveste a castelului este întregită de aspectul curții interioare: o mișcare continuă de volume și linii, o succesiune armonioasă de arcade, toate însoțite de o invazie florală. Zidurile sunt îmbrăcate în iederă și viță sălbatică și decorate cu statuete din piatră.

Pe coridorul de strajă au fost păstrate, pentru forma neobișnuită, câteva topfhöle – guri de tragere cu dublă deschidere.

Curtea interioară a fost împărțită în două terase. Pe terasa de sus, în locul fântânii castelului, a fost amenajat un mic bazin, populat cu păstrăvi. În vara anului 1937, fântâna a fost secată și în puțul său s-a instalat un ascensor „Stigler”, care coboară 57 m, până la baza dealului. Accesul la platforma de jos se face printr-un tunel, cu intrare dinspre parcul regal. Amplasarea ascensorului s-a încheiat la 3 iulie 1937 și a fost făcută de firma „Frații Pörn” din București.⁵³

Lângă donjon a fost construit un turnuleț rotund, iar turnului pulberăriei i s-a adăugat un corp ce adăpostește o scară de acces la coridorul de strajă. La parterul turnului, în camera de altădată a

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ ANIC, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 16/1931, f. 14

⁵¹ Ioan Moșoiu, *Branul și cetatea Branului. Monografie istorică, geografică, turistică, pitorească, descriptivă*, București, 1930, p. 97

⁵² Cf. Ioan Chițu (Poarta-Bran), fost ucenic în echipa de tâmplari care a restaurat reședința.

⁵³ ANIC, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 21/1936, f. 65 și dosar 22/1937, f. 31

tunarului, a fost amenajată o capelă. Pereții acesteia sunt pictați în anul 1927 de către Artur Verona.⁵⁴ Pe peretele din dreapta intrării a fost pictată scena depunerii jurământului de către Regina Maria ca Regină a României Mari, în anul 1922, la Alba-Iulia. Pe peretele din stânga, Regina Maria, îmbrăcată în costum medieval de Doamnă a Țării, dăruiește Castelul Bran copiilor săi, Ileana și Nicolae, îmbrăcați și ei în straie domnești, într-o scenă copiată după imaginile citorilor de lăcașuri sfinte din lumea medievală românească. Imaginea pare a fi transpunerea unei fantezii a suveranei, care în această perioadă vine la Bran însoțită de cele mai multe ori de copiii săi, Ileana și Niky (Nicolae).⁵⁵ În anul 1933, capela a fost restaurată de Otto Potpecan-Müller, un „pictor de firme și vopsitor“ din Brașov.⁵⁶ Din 1940 capela adăpostește mormântul ultimului copil al Reginei, Prințul Mircea, mort de febră tifoidă la 2 noiembrie 1916.

În anul 1930 au fost pictate grinzile de la „Salonul Regelui“.⁵⁷ La toate ferestrele castelului sunt așezate obloane pictate cu însemnele heraldice ale provinciilor istorice românești, ale Casei Regale române și ale altor case domnitoare înrudite cu aceasta. În anul 1932, Otto Potpecan-Müller execută opt obloane „vopsite și pictate“.⁵⁸

Pretutindeni unde a amenajat un interior, Regina Maria și-a pus amprenta personalității sale, a căutat să-și impună „stilul“. Iar ea avea o adevărată patimă de a împodobi camerele într-un chip neobișnuit și original. În spatele zidurilor groase ale castelului, Regina a colecționat un ciudat amestec de lucruri vechi cu lucruri mai mult sau mai puțin rustice: sculpturi, icoane vechi și alte obiecte de cult, covoare orientale și carpete țărănești, vase de bronz și aramă, oale țărănești din mai multe țări; lăzi și dulapuri, vechi mese grele de stejar, scaune, canapele și paturi. „Am scotocit în toate colțurile uitate ale castelului Peleş pentru a găsi vase persane și argintărie veche care trebuiau să se armonizeze cu Branul în vechime și ciudățenie“.⁵⁹ Rezultatul a fost transformarea castelului într-un „mic muzeu plin de comori rare aduse din toate țările“.⁶⁰

Tot mai legată de Bran, Regina aranjează chiar și la Pelișor „două odăi românești, care aduc Branul în locuința mea oficială, două odăi boltite, albe, cu tavanuri joase, cu stâlpi bătrânești de piatră și cu acel ceva fără nume, care a ajuns «stilul» meu“.⁶¹

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 10/1927, f. 24

⁵⁵ ANIC, *Fond Casa Regală*, Regele Carol II-personale, V, dosar 411/1927, f. 1-8

⁵⁶ ANIC, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 18/1933, f. 65

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 15/1930, f. 31

⁵⁸ *Ibidem*, dosar 17/1932, f. 5

⁵⁹ George Duca, *Maria Regina*, cap. 2, apud Hannah Pakula, *op. cit.*, p. 310; Diana Fotescu, *Bran – reședința particulară a Reginei Maria*, în „Studii și comunicări“ (III), Arad, 1996

⁶⁰ Regina Maria, *Casele mele de vis*, p. 6

⁶¹ *Ibidem*, p. 12

Pentru încălzirea camerelor castelului, Liman a construit cămine, fiecare dintre acestea fiind acordat la mărimea și stilul camerei. Căminele au colțuri și rafturi ieșite în afară, pe care își găseau locul potrivit oale și căni țărănești, „de parcă ar fi fost acolo dintodeauna”⁶².

Apoi, florile au împodobit și castelul. Acestea apar strălucind pe văruiala zidurilor sau pe mesele și lăzile învechite, în adâncul ambrazurii ferestrelor sau ivite din ciudate nișe decupate în grosimea zidurilor. Toate galeriile au cutii cu mușcate stacojii și jumătate din curtea interioară a fost transformată într-o mică grădină pavată. „Florile răsar pretutindeni, în oale uriașe de lut sau în căldărușe și căni de metal și parcă le place să împeștriteze zidurile albe cu boiurile lor înflăcărate; nu e casă să-i fie mai dragi florile decât micul și bătrânul castel al Branului. Noaptea când toate luminile sunt aprinse, el stă pe cer ca o umbră de basm găurită de sute de flăcări”⁶³.

În 1930, castelul avea următoarea schemă⁶⁴: Parter: intrarea mare, hol spre curte, sufrageria regală, capela, sufrageria personalului, bucătăria, cămara; Etajul I: Apartamentul Reginei Maria, în care „căminuri decorează pereții, alături de vase vechi de lemn, tip rusc, frumos incrustate sau de lut ars, care atârnă de cuiere sau de polițe; ici colo firide în zid conținând cărți; icoane vechi în stil bizantin, potire de aur și argint, candelabre și sfeșnice cu lumânări de ceară, iconostase și statuete sculptate în lemn. Pe jos covoare românești, mai ales basarabene”⁶⁵.

Apartamentul era împărțit în: hol, toaleta veche, salonul galben, în care „culoarea dominantă a mobilierului și a stofelor moderne care le îmbracă este cea galbenă”⁶⁶, salonul mare, dormitorul Reginei, în care găsim un „sompțuos covor chinezesc”⁶⁷, toaleta nouă și baie; Etajul II: fostul Apartament al Regelui Ferdinand: antreu, dormitorul mic, dormitorul mare, salonul, camera „Doria”, camera tiroleză de trecere. În dormitorul mare găsim cea mai frumoasă piesă de mobilier a reședinței, un pat

cu baldachin decorat cu elemente specifice barocului și Renașterii, un cadou primit de Regina Maria de la actrița bucureșteancă Marioara Voiculescu⁶⁸; Etajul III: anticamera salonului de muzică, dormitor în stil săsesc pentru musafiri, odăița-birou în stil săsesc, salonul de muzică, terasa de lângă salon (loggia) și apartament pentru musafiri. La acest etaj, cea mai importantă încăpere este „salonul de muzică cu biblioteca mare spațioasă. Pe doi pereți are dulapuri pline cu cărți, frumos legate din toate domeniile, iar deasupra lor sunt așezate numeroase vase. Ici un fotoliu, colo o masă pe care zac cărți, albume și opere d-ale M. Sale Regina Maria, precum și diferite caiete de muzică. Ca mobilier: cămin cu lavițe împrejurul vetrei, prin colțuri divane acoperite cu învelitori moderne și pianul ca

⁶² Idem, *Bran the beloved*, p. 169

⁶³ Idem, *Casele mele de vis*, p. 6

⁶⁴ ANIC, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 115/1930, *Inventarul castelului din Bran* (1930)

⁶⁵ Ioan Moșoiu, *op. cit.*, p. 98-99

⁶⁶ *Ibidem*, p. 97

⁶⁷ *Ibidem*, p. 99

⁶⁸ Conform informației furnizate de muzeograful Sorin Pop, în Arhiva Muzeului Bran există o scrisoare a moștenitorilor Marioarei Voiculescu, care confirmă donația.

instrument muzical. Plafonul de lemn e susținut de doi stâlpi de lemn, în formă de coloană, incrustați la capetele, iar pe jos covoare și piei de urși⁶⁹; Etajul IV și donjon: camera de musafiri a Prințului Nicolae, apartamentul Prințesei Mașka (Marioara), salonul Prințului Nicolae, camera Lupin, camera lacheilor, camera fostă Liman (argintăria), camera H. Kopkow; Turnul rotund: apartamentul Prințesei Ileana – salon, toaletă, anticameră și dormitor.

Paza reședinței era efectuată de Legiunea de Jandarmi Brașov.⁷⁰

În iulie 1928, Societatea Anonimă Română „Energia” preda un proiect pentru instalația de apă rece și de scurgere. Se propunea amenajarea în podul castelului a unui rezervor de fier pentru apă (2,5 m lungime, 2,25 m lățime și 1,64 m înălțime) așezat pe o schelă de fier profilat.⁷¹ În anul 1929, se introduc conducte de apă și instalații sanitare. Lucrările sunt efectuate de firma „Siebeg” din Mediaș. În castel sunt instalate boilere pentru apă caldă.⁷²

După 1930, amenajarea castelului fiind aproape terminată, pe domeniu se construiesc câteva clădiri destinate atât familiei regale și administrației, cât și oaspeților.

În septembrie 1929, Carol Liman propunea „transformarea unei simple șure în salon de ceai”⁷³. Planul a fost aprobat de Regină și, în primăvara anului 1930, în parcul regal a fost ridicată o casă din bârne de lemn. „Casa de Ceai” a fost folosită ca locuință pentru Regină și loc de desfășurare a petrecerilor intime din familia regală. Între noua clădire și bucătăria castelului funcționa un funicular. În vara anului 1930, în fața salonului de ceai este așezată o cruce de piatră.⁷⁴

În aceeași perioadă, în parc a fost construită o „Casă a Suitei”, cu 6 camere pentru cazarea oaspeților.⁷⁵

Încăperile vechilor clădiri ale văzii sunt transformate acum în locuințe pentru personal, garaje, magazii, camera corpului de gardă și camere de oaspeți⁷⁶, pentru cei care „nu-i erau prieteni intimi, dar cărora dorea să le ofere o vacanță la munte, în aer proaspăt”⁷⁷. În apropierea acestor clădiri au mai fost ridicate o căsuță pentru oaspeți, denumită „Bun venit!”, casa copiilor Arhiducesei Ileana și casa Asociației Creștine a Femeilor din România, patronată de Regina Maria, ca și casa coloniilor de vară ale numitei societăți, căminul pregătit pentru vacanțele fetelor care „au ca ursită lucrul aspru în locuri fără aer”⁷⁸.

În 1932, pe terenul dintre Măgura Branului și râul Turcu, începe construirea microhidrocentralei din Bran.⁷⁹ Uzina electrică este dotată cu două generatoare (marca „Siemens” și „A.E.G.”) și două turbine (marca „Frith”). Turbinele cu o capacitate de 80 CP, comandate casei „Voith” din St. Polten, au fost puse în funcțiune la 29 august 1932. A doua zi, după ce a fost terminată montarea generatoarelor electrice, Franz Simbach, reprezentantul firmei „Voith”, comunica Reginei că: „lumina electrică produsă de acest grup hidro-electric este conform dorinței dumneavoastră, fixă

⁶⁹ Ioan Moșoiu, *op. cit.*, p. 101

⁷⁰ ANIC, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 137/1932-1933, f. 95

⁷¹ *Ibidem*, dosar 11/1928, f. 33

⁷² *Ibidem*, dosar 12/1928-1929, f. 135; dosar 13/1928-1929, p. 48, dosar nr. 13/1939, f. 142

⁷³ *Ibidem*, dosar 13/1929, f. 142; dosar 15/1930, f. 31

⁷⁴ *Ibidem*, dosar 115/1930, f. 98; dosar 23/1938

⁷⁵ *Ibidem*, dosar nr. 13/1929, f. 142

⁷⁶ *Ibidem*, dosar 23/1938

⁷⁷ Ileana, Prințesă de România, Arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, Ed. Humanitas, București, 1999, p. 178-179

⁷⁸ Regina Maria, *Casele mele de vis*, p. 12; Asociația Femeilor Creștine (A.C.F.) a fost înființată în 1919, la Iași și București, după modelul asociațiilor YWCA din Anglia, S.U.A. și Franța. Regina Maria a fost președintele de onoare, iar Maria Filipescu, soția omului politic Nicolae Filipescu, președintele executiv.

⁷⁹ ANIC, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 137/1932-1933, f. 95

fără oscilațiuni și de o frumoasă intensitate luminoasă⁸⁰. Întreaga furnitură a fost predată în „perfectă stare“ la 5 septembrie 1932.⁸¹ Instalația electrică a fost executată de firma „Robert Roth“, „magazin special de electricitate“ din Brașov.⁸² Regina a ordonat administratorului reședinței din Bran acordarea curentului electric în mod gratuit pentru iluminatul străzilor din Bran, Moeciu și Șimon și pentru școlile și bisericile acestor sate. Lumina electrică a fost asigurată la un preț foarte ieftin și locuitorilor din Bran. Din aceste încasări erau întreținute uzina și instalațiile acesteia.⁸³ La dorința Reginei, din plusul de încasări, la fiecare Crăciun, erau cumpărate cadouri pentru „populația sărmană din Bran“⁸⁴.

Atrasă de bisericile ortodoxe, deoarece considera că aici găsește „mai multă taină decât în orice alte locașuri de rugăciune“⁸⁵, Regina Maria aduce în 1932, la picioarele Măgurii Branului, o bisericuță din lemn⁸⁶ descoperită în septembrie 1928 pe Valea Mureșului, în satul Luceriu⁸⁷. Biserița de lemn, „foarte frumos lucrată“, construită în 1731, rămasă neîncăpătoare pentru credincioșii din Luceriu, care ridicaseră o biserică nouă de piatră, a fost donată la sfârșitul lunii septembrie 1928 „bunei noastre Regine-văduve pentru ca să o așeze lângă castelul din Bran“⁸⁸.

Deși reședința a dobândit toate atributele modernității specifice perioadei interbelice, amenajarea sa s-a făcut separat de toate convențiunile obișnuite la Curtea Regală, încercând să se deprindă ceva peste noțiunea de trai confortabil: plăcerea de a trăi într-o lume veche, plăcere pe care Regina dorea să o împartă doar cu cei care au înțeles farmecul romantic al Branului. Cineva de-o vârstă cu Regina, vizitând castelul, a clătinat din cap și a remarcat despre această nepractică locuință: „La anii tăi!“. Supărată, Regina a replicat: „Dar îl iubesc și cu aceasta am spus totul“⁸⁹. Și dacă la cei de vârsta sa nu mai găsea dragostea romantică pentru descoperire și aventură, Regina lua la Bran pe copiii săi și pe tinerii lor prieteni, pe cei care „nu văd altceva decât farmecele comorii mele!“⁹⁰.

Încă nu există nici o dovadă scrisă a trecerii Regelui Ferdinand. Totuși, reședința a fost vizitată de oaspeți importanți: Marea Ducesă Kiril (august 1924)⁹¹, Regina Sofia a Greciei și fiica sa, Princesesa Irina (noiembrie 1925)⁹², cumnatul Reginei Maria, Principele Wilhelm de Hohenzollern (martie 1927)⁹³, liderul național-țărănist Ion Mihalache (la

⁸⁰ *Ibidem*, dosar 17/1932, f. 74

⁸¹ *Ibidem*, dosar 17/1932, f. 75

⁸² *Ibidem*, dosar 17/1932, f. 96-100

⁸³ *Ibidem*, dosar 20/1935, f. 7

⁸⁴ *Ibidem*

⁸⁵ Regina Maria, *Stella Maris, cea mai mică biserică din țară*, în „Boabe de grâu“, an I, nr. 9, 1930, p. 6

⁸⁶ ANIC, *Fond Casa Regală, Castele și Palate, Castelul Bran*, dosar 16 /1931, f. 44; 49; dosar 17/1932, f. 30

⁸⁷ *Gazeta de Transilvania*, nr. 101, 30 septembrie 1928

⁸⁸ În anul 1954, comuniștii au demontat lăcașul și l-au mutat la reședința Patriarhiei Ortodoxe Române din Jercălăi – Urlați (Prahova).

⁸⁹ Marie of Roumania, *Brana the beloved*, p. 167

⁹⁰ Idem, *Dinainte și după război*, p. 33

⁹¹ *Gazeta de Transilvania*, nr. 85, 2 august 1924

⁹² *Ibidem*, nr. 114, 11 noiembrie 1925

⁹³ *Ibidem*, nr. 23, 2 martie 1927

Nicoleta PETCU

CASA VĂMII DE LA BRAN ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Casa Vămii, monument istoric și de artă situat la poalele castelului, în partea de sud, lângă drumul Brașov – Câmpulung, este o construcție realizată în mai multe etape, din zidărie de piatră, cărămidă și paiantă, cu bolți de cărămidă și planșee de lemn mascate cu tencuială, cu șarpantă de lemn acoperită cu țiglă-solzi ascuțită. Casa Vămii este un complex arhitectural compus din mai multe clădiri: un pavilion central cu subsol parțial, parter și etaj (format din două corpuri unite printr-o pasarelă) și trei corpuri anexe unite cu ziduri de piatră și cărămidă.

Construcția, la început de mai mică amploare, datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea, fiind ridicată în aceeași perioadă cu construirea cetății, când vama de la Rucăr se mută la Bran.¹

La începutul secolului al XV-lea, cetatea și punctul vamal se aflau în posesia domnilor munteni, iar vama percepută pe seama visteriei regale a fost mutată la Brașov, până în jurul anului 1424.² De la sfârșitul secolului al XV-lea, vama este arendată orașului Brașov, interesat în dezvoltarea comerțului cu târgurile din Țara Românească.

Reconstrucția oficiului tricesimal din Bran este menționată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.³ Conform situației de plan a Pasului Bran din 1819, clădirile vamale, situate între zidurile care închideau trecătoarea, cuprindeau: locuința tricesimatorului, clădirea pentru controlori, biserica veche, iar peste drum, clădirea curierilor călare cu grajdurile pentru adăpostirea cailor. Clădirea pentru cântarul vamal era situată în apropierea postului de pază de lângă linia cordonului contumaciei (oficiul de carantină)⁴ înființate în secolul al XVIII-lea, în condițiile stăpânirii austriece asupra Transilvaniei, în apropierea oficiului vamal, la vest de Valea Grajdului, servind drept stavilă împotriva epidemiilor endemice de ciumă din sud-estul Europei.

Punctul de vamă rămâne în această clădire până în anul 1836, când vama se mută pe vârful Carpaților la „Pajura”⁵, în apropierea satului Fundata.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, clădirile vămii și cetatea trec în administrația Ocolului Silvic până la data de 1 decembrie 1920, când, o dată cu dăruirea castelului de autoritățile orașului

¹ Emil Micu, *Castelul Bran*, București, 1957, p. 10

² Ioan Praoveanu, *Vama medievală de la Bran*, în „Revista istorică”, tomul VIII, nr. 9-10, septembrie - octombrie, 1997, Editura Academiei Române, București, p. 688

³ Titus N. Hașdeu, *Branul – poartă în Carpați*, Editura Albatros, București, 1979, p. 95

⁴ Apud Bogdan-Florin Popovici, Emil Stoian, *Carantina Branului (sec. XVIII-XIX)*, Editura Sigma, București, 2002, fig. 15

⁵ Emil Micu, *op. cit.*, p. 34

Braşov, clădirile vămii intră în proprietatea Reginei Maria⁶, mărindu-se cu unele anexe și cu un nou nivel. Din informațiile d-lui Constantin Soare, „castelan“ al familiei regale, care a locuit cu familia în pavilionul central al casei, în camerele de la mansardă, aflăm că, înainte de venirea Reginei Maria, clădirea vămii avea doar parter prevăzut cu „un pod cum au șurile“, fiind locuită de pădurari care aveau „diferite lucruri și semințe de pomi“, printre ei numărându-se și „un inginer Albrich de la Braşov“⁷, care „a lucrat în mai multe rânduri pentru Majestatea Sa Regina, la aranjarea pădurilor de la Castelul Bran“⁸.

Lucrările de restaurare și amenajare au fost conduse de același arhitect-șef al Casei Regale, Karel Liman, care a lucrat la restaurarea castelului, modificările fiind făcute în manieră asemănătoare celor din castel, utilizându-se tehnica de construcție „fachwerk“, în care lemnul este element de construcție, dar și element decorativ. Imaginile de epocă confirmă modificările arhitecturale prin mansardarea podului, cu apariția unor elemente de arhitectură în stil neobaroc. După 1929, col. Eugen Zwiedinek, aghiotant al Reginei Maria, a fost „însărcinat cu direcția lucrărilor din Bran“⁹, prilej cu care consideră necesară suma de 250.000 lei pentru cheltuielile pe anul 1929 privind continuarea lucrărilor de la „Casa Suitei – o casă completă cu 6 camere“¹⁰. Lucrările de amenajare au prevăzut Casa Vămii cu instalație de apă curentă obținută prin captarea unor izvoare din masivul Măgura. Iluminatul electric s-a introdus în 1932, o dată cu punerea în funcțiune a microcentralei de pe râul Turcu¹¹ care asigură curentul electric pentru Palatul Regal, dar și pentru o serie de gospodării din vecinătatea castelului, al căror număr se ridică în luna ianuarie 1944 la 96 de abonați: din Bran – 34 abonați, din Poarta – 16 abonați, din Predeal – 16 abonați, din Moieciu de Jos – 12 abonați, din Șimon – 18 abonați¹². Încălzirea Casei Vămii se făcea cu lemne în sobe de teracotă sau de fier.¹³

Din memoriile Principesei Ileana aflăm că pe vremea Reginei Maria „toată clădirea aceasta fusese cartierul general pentru cei cu care lucra – aghiotantul, secretarul, ofițerul de poștă – și care veneau cu ea peste tot. De asemenea erau aranjate în ea camere de oaspeți pentru cei care nu îi erau prieteni intimi, dar cărora dorea să le ofere o vacanță la munte, în aer proaspăt“¹⁴.

Inventarul din 1930 al Castelului Bran prezintă următoarea structură pentru „Casa Suitei: Magazie/Camera Doamnelor de Onoare/Apartamentul colonelului Zwiedinek cu dormitor și birou/Camera Soare 1/Camera Soare 2/Camera șoferilor/Camera pentru oamenii de serviciu/Apartamentul pentru Doamnele de Onoare“¹⁵.

Între 1 ianuarie și 20 mai 1930 se înregistrează „lucrări noi“ la locuința castelanului: casa administrației, când se termină o sobă cu plăci de teracotă vechi, 4 ferestre duble, se pun șipci la dușumele, se izolează pereții, iar mașina de gătit se repară și se spoiește¹⁶, lucrări executate de către

⁶ Ioan Moșoiu, *Branul și cetatea Branului*, Editura Asoc. Touring-Clubul României, București, 1930, p. 95

⁷ Informație înregistrată de dl. Ioan Praoveanu, 1976, Bran

⁸ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Principesa Ileana, dosar 168/1936, f. 179

⁹ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 13/1929, f. 158, 159

¹⁰ *Ibidem*, f. 142

¹¹ *Ibidem*, dosar 17/1932, f. 74, 75

¹² Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Principesa Ileana, dosar 341/1944, f. 18

¹³ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 34 bis/1938, f. 37-38

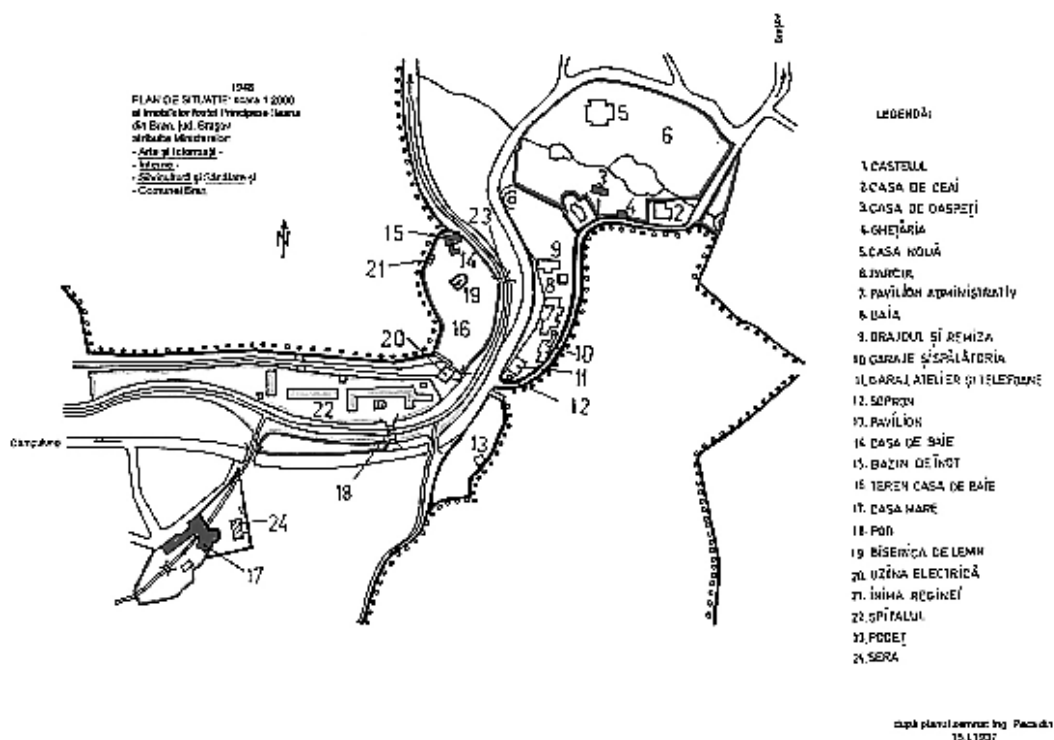
¹⁴ Ileana, Principesă de România, Arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 178, 179

¹⁵ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 15/1930, f. 121

¹⁶ *Ibidem*, f. 34

Josef Schnell, maistru zidar la Castelul Bran¹⁷, precum și lucrări la legătura directă a instalației de apă cu hidrantul de siguranță în curtea clădirilor de administrație¹⁸.

În aceeași perioadă se înregistrează o serie de cheltuieli pentru lucrări de întreținere, executate tot de Josef Schnell, la locuințele Suitei, când se repară 17 m² dușumele cu scânduri noi, se scoate pământul ud și se înlocuiește cu piatră și pietriș uscat, se tencuiesc pereții cu ciment, se vopsesc cu alb 51 m² uși și ferestre, se vopsesc și se dau cu ceară 170 m² dușumele, se repară trei ferestre, se pune geam și se montează trei zăvoare de fier la porțile garajelor¹⁹, iar în iulie 1930 se montează o ușă la „dl. Colonel“ – intrare la Suită²⁰ și se modifică postamentul de la „aquarium“²¹,

17 *Ibidem*, f. 121
 18 *Ibidem*, f. 31
 19 *Ibidem*, f. 40
 20 *Ibidem*, f. 56
 21 *Ibidem*

denumire folosită pentru bazinul decorativ, de apă, din curtea castelului²², dar și pentru cel din fața casei de baie din incinta vămii²³.

Din anul 1938 castelul și celelalte clădiri ale domeniului regal de la Bran au fost lăsate moștenire Principesei Ileana, ca simbol al „dragostei, delicateții și înțelegerii“ dintre mamă și fiică²⁴, inventarul din același an enumerând următoarele spații pentru clădirea vămii denumită „Casa pentru personal“ cu două corpuri: pentru primul corp de clădire – jos: biroul domnului colonel, dormitor, magazie, baia, coridor, sus: odaia 1, odaia 2, odaia 3, odaia 4, odaia 5, odaia 6, bucătăria, closet; iar pentru cel de-al doilea corp – sus: odaia 1, odaia 2, odaia 3, odaia 4, bucătăria, coridor, bucătăria (etajul I mijloc), closet, odaia Virgil, baia (jos în curte), closet, Apartamentul de musafiri (spre stradă): salon, dormitor; curtea, garaje²⁵.

La 1 aprilie 1941 personalul „Administrației Bunurilor A.S.I. Arhiducesa Ileana“ înregistra pe dl. general Zwiedinek, mandatar, și alte trei persoane pentru administrație, o listă cu alți 14 oameni „în serviciu activ“ la Moșia Poeni, iar pentru Castelul Bran următoarele 7 persoane: Soare Constantin, castelan, Schabel Gheorghe, administrator, Toanci A., vizitiu, Reit Veta, femeie în casă, Mocan Nicolae, grădinar, Iorgu Veta, lucrătoare, Nan Maria, lucrătoare²⁶, unii dintre ei locuind în Casa Vămii. Din 1942 administrator al Castelului Bran este Carol Gutmann, prilej cu care au loc o serie de lucrări noi, pentru amenajarea locuinței administratorului, probabil în Casa Vămii, când se montează 2 sobe de teracotă de către Ștefan Petcu din Brașov, se fac diferite lucrări de zidărie și tencuieli de către zidarul Dinu Boldu, unele reparații la geamuri, uși, dușumele, făcute de Runcianu din Bran, și se spoiesc camerele de către Veta Iorgu. Una din sobele de teracotă și 200 de cărămizi au fost cumpărate de la frații Schmidt, ușa și grătarul pentru sobă de la firma Scheeser din Brașov, cele 12 bucăți geamuri de la J. Stanciu din Bran, dușumeaua pentru antreu de la „Kocsis fiii“ din Brașov, celelalte articole: cuie, burlane, ipsos de la J. Munteanu din Bran.²⁷

Din 1944, clădirea vămii urma să devină casa familiei Principesei Ileana, pentru următorii patru ani, „cu excepția unor scurte perioade în timpul verii“, când își puteau permite să locuiască la castel.²⁸ Din 1948, familia princiară a fost nevoită să plece în exil, proprietatea urmând să intre în patrimoniul statului.

În luna aprilie 1944 s-au înregistrat o serie de „cheltuieli făcute cu aranjarea apartamentelor de jos [Casa Vămii] ca locuință pentru Casa Domniței Ileana“, în valoare de 419.500 lei, fiind executate lucrări de tâmplărie și vopsitorie de către M. Rucăreanu, lucrări la instalația electrică care au fost făcute de Ion Fânaru, cele de la instalația de apă la baie și canal de firma Fabricius din Brașov. Cu acest prilej s-a montat și o sobă de teracotă Schmidt și s-au curățat alte trei de către Gheorghe Ștefan. Materialele erau procurate de la diverși particulari: de la Nicolae Reit s-au cumpărat 7 stânjani de lemne, de la Ion Tătulea 5 stânjani de lemne, diferite articole de la Nicolae Popoviciu, 100 kg de var stins de la Leonte Rășina, scândurile pentru dușumeaua de la baie de la Ion Cotinghi, grinzile pentru dușumeaua de la baie de la P. Băncilă, sau diverse firme: materialul electric a fost

²² *Ibidem*, f. 31, 34

²³ Arhiva Centrului de Proiectare a Patrimoniului Național, București, *Fond Direcția Monumentelor Istorice*, dosar 1225/1953-1958, nenumărat

²⁴ Ileana, Prințesă de România, Arhiducesă de Austria, *op. cit.*, p. 64

²⁵ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 34 bis/1938, f. 35 - 42, 47

²⁶ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Prințesa Ileana, dosar 337/1941, f. 50

²⁷ *Ibidem*, dosar 339/1942, f. 9

²⁸ Ileana, Prințesă de România, Arhiducesă de Austria, *op. cit.*, p. 179

cumpărat de la firma Elima din Braşov, 250 kg ciment de la firma Hessheimer din Braşov, material pentru curăţenie de la firma Wallitsch din Braşov şi alte materiale de la firma Lukas din Braşov.²⁹ În luna iunie se înregistrează o factură de la firma Grohmann-Fabricius pentru lucrările executate la apartamentul de jos (instalaţia de la baie - jos), în valoare de 189.696 lei³⁰, iar în luna august acelaşi an se face o uşă de ciment la coşul din casa telefoanelor de către I. Tătaru din Şimon³¹ şi se pun geamuri duble la toate ferestrele de la apartamentele de jos, lucrare executată de Miron Rucăreanu³².

Unele modificări ale camerei de la centrala telefoanelor se fac în luna decembrie 1939³³, iar în luna octombrie 1944 se cumpără de la Gica Mateescu „o sobă de tuciu pentru casa telefoanelor”³⁴. Tot în această lună se execută, de către Miron Rucăreanu, „diferite lucrări de tâmplărie şi reparaţie la apartamentul de jos”³⁵. Planul de situaţie din 1948 al imobilelor Prinţesei Ileana poziţionează pentru corpul al doilea al pavilionului central, pe lângă garaje, şi o spălătorie, instalată, posibil, în iulie 1944 de către firma Fabricius din Braşov, când se face plata cheltuielilor legate de instalarea spălătoriei de vase, în valoare de 52.515 lei³⁶. Reparaţii s-au făcut şi la grajd, în luna octombrie cumpărându-se 6 kg de cuie pentru „podit la grajd”³⁷, iar în luna noiembrie 1944 au fost cumpărate scânduri de la dl. Băncilă pentru „grajdul de la castel”³⁸. Acelaşi corp de clădire adăpostea şi remiza³⁹, Prinţesa Ileana deţinea în 1943, la Bran, două trăsură şi două hamuri, moştenite de la Regina Maria, una dintre ele urmând să fie transferată la reşedinţa de la Sonnberg⁴⁰, de lângă Viena. În 1940 exista la Castelul Bran o pereche de cai.⁴¹

O descriere a clădirii vămii o întâlnim tot în memoriile Prinţesei Ileana: „În primăvara anului 1944, pentru că vremea era încă rece, i-am dus pe copiii mai mici într-o clădire plăcută, la picioarele dealului pe care se înălţa castelul. Această clădire adăpostise la vremea ei vama, pentru că Branul se găsea pe fosta frontieră dintre România şi Transilvania. Erau de fapt două case cu etaj, unite printr-o pasarelă largă, pe care noi o foloseam ca sufragerie. Pereţii erau groşi, tavanul jos, iar podelele erau făcute din scânduri late şi închise la culoare. Tot interiorul era vopsit în alb, ca mai în toate casele româneşti. La ferestre erau ghivece cu condurul doamnei şi în general era un loc foarte agreabil pentru ceea ce credeam noi atunci că va fi o locuinţă temporară. La fiecare capăt, această casă cu două corpuri se continua cu ziduri înalte. La un capăt acestea formau o curte ca de fermă, în care ţineam nişte pui, găşte şi animalele copiilor – iepuri, inclusiv un iepure alb de Angora şi un pui de cerb orfan. La celălalt capăt, între zidurile înalte, erau adăpostite un garaj şi camera de gardă, căci, cum se obişnuieşte la orice reşedinţă regală, aveam o mică gardă cu noi întotdeauna şi câte o santinelă la fiecare poartă”⁴².

²⁹ Arhivele Naţionale, Bucureşti, *Fond Casa Regală*, Castele şi Palate, Prinţesa Ileana, dosar 341/1944, f. 30

³⁰ *Ibidem*, f. 73

³¹ *Ibidem*, f. 95

³² *Ibidem*, f. 103

³³ *Ibidem*, dosar 334/1939, f. 264

³⁴ *Ibidem*, dosar 341/1944, f. 135

³⁵ *Ibidem*

³⁶ *Ibidem*, f. 84

³⁷ *Ibidem*, f. 140

³⁸ *Ibidem*, f. 159

³⁹ Arhivele Naţionale, Bucureşti, *Fond Ministerul Artelor şi Informaţiilor*, Direcţia Administrativă, dosar 439/1948, f. 226

⁴⁰ Arhivele Naţionale, Bucureşti, *Fond Casa Regală*, Castele şi Palate, Prinţesa Ileana, dosar 340/1943-1944, f. 27

⁴¹ *Ibidem*, dosar 337/1941, f. 137

⁴² Ileana, Prinţesă de România, Arhiducesă de Austria, *op. cit.*, p. 178

Inventarul din 1948 al obiectelor predate Ministerului Artelor din „Casa Administrației și Locuința de Iarnă“, întocmit după plecarea Princesei Ileana, menționează câteva încăperi ale acestei clădiri care adăpostea, pe lângă camerele personalului de serviciu, și camere ale membrilor familiei princiare, amenajate începând cu anul 1944. Existau camere pentru Arhiducele Anton, Arhiducesa Ileana, camera lui Ștefan și a secretarului, sufrageria, un dormitor pentru copii, camera îngrijitoarei, camera de toaletă, camera de lucru, camera de alimente, magazia (debara).⁴³

Interioarele cuprindeau piese de proveniență diferită, cele mai multe obiecte dispărând după 1948 și doar o mică parte păstrându-se în colecția muzeului. De la dl. Constantin Soare aflăm că mobilierul „rococo“ se afla la vamă în „prima cameră“⁴⁴, iar conform inventarului din 1938 piesele neorococo erau menționate în odaia 1 (magazie), la parterul pavilionului central, unde existau: biroul, vitrina, masa cu blatul în formă de inimă, noptiera, cele trei canapele, paravanul, bancheta, două fotolii, două scaune și litiera, iar comoda, cele două mese cu blatul rotund și masa cu placă de cristal completau dormitorul dl. col. Zwiedinek, tot la parterul clădirii⁴⁵. În 1948, cele mai multe piese ale acestei garnituri se găseau depozitate în Casa Mare (Colonia A.C.F.)⁴⁶, în Casa Vămii rămânând comoda și masa cu placă de cristal, mutată în camera de toaletă⁴⁷. În biroul domnului colonel Zwiedinek se găsea și o garnitură neorenaștere, incrustată cu os, din care se mai păstrează cele două canapele, un scaun și un fotoliu.⁴⁸ Majoritatea camerelor pentru personal, cele din castel, dar și cele

Prințesa Eliseabeta – 1945

Prințesa Alexandra – 1945

⁴³ Arhivele Naționale, București, *Fond Ministerul Artelor și Informațiilor*, Direcția Administrativă, dosar 439/1948, f. 213-215

⁴⁴ Informație înregistrată de dl. Ioan Praoveanu, 1976, Bran.

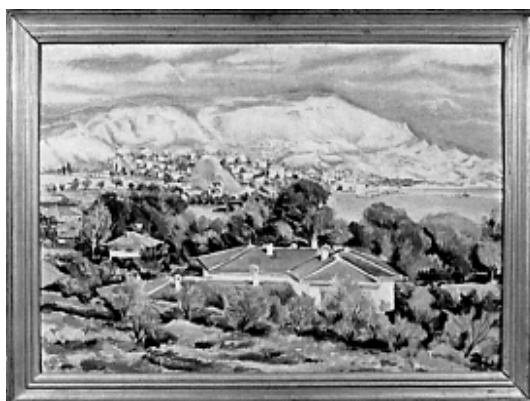
⁴⁵ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 34 bis/1938, f. 35, 36

⁴⁶ Arhivele Naționale, București, *Fond Ministerul Artelor și Informațiilor*, Direcția Administrativă, dosar 439/1948, f. 210

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 426/1948, f. 243, 245

⁴⁸ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 34 bis/1938, f. 35

din Casa Vămii, aveau un grad mai mic de confort și erau mobilate, de cele mai multe ori, cu paturi de fier, achiziționate, în parte, de la firma Gutman Marcus din București, „Fabrică Specială de Mobile de Fer și Bronz“, care livrează, în luna iulie 1924, 8 paturi englezești, 4 dintre ele cu somieră⁴⁹. În apartamentul de musafiri, în camerele domnului colonel⁵⁰, sau în camerele familiei princiare, se observă aceeași preferință, ca și în castel, pentru covoarele românești, dar și pentru cuverturile sau perdelele din creton⁵¹. Tablourile preferate, care decorau aceste interioare, erau îndeosebi cele cu teme marine sau

C. Constantinescu,
Peisaj din Balcic – 1930

furtunoasă“, „mare agitată și pescăruși zburând“), o pictură de Lucasievici „Ileana lângă sobă“ și o lucrare de C. Constantinescu reprezentând un „colț de mare cu trei bărci“; din sufragerie „Prințesa Alexandra“ de Lucasievici, lucrare pictată în anul 1945 și un peisaj din Balcic de C. Constantinescu. Pictura „Călăreț cu steag roșu“ semnată de Rouband (1892) se afla în camera Principesei Ileana.⁵² În camerele

Prințesa Ileana – 1945

portretele de familie, unele dintre ele păstrându-se și astăzi în colecția muzeului: pictura în ulei „Prințesa Elisabeta“ de Lucasievici din dormitorul copiilor; din camera lui Ștefan două lucrări de Dimitrie Știubei, cu subiecte marine („vas cu pânze pe mare

Dimitrie Știubei,
Peisaj marin – 1930

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 7/1924, f. 53, 62

⁵⁰ *Ibidem*, dosar 34 bis/1938, f. 35, 36, 41, 42

⁵¹ Arhivele Naționale, București, *Fond Ministerul Artelor și Informațiilor*, Direcția Administrativă, dosar 426/1948, f. 243, 244

⁵² *Ibidem*

domnului colonel erau preferate scenele de război semnate Stoica.⁵³

Din anul 1922 până la sfârșitul anului 1947, în corpul anexă dinspre sud, cu garaj, atelier și telefoane, a funcționat „Poșta Bran Castel”.⁵⁴ Conform actelor cu încasările făcute de administrația Castelului Bran pe anul 1944, Societatea Telefoanelor plătea chiria de 800 lei/lună⁵⁵, iar din septembrie, 2000 lei/lună⁵⁶. Garajele se aflau în incinta vămii, fiind menționate două mașini pentru Castelul Bran la data de 29.03.1945, din cele 8 mașini aflate în proprietatea Arhiducesei Ileana, un Plymouth Livraison, pentru bagaj și persoane⁵⁷, și un Farge Camion (camionetă), moștenite de la Regina Maria⁵⁸.

După 1948 clădirea vămii este atribuită Ministerului Silviculturii⁵⁹, în corpul principal al clădirii funcționând, la parter, birourile Ocolului Silvic, iar la etaj erau camere de protocol, personalul având camere tot la etaj, în partea dinspre sud⁶⁰.

În luna decembrie 1957, tema de proiectare pentru lucrările de reparații, conservare și amenajări la „Complexul Castelului Bran” propunea, pentru clădirea fostă vamă, amenajarea unui muzeu cu prezentarea relațiilor de comerț, transporturi, vamă, iar pentru clădirea fost Ocol Silvic, amenajarea de locuințe pentru personal, birouri administrative, depozite, precum și o secție documentară în care să se prezinte istoricul Castelului Bran.⁶¹ Reconstituirea muzeistică a instituției vamale medievale de la Bran s-a realizat abia în 1987, când se amenajează expoziția „Vama Bran” în câteva săli de la parterul pavilionului central.

⁵³ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 34 bis/1938, f. 35, 36.

⁵⁴ Informație preluată de la dl. Neicu Mihai, născut în anul 1953, în Bran și a cărui familie a locuit în Casa Vămii între anii 1950 și 1957.

⁵⁵ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Principesa Ileana, dosar 341/1944, f. 31, 24, 85, 94.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 105, 133.

⁵⁷ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Castelul Bran, dosar 34 bis/1938, f. 47.

⁵⁸ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, Castele și Palate, Principesa Ileana, dosar 344/1945, f. 17.

⁵⁹ Arhivele Naționale, București, *Fond Ministerul Artelor și Informațiilor*, Direcția Administrativă, dosar 439/1948, f. 226.

⁶⁰ Informație preluată de la dl. Neicu Mihai.

⁶¹ Arhiva Centrului de Proiectare a Patrimoniului Național, București, *Fond Direcția Monumentelor Istorice*, dosar 1224/1953-1967, nenumărat.

Doina IONESCU

PREZENTA ICOANELOR PE STICLĂ DIN ȚARA BÂRSEI ÎN COLECȚIA MUZEULUI CIVILIZAȚIEI DACICE ȘI ROMANE DEVA

Secția de artă a Muzeului Civilizației dacice și romane Deva deține o valoroasă colecție de icoane pe sticlă datând din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Conservate și păstrate la loc de cinste alături de celelalte piese de artă plastică, ele întregesc, prin valoarea lor artistică, istorică și documentară, patrimoniul nostru muzeal și județean. Întreg ansamblul de icoane este ilustrativ pentru pictura pe sticlă din Transilvania, cuprinzând aproape toate centrele unde s-a practicat acest fenomen de artă românească. Ele reprezintă cel mai important document plastic care reflectă lumea spirituală a țărânului român din Ardeal.

În colecția noastră un număr de cinci icoane aparțin unor autori anonimi din Țara Bârsei, în special din Șcheii Brașovului. Se cunoaște faptul că mulți dintre meșterii iconari niculeni și-au părăsit satul natal, în special în prima jumătate a secolului al XIX-lea – când meșteșugul icoanelor atinsese apogeul –, și s-au strămutat în sudul Transilvaniei, cu predilecție într-o suburbie a Brașovului, Șchei. Străveche așezare românească, cu o puternică viață culturală și spirituală, Șcheii Brașovului a devenit în acea perioadă un important centru pentru aclimatizarea picturii pe sticlă, deoarece aici exista încă din secolul al XVI-lea un bogat și puternic centru românesc în care au circulat zugrăvi de icoane și de frescă din Țara Românească, ale căror opere au servit drept model pictorilor de icoane pe sticlă așezați aici.

Meșterii iconari din Nicula au venit cu propriile lor concepții artistice. Ei au fost nevoiți să-și schimbe fundamental maniera de lucru, adaptând-o condițiilor materiale de aici și contextului de artă populară, atât de înfloritoare în zonă. Această schimbare în creația lor artistică era necesară din cauza cerințelor unui mediu mai evoluat și a predilecției comanditarilor pentru un decor viu și bogat în încăperile mult mai mari din casele lor spațioase.

În această conjunctură formatul icoanelor se mărește, iar meșterii iconari vor lucra în cadrul unor mici ateliere, grupați câte 2-3 până la 5 lucrători, cu un randament de până la 20 de icoane pe zi. Caracteristicile acestui lucru în serie va marca întreaga producție din acea perioadă. Desenul va deveni mai schematic, în unele cazuri execuția ajunge mai puțin îngrijită, iar coloritul mai intens și suprafețele tratate mai decorativ. Ca tehnică de lucru se vor folosi pigmentii de proveniență industrială, iar cu timpul chiar culori de ulei. Sticla va fi și ea înlocuită. Procurată inițial din Glăjăria de la Râșnov, s-a trecut la sticla de proveniență industrială, care era o sticlă perfect plană. Schimbările care se vor produce în producția de icoane din această zonă au fost în multe cazuri mai puțin benefice. Sigur că acest lucru nu a caracterizat întreaga creație a meșterilor zugrăvi de icoane pe sticlă. Totuși, vom menționa câteva caracteristici ale picturii pe sticlă din Șchei: supradimensionarea suprafeței pictate va produce o mărire atât a numărului de personaje redată, cât și a dimensiunilor în raport cu suprafața. Figurile, devenind în acest fel mai mari, sunt aduse în prim-plan, producând în multe cazuri aglomerarea cadrului. Se practică acoperirea oricărei suprafețe rămase libere cu elemente decorative, ceea ce produce un real tumult cromatic. Unii cercetători au comparat pictura pe sticlă din Țara Bârsei cu vitraliul „prin explozia de vibrații cromatice“, toate culorile având aceeași intensitate. Repartizarea culorilor pe suprafață corespunde unei rațiuni pur decorative, o delimitare a suprafețelor, urmărindu-se punerea în valoare a unor elemente principale. Ca o concluzie, nu se mai

respectă „perspectiva cromatică“, asemănătoare picturilor niculene. Împărțirea suprafeței mari în multe suprafețe mici „închise în rețeaua neagră a desenului“, asemănător micilor suprafețe din armătura metalică a cloisonné-ului, colorate în tonuri de egală luminozitate și intensitate, produce un efect caleidoscopic. Icoanele existente în colecția noastră și atribuite Țării Bârsei, prin felul în care au fost concepute, vin să sublinieze caracteristicile picturii pe sticlă din această zonă. De asemenea, vom regăsi și teme mai des abordate aici, unde tematica restrânge ciclul cristologic în favoarea portretelor de sfinți și a unor reprezentări caracteristice. Cele cinci scene reprezentate în icoanele noastre sunt: „Botezul lui Iisus“, „Punerea în mormânt“, „Sfinții Constantin și Elena“, „Sfântul Gheorghe“ și „Sfântul Haralambie“. Icoana reprezentând „Botezul lui Iisus“ a fost realizată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Scena botezului este sugestivă, autorul dovedindu-se a fi un bun

narator. Cele trei personaje din prim-plan, Iisus, Sfântul Ioan Botezătorul și îngerul, sunt redată în poziții dinamice, gestică brațelor fiind deosebit de expresivă. În partea inferioară a cadrului, autorul redă totodată și cele trei materii primordiale: pământul, apa, aerul sugerat printr-un șir de nori pe care este redat îngerul. Sfântul Ioan Botezătorul, aflat pe pământ, își duce la îndeplinire misiunea, botezându-l pe Iisus, redat în apele Iordanului. În partea superioară este reprezentat Sfântul Duh, întruchipat în bine cunoscutul porumbel alb cu aripile larg deschise, ce-și trimite razele de lumină spre chipurile celor trei personaje. Întreaga suprafață liberă a compoziției este acoperită cu elemente de decor (nori) și inscripții cu litere chirilice.

Caracterul grafic al scenei evidențiază calitățile de siguranță și fluiditate ale desenului. Coloritul viu, în care domină cele trei culori de bază, respectiv roșu, galben și albastru, i se asociază albul, folosit la carnație, veșminte, nori și, de asemenea, ca accent cromatic repartizat pe suprafețe mai mici, sub forma unor linii ondulatorii, folosite ca motive ornamentale ce adeseori dublează conturul sau înscriu, sub raze în formă de semicerc și zig-zag, mișcarea tumultuoasă a faldurilor ce exprimă elocvent anatomia corpurilor.

Icoana reprezentând scena „Punerea în mormânt“ a fost realizată la sfârșitul secolului al XIX-lea. Imaginea ne prezintă în prim-plan trupul alb, lipsit de viață, al lui Iisus Hristos, dispus pe orizontală și ocupând întregul spațiu din partea inferioară a cadrului compozițional. În plan secundar sunt redată cinci personaje, central figura îndurerată a Maicii Domnului, înconjurată de femeile sfinte și de apostoli. Cadrul solemn este deosebit de echilibrat compozițional. Desenul este sigur și sensibil, ductul liniei este spontan și dinamic.

Liniile orizontale predominante din prim-plan se echilibrează cu verticalele și oblicele ritmice din

planul secundar. Portretele personajelor sunt bine individualizate, iar atitudinile bine studiate. Ductul cutelor drapajului contribuie și el la dramatismul scenei. Paleta cromatică este sobră, deși tonurile dominante sunt roșul și brunul, care, prin combinație, dau subtile nuanțe de siena arsă. Albul carnației și al lințoliului luminează întregul cadru și dă strălucire imaginii.

Icoana reprezentându-i pe „Sfinții Împărați Constantin și Elena“ a fost realizată la începutul secolului al XX-lea. Deși nu fac parte dintre sfinții protectori, sunt des întâlniți în icoanele pe sticlă datorită importanței lor în evoluția creștinismului.

În imaginea icoanei atribuite Șcheilor Brașovului, elementul central este Sfânta Cruce, care este puternic conturată și decorată cu elemente geometrice.

Crucea este ținută de cele două personaje, Constantin și Elena, ale căror chipuri sunt redată cu multă expresivitate. După felul în care este concepută compoziția, din maniera în care sunt redată detaliile: forma crucii, poziția și vestimentația personajelor, prezența îngerilor în registrul superior, credem că s-a reprodus imaginea unei xilogravuri din perioada respectivă. Desenul este precis, conturul este clar, simțindu-se o tendință a autorului spre ornamentală.

În partea inferioară a imaginii, suprafața care indică pământul este redată sub forma unor fășii meandrice care alternează cromatic, fiind asemănătoare cu țesăturile populare. Paleta cromatică este lipsită de rafinament, predominând culori puternice ce dau acea senzație de imagine caleidoscopică.

Icoana reprezentându-l pe „Sfântul Gheorghe“ înfruntând balaurul a fost realizată la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Autorul îl reprezintă pe sfântul militar triumfător, într-un decor compus în partea superioară din draperii sugerând o cortină. În imaginea noastră, episodul legendar este incomplet. Din distribuția completă lipsesc împăratul, împărăteasa și îngerul cu coroana victoriei, iar în locul castelului este redată o casă țărănească specifică zonei. Compoziția este echilibrată, desenul este îngrijit și expresiv, la fel fiind și portretele personajelor și gestica mâinilor. În cazul fetei de împărat, care asistă la acțiune, mâinile sugerează starea de emoție în așteptarea triumfului final al tânărului erou. În cazul sfântului militar, vitejia i se vede din elanul cu care ține lancia, înfruntând cu ea forța răului.

Dramatismul scenei este marcat de poziția dinamică a calului, de seria de linii oblice existente pe suprafața pictată, în special în partea inferioară, cât și de veșmântul involburat al viteazului. În partea inferioară, totul este redat sub forma unor motive ornamentale amintind de țesăturile populare, prezentate prin suprapunere de tonuri contrastante.

Paleta cromatică este vie, bogată în tonuri și nuanțe realizate prin combinarea culorilor primare: roșu, galben și albastru, cu multe accente de alb, folosit sub forma unor arabescuri care

deschid culoarea fondului. Întreaga suprafață pictată este supraîncărcată, fiecare loc rămas liber a fost acoperit ulterior cu diferite elemente ornamentale.

Cea de-a cincea icoană atribuită Țării Bârsei, existentă în colecția noastră și realizată la începutul secolului al XX-lea, ni-l prezintă pe „Sfântul Haralambie“, protectorul împotriva holerei și ciumei. Este cunoscut faptul că în trecut, neexistând un alt mijloc de apărare contra unor boli incurabile, se recurgea la ajutorul unei puteri supranaturale. Haralambie a fost atribuit cu puteri supranaturale în momentul în care, luptând împotriva acestor boli, le-a biruit.

Icoana ni-l înfățișează pe Sfântul Haralambie în prim-plan, central, ușor supradimensionat, tocmai pentru a-i pune eroului în valoare calitățile supranaturale. „Făcătorul de minuni“ este surprins în momentul biruinței – el leagă în lanțuri un personaj feminin cu coarne și coadă, simbolul ciumei ucigătoare. Autorul realizează o compoziție amplă, narativă, deosebit de sugestivă. Scena redată este împărțită în două registre de o friză realizată dintr-un element geometric simplu. În partea inferioară, acțiunea se desfășoară terestru, lucru sugerat de fondul tratat sub forma unei suprafețe parcelate modular, fiecare

modul cuprinzând câte un element vegetal. În partea superioară sunt redați Sfinții Ioan, Vasile și Grigore, în veșminte de arhierei.

Desenul compoziției este rezolvat cu multă minuțiozitate. Se acordă mare interes portretelor personajelor, formelor anatomice și vestimentației. Se resimte un ușor ecou al ținutei vestimentare de la curtea bizantină. Autorul a folosit drept model o xilogravură sau o altă sursă de inspirație religioasă. Paleta cromatică este bogată, culorile sunt bine căutate, realizate în special prin combinații reușite. Carnația are un colorit mai aproape de cel natural, cu ușoare încercări de umbră și lumină, precum și tente de sepia și o ușoară valorăție, inclusiv în vestimentație.

Elena BĂJENARU

LAIC ȘI RELIGIOS ÎN PICTURA ȚĂRĂNEASCĂ PE STICLĂ DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI

Icoanele pe sticlă au reprezentat una din cele mai caracteristice și mai originale manifestări populare de artă din țara noastră.

Spre deosebire de Vestul Europei, de unde a fost adusă, pictura pe sticlă s-a dezvoltat, în Transilvania, ca îndeletnicire cu caracter de artă populară, atât din punctul de vedere al creației, cât și al destinației. Ea a existat, ca pictură religioasă, sub forma icoanelor pe sticlă, cunoscând o mare extindere și o mare circulație în mediul rural.

Meșteșugul picturii pe sticlă a apărut în Transilvania în centre ce au permis dezvoltarea sticlăriei și cu o populație majoritar ortodoxă: Nicula, Făgăraș, Șcheii Brașovului, Laz.

În Șcheii Brașovului s-a pictat pe dosul sticlei din secolul al XVIII-lea¹, mai devreme decât în multe alte centre, de exemplu, Făgăraș. Și aceasta datorită faptului că Brașovul a reprezentat întotdeauna un centru de relații culturale active și multiple în Transilvania, ca și cu celelalte provincii românești, fiind de-a lungul secolelor protectorul atâtor inițiative culturale.²

Pentru iconarii din Șchei, Țara Făgărașului a fost un debușeu important, poate cel mai important. Lena Constante, într-o anchetă sociologică realizată la Drăguș în 1932, stabilea că dintr-un număr de 689 icoane pe sticlă, găsite acolo, 365 aparțineau centrului din Șchei.³ Totodată, Brașovul a contribuit și la apariția și dezvoltarea picturii pe sticlă din zona Făgărașului. Muzeul nostru are în colecție 148 icoane realizate în Șchei, dintr-un total de 398. Opt dintre acestea, care sunt și cele mai vechi din colecție, indică, prin stil de pictură, similitudini în compoziție, atmosferă cromatică și ornamentală, faptul că au fost pictate de un iconar din Șchei, stabilit în zona Făgărașului.⁴

Pentru a face icoana cât mai accesibilă și mai cognoscibilă, zugravul de icoane din Șcheii Brașovului (și nu numai) își lua libertatea de a folosi imagini cât mai explicite. Sfinții cei mai iubiți și venerați au trecut în pictura pe sticlă, cu modificări, devenind țărani de o vârstă sau alta, ce nu au nimic supraomenesc sau divin. Iconarul evada, uneori, din domeniul canonic și ceda sub puternica influență a Tradiției, strecurând elemente luate din aceasta. Este cunoscut faptul că, față de această putere a Tradiției, Biserica Ortodoxă nu a exercitat un control în pictura pe sticlă, așa cum s-a întâmplat în pictura murală. Această tendință a iconarilor, de a apropia icoana de realitatea cunoscută prin experiența de viață, s-a manifestat prin introducerea unor elemente luate din cotidian sau rezultate din imaginația populară și concretizate în legende cu mare circulație în popor.

În unele subiecte iconografice, elementele de dogmă creștină se vor împleti cu elemente de legendă, neexistând nici o delimitare între ele. În alcătuirea vieții unui sfânt s-a pus accentul nu pe o

¹ Ion Apostol Popescu, *Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula*, Edit. Tineretului, București, 1969, p. 129

² Ion Mușlea, *Pictura pe sticlă la Români din Șcheii Brașovului*, în „Țara Bârsei”, an I, nr. 1/1929, p. 46

³ Lena Constante, *Pictura pe sticlă în Drăguș*, în „Artă și Tehnică Grafică”, caiet nr. 6/decembrie 1938, p. 66

⁴ Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 28

reconstituire istorică a evenimentelor sau a faptelor sale, ci pe o operă de edificare morală, împrumutând de multe ori elemente din tradițiile sau basmele populare.⁵

Tematica icoanelor pe sticlă pictate în Șcheii Brașovului este diversă, cuprinzând aproape toate subiectele iconografice cu largă circulație, de la Adam și Eva, scene cristologice sau din viața Maicii Domnului, până la galeria sfinților.

O temă iconografică unde Tradiția se întretaie cu dogma creștină este „Maica Domnului Îndurerată“ sau „Jalnică“, subiect des pictat de iconarii din Șchei.

Icoana are în compoziție pe Maica Domnului privind îndurerată pe Iisus răstignit. La baza Crucii se află un craniu, identificat ca fiind craniul lui Adam, și două oase „sudate de sângele lui Hristos ce se scurge din rănilor picioarelor“⁶. Această reprezentare își are sursa într-o legendă bogomilică⁷ care și-a propus, printr-un proces de interpretare simbolică, să arate cum crucea pe care a fost răstignit Iisus a fost ridicată pe locul unde era capul lui Adam, iar sângele lui Hristos, căzând pe craniu, a răscumpărat lumea de păcate. În colecția muzeului nostru există nouă piese cu o compoziție aproape identică. În ancheta realizată în 1932, Lena Constante a stabilit un număr de 32 de subiecte iconografice, din care cel mai des întâlnit era „Maica Domnului Jalnică“. De altminteri, manifestarea unei anume preferințe pentru scene cristologice sau sfinți pune în evidență „profunzimi sufletești destul de complicate și interesante pentru psihologia poporului român“⁸. Totodată, frecvența sau raritatea unor teme trebuie raportată și la calitățile pe care poporul le atribuie unor sfinți „presimțind în surdina despre puterea magică a icoanelor“⁹.

Credința că din sângele lui Hristos, când a fost răstignit pe cruce, a ieșit viața de vie, a fost ilustrată și de iconografia țărănească.¹⁰

Icoanele ce au ca subiect pe „Iisus cu viața de vie“ au fost realizate în număr mare de zugravii din Șcheii Brașovului. Compoziția este simplă: Iisus, șezând pe o laiță sau ladă de zestre, stoarce strugurii în Potir; din coasta sa crește viața de vie ce se petrece după brațele unei cruci, formând un cerc care încadrează partea superioară. Simbolic, icoana redă cuvintele lui Iisus: „Eu sunt Viața, voi sunteți mlădițele“. Această temă a fost inspirată, în parte, și de legenda Proclei, ce a avut „o mare răsfrângere în tradițiile, în arta și în literatura orală a poporului român“¹¹, și de credințele populare, în care via este pusă cu sângele ce a curs din coasta lui Hristos („strugurele s-a făcut din Sângele Domnului, când L-au răstignit pe cruce“ sau „din sângele ce a curs a crescut via“).

O temă ce a înregistrat o mare preferință în atelierele din Șcheii Brașovului și cu multe elemente aparținând legendelor este cea a „sfinților militari“: „Sfântul Gheorghe“ și „Sfântul Teodor Tiron“. În lumea ortodoxă tema era văzută ca o victorie a binelui asupra răului. Această imagine a fost luată din legendele datând din primele secole ale creștinismului, care i-au transformat pe martiri în luptători împotriva răului. Lupta unui erou pe malurile apei pentru salvarea unei fete de împărat apare în vechiul mit *Perseu și Andromeda*, în legenda celtă *Tristan și Isolda*, dar și în basmele

⁵ La aceste icoane lipsește cea exuberantă cromatică specifică atelierelor din Șchei. Iconarii de aici nu folosesc foita de aur pe suprafețe mari, cum este cazul acestor opt icoane.

⁶ Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române*, Edit. Enciclopedică, București, 1984, p. 195

⁷ Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, Edit. Meridiane, București, 1979, p. 107

⁸ Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române*, Edit. Enciclopedică, București, p. 133

⁹ Gheorghe Pavelescu, *Contribuții la cunoașterea picturii pe sticlă la Românii din Transilvania*, în „Apulum“, I, 1939-1942, p. 291

¹⁰ *Ibidem*, p. 292

¹¹ Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, Edit. Enciclopedică, București, 1974, p. 113-115

românești, ca *Balaurul cu șapte capete*. Eroul trac de pe vechile monumente apare în aceeași ipostază.

Cel mai des întâlnit sfânt militar, în iconografia țărănească, este Sfântul Gheorghe. Întreaga temă este bazată pe legendă, erminia lui Dionisie din Furna, alcătuită în secolul al XVIII-lea, nu face nici o referire la această minune a sfântului. Sub influența Sinaxariului și a vieții sfântilor, dar și cu îngăduința erminiilor, zugravii de icoane căutau să înfățișeze diverse momente din viața unui sfânt și, mai ales, minunile săvârșite de el.

Spre deosebire de alte centre de pictură pe sticlă (Nicula, de exemplu, unde sub influență apuseană¹² este pictat doar Sfântul Gheorghe omorând balaurul), în Șchei, ca și în Țara Făgărașului, scena este redată în amănunt. Pe lângă sfântul călare, mai apar fata de împărat, părinții acesteia, castelul și copilul din Amira – fiul lui Leon „credincios închinător al sfântului“.

Din cele douăzeci de icoane cu acest subiect pe care le deține muzeul, treisprezece au fost realizate în atelierul din Șchei. Această frecvență se explică, pe de o parte, prin credința în puterile magice atribuite de popor Sfântului Gheorghe ca ocrotitor al animalelor și protector al primăverii, iar pe de altă parte, prin mesajul și morala acestui subiect – victoria binelui asupra răului.

O temă vetero-testamentară, unde sunt întâlnite elemente de mitologie și elemente de etnografie și pictată de iconarii din Brașov, este „Ridicarea la cer a Proorocului Ilie“, considerată o teofanie împrumutată creștinismului de mitologia romană.¹³ Se poate face o paralelă între Jupiter (Stăpân al Tunetului), care umblă în carul solar, și Sfântul Ilie, căruia tradiția populară i-a atribuit tunetul puternic și fulgerul. În cazul acestei teme, zugravii de icoane și-au asumat o anumită libertate de interpretare, luând elemente din arta necreștină și interpretându-le potrivit canoanelor creștine. Pe lângă personajele principale – Sfântul Ilie, Elisei –, iconarii din Șchei au adăugat un înger care mână caii, trimițându-ne cu gândul la Aurora – zeița romană a zorilor. Această temă reprezintă și un izvor etnografic important. Lângă Elisei apare fie Adam, fie un țăran îmbrăcat în costum popular (cămașă, cioareci, șerpar, opinci) și care ară la un plug cu corman.

În cartea sa de pictură, Dionisie din Furna prezintă astfel momentul ridicării la cer a Sfântului Ilie: „Un car de foc și cai de foc, iar în car Ilie urcându-se la cer, Elisei, dedesubt îl privește și trage cu o mână mantia, ce l-a căzut lui Ilie și ținând cu cealaltă un sul zice: Părinte, Părinte caii lui Israel și caii lui“¹⁴.

Un subiect iconografic, unde elemente de dogmă se întrepătrund cu cele de folclor, care vor fi mult mai puternice și îi vor determina frecvența mare, a fost „Sfânta Paraschiva“, asimilată în popor cu Sfânta Vineri.¹⁵

Ca rămășiță dintr-un vechi cult sau, poate, mai cu seamă, ca o înrăurire a învățăturilor creștine care au făcut din vineri o mare zi de post, ziua de vineri s-a bucurat de o mare cinste. Pe seama ei au circulat numeroase povești, legende, cu o influență apreciabilă în popor. Datorită acestor elemente, icoanele având ca subiect Sfânta Paraschiva sunt des întâlnite. În galeria sfintelor, sfânta ocupă locul trei, după Maica Domnului și Sfânta Elena. În ceea ce privește compoziția temei, Sfânta

¹² D. Dancu, J. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Edit. Meridiane, București, 1975, p. 28

¹³ V. Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, București, 1934, p. 23

¹⁴ Dionisie din Furna, *op. cit.*, p. 107

¹⁵ Tudor Pamfile, *Mitologia română*, Edit. ALL, București, 1997, p. 108

Paraschiva este reprezentată frontal, cu însemnele puterii: Crucea și ramura de măslin. În icoanele ce au ca subiect „Masa Raiului“, Sfânta Paraschiva apare alături de Iisus, Maica Domnului și Sfântul Nicolae.

Există la zugravii de icoane din Șcheii Brașovului, și nu numai, o tendință evidentă de a introduce, pe lângă aceste elemente ce țin de legendele apocrife sau de mitologie, elemente florale, arhitecturale (o turlă de biserică, o cetate schematizată) pentru a face icoana cât mai recognoscibilă și pentru a o apropia de sufletul țaranului. Toate acestea reprezintă, în fapt, localizări originale, conferind și o notă de firesc icoanei. Întâlnim și elemente de culoare locală – cum ar fi laița, lada de zestre – sau Potirul în care Iisus stoarce strugurii, dar asemănător cu paharul cu talpă ce se obține în glăjăriile din sudul Transilvaniei.

Ceea ce conferă icoanei aspectul de omenesc este reprezentarea sfinților ce iau chipul omului, de o vârstă sau alta, în locul înfățișării nepământene și imateriale cerute de canoane. Să ne amintim chipul Maicii Domnului, din icoanele brașovene, ce poartă, uneori, salbă la gât, pictat de cele mai multe ori cu nespusă gingășie, aducând cu chipul femeii obișnuite. Sau de figura Sfântului Nicolae ce are înfățișarea unui om bătrân și bun.

Am prezentat câteva teme iconografice pictate în Șcheii Brașovului, ce au în compoziție elemente împrumutate, fie din legende și interpretate conform învățăturilor creștine, fie elemente luate din viața de zi cu zi, apropiind astfel icoana de sufletul mistic al oamenilor. Chiar dacă în acest fel pictura pierde din gravitate și este mai puțin solemnă, în ea se regăsește sufletul adevărat al poporului român.

În naivitatea sa, țaranul român a crezut în lumea de miracole care îi punea în față, în locul abstracțiilor teologice, icoane vii și colorate de închipuirea ce și-o făcea despre lumea de dincolo de moarte.

Oricât de multe cunoștințe de artă ar avea cineva, cu oricât simț al culorilor ar fi înzestrat, nu ar înțelege nimic din mentalitatea celui ce a pictat icoane, din sensul profund al scenelor zugrăvite, dacă nu a cunoscut literatura populară sau apocrifă ce a inspirat această formă a artei populare.

George IACOBANU

RESTAURAREA ÎNTRE TEHNICĂ ȘI ZEI

Motto:

„Nu-mi este permis să îți arăt, dar sunt lucruri care merită să fie cunoscute.“

Euripide

Descoperirea, în fortificația de la Drumul Carului (județul Brașov), a unui vas ceramic roman de cult prilejuiește întâlnirea cu enigmaticul zeu Dionysos, „cel de două ori născut“.

Noutatea pe care această piesă o aduce constă în faptul că „imaginea zeului mai apare o singură dată în Dacia, pe vasul de la Barboși, unde este asociat cu Libera și alte elemente decorative bachice“. Un alt amănunt interesant subliniat de către cercetător (dl. Florea Costea) ar fi acela că reproducerea imaginii lui Dionysos tânăr este aproape identică cu cea reprezentată pe vasul de la Barboși, mai ales în ceea ce privește frizura. De asemenea, cercetătorul nu exclude asocierea dintre Liber Pater Dionysos și Cernunnos (din mitologia galică), însă nu se poate determina perioada în care militarii de origine galică au fost prezenți la Drumul Carului.

Piesa este deosebită atât ca valoare documentară, cât și ca tehnică de reprezentare a imaginilor.

Vasul a fost descoperit în stare fragmentară, „din ansamblu fiind recuperată partea superioară, respectiv 21 de fragmente împrăștiate pe o suprafață de aproximativ 2 m²“.

Studiul asupra fragmentelor indică faptul că piesa a fost modelată la roată, examenul microscopic relevând o textură fină cuprinsă între 0,25 și 1,25 mm, conform scării Wentworth. Ca degresant a fost utilizat nisip, pietricele mici de natură calcaroasă. Culoarea este datorată oxizilor de fier, luturilor feruginoase, materialelor de natură organică, precum și carbonaților parțial oxidati, care în urma proceselor de ardere au dat piesei o culoare de ansamblu cenușie, cu tonalități ce variază de la brun spre negru, iar pe alocuri pete de culoare roșiatică. Grosimea fragmentelor variază între 2 și 4 mm.

După operațiunile de curățare și conservare, realizate cu mijloace specifice, asamblarea fragmentelor prin lipire a fost realizată cu adeziv fără constituent de plastifiere, grosimea fragmentelor și gradul deteriorării muchiilor acestora impunând consolidarea întregului ansamblu cu ajutorul știfturilor fixate cu rășina epoxy bicomponentă. Reticularea locală a fost efectuată sub acțiunea unui catalizator la cald.

Piesa rezultată în urma acestor operațiuni prezintă următoarele caracteristici:

- GURA de formă ovală, finisată perfect. Privită lateral, poate fi comparată cu o „șă“, consecință a fenomenului de ardere secundară. Cercetătorul nu exclude ipoteza ca această formă să fi fost inițial concepută în acest fel.

- BUZA rotunjită și discret profilată în afară, modelată cu grijă și atent finisată demonstrează siguranța unui îndelungat exercițiu meșteșugăresc.

- GÂTUL arcuit și accentuat la bază de o „nervură“ conturată cu finețe, având un rol însemnat în estetica formei.

• UMĂRUL aproape orizontal (ca și corpul cu pereții ușor curbați) vine să completeze în mod fericit subtilitatea formei și, implicit, pe cea a meșteșugului.

Completarea zonelor lipsă s-a realizat cu ipsos de modelaj mixat cu pigmenți minerali. În acest caz, integrarea cromatică a avut rolul de a crea efectul optic care să plaseze zona completată în spatele originalului fără a distorsiona forma de ansamblu.

Înălțimea părții recuperate după integrarea formei este de 128 mm.

La exterior, sub umăr, de jur-împrejurul vasului, la distanțe care oscilează între 30 și 41 mm, se află dispuse două imagini în relief, care înfățișează chipul zeului Dionysos tânăr. Imaginea este înscrisă „într-un perimetru quasi-ovoidal“, comportând aceleași dimensiuni la toate cele două medalioane, adică 44 mm înălțime și 31 mm lățimea maximă. Plasat între două imagini ale zeului, se identifică un alt relief, care ilustrează după toate probabilitățile un țap. Al treilea element profilat configurează o marcă de olar.

Toate imaginile păstrează semnele caracteristice mediului de zăcere, precum și ale poziției pe care fragmentele au avut-o în acesta. Din cele două profile s-au păstrat integral șase, din care patru au fost bine conservate, două au lipsuri nesemnificative care nu pun în pericol lizibilitatea imaginii, unul cu lipsă 1/3 din ansamblu, iar două lipsesc.

TEHNICA de execuție a acestor imagini în relief a fost fără îndoială stamparea. Metoda în sine este relativ simplă și constă în apăsarea din interior cu degetul a pastei încă moi, pentru ca aceasta să se muleze și să ia forma negativului fixat pe exterior.

Studiate în mod repetat, utilizând surse de lumină poziționate diferit, precum și instrumente optice diverse, constatăm că imaginile care-l înfățișează pe Dionysos sunt ușor, aproape imperceptibil „mișcate“, în sensul că expresia figurii pare modificată, deși ele au fost realizate în aceeași tehnică, cu utilizarea probabilă a aceluiași negativ.

Explicația ar putea fi pusă pe seama faptului că negativul nu a fost fixat în aceeași poziție. Aceasta explică și unele retușuri care au fost efectuate ulterior operațiunii de stampare.

Reconstituirea celor două imagini în relief care lipsesc s-a realizat utilizând ca mediu de amprentare ceara calibrată de uz dentar de 3 și respectiv 5 mm grosime, ghips de modelaj mixat cu pigmenți minerali în tonalități apropiate de original.

O altă imagine în relief de formă „aproape circulară“, cu dimensiunile de 28x24 mm, realizată tot prin tehnica stampării, înfățișează după toate probabilitățile un țap cu picioarele din față îndoite, sugerând o poziție de repaus. Excavarea depozitelor de sol s-a realizat, în acest caz, prin tamponare locală și utilizarea unor tije subțiri din lemn de balsa ascuțite oblic.

Se pune întrebarea dacă prin poziționarea acestui relief și imaginea lui Dionysos meșterul a dorit să sugereze o legătură.

Potrivit mitologiei, Dionysos era înfățișat uneori ca țap, alteori ca taur. Sub această primă înfățișare „putea fi cu greu deosebit de divinitățile minore, pani, satiri și silenii, care cu toți sunt corelați cu el și sunt înfățișați pe de-a întregul sau parțial în chip de țap“.

Ultimul element decorativ în relief reprezintă, potrivit cercetătorului, o marcă de olar, sau de atelier ceramic, caracterizată printr-un „arc de cerc cu deschiderea în jos, terminat la capete în două desene deltoide ce înscriu câte o palmetă (sau o creangă de brad), delimitate de câte o bordură“. Pe arcul de cerc sunt configurate motive decorative în formă de *V*. Datorită stării de conservare, cât și modului de aplicare, ele creează impresia că nu ar avea forma literei *V*, ci ar fi simple linii paralele. În cazul acestei imagini, tehnica de execuție a fost șampilarea, întrucât pe interior amprenta este abia vizibilă și poate fi interpretată mai degrabă ca un element de siguranță a operațiunii. Imaginea este lizibilă, ușor estompată în partea dreaptă, însă acest amănunt nu pune în pericol lectura imaginii. La o analiză mai aprofundată, remarcăm și aici poziția de fixare a șampilei, mai pronunțată în partea stângă. Este dificil de precizat dacă, în cazul acestei imagini, cât și în cazul celorlalte, s-a urmărit un efect optic dictat de un simț estetic neobișnuit, a fost doar un joc al întâmplării, sau un viciu tehnologic mascat de un retuș abia perceptibil.

Dincolo de „realismul“ reprezentărilor, imaginea lui Dionysos ne oferă expresia unei intense trăiri interioare „sugerând parcă modelul de experiență religioasă pe care acesta îl inaugurează“.

Neîndoielnic, piesa ceramică de la Drumul Carului (jud. Brașov) se înscrie într-o notă aparte, împletind imaginația, tehnica cu estetica, mitul cu simbolul, așezând restaurarea mai aproape de zei, dar niciodată suficient de aproape.

Bibliografie:

- Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov (I)*, 1995
- Florea Costea, *Două piese ceramice romane descoperite la Drumul Carului (județul Brașov)* în „Ephemeris Napocensis“, Cluj Napoca, 1993
- Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București, 1981
- J. G. Fraser, *Creanga de aur*, București, 1980
- Erwin Rohde, *Psyche*, București, 1985
- *** *De la Apollo la Faust*, București, 1978
- Euripide, *Bachantele*, București, 1970

Notă: Pe această cale aducem mulțumiri domnului Stelian Coșuleț pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție materialul fotografic.

Mary-Claudia STAICU

RESTAURAREA A DOUĂ PIESE CERAMICE DESCOPERITE LA AUGUSTIN – TIPIA ORMENIȘULUI

„Pretutindeni pe cuprinsul patriei noastre sau pe teritoriile învecinate s-au descoperit nenumărate așezări fortificate sau deschise, ori necropole geto-dacice. În toate acestea urma cea mai frecventă o constituie ceramica de diferite categorii”¹. Această afirmație este valabilă și în cazul cetății dacice cu ziduri de piatră de la Augustin – Tipia Ormenișului, din județul Brașov. Aici, la sud de cetate, într-o locuință distrusă de incendiu (de pe terasa I) s-au descoperit peste o sută de piese ceramice modelate cu mâna și la roată, piese care au intrat în posesia Muzeului Județean de Istorie Brașov și, implicit, au necesitat conservare și restaurare.

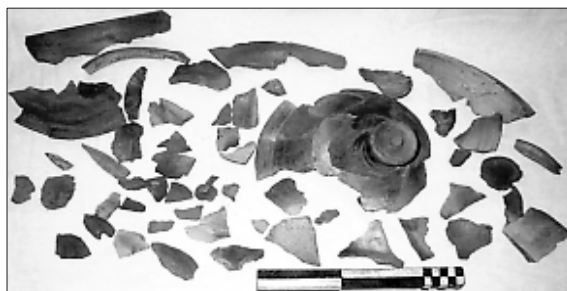
Articolul de față prezintă restaurarea a două dintre aceste piese, descoperite, în campania din anul 1999, în același loc (suprapuse) și cu aceeași datare (conform F.A.E.): sfârșitul sec. II – începutul sec. I î.H. Cele două piese sunt un capac și o fructieră care fac parte din categoria „ceramicii de lux”, ele fiind lucrate la roată, din pastă fină, ca degresanți folosindu-se nisip fin și paie de mică. Inițial, arderea reducătoare a conferit pieselor culoarea cenușie, dar, în urma arderii secundare provocate de incendiu, capacul a devenit cenușiu-negricios (cu pete), iar fructiera cenușie-roșcată.

Capacul (inv. II/6397) este înalt, de formă tronconică și are apucătoarea-mâner profilată, cu alveolă și buton tronconic, suprafața exterioară este netedă, iar în interior prezintă „coaste” și un prag (guler); la îmbinarea corpului cu mânerul prezintă o canelură și două nervuri circulare, iar pe partea exterioară a buzei, la îmbinarea acesteia cu corpul, o canelură incompletă.

Fructiera (inv. II/6398) are cavitatea puțin adâncă, tronconică în secțiune, cu buza arcuită spre exterior și o fațetă oblică cu umăr în interior. Vasul are piciorul îngust, înalt și gol până aproape de îmbinarea cu cavitatea recipientului, sprijinul fiind asigurat de răsfrângerea bazei acestuia.

Inițial, cele două piese au fost lustruite atât în interior, cât și în exterior în scop decorativ, dar și pentru a le conferi impermeabilitate, însă datorită condițiilor de zăcere și arderii secundare la care au fost supuse sunt parțial exfoliate. Un motiv în plus ar fi și intervențiile inadecvate, anterioare restaurării, pe care le-au comportat piesele, pentru că, deși au fost descoperite în anul 1999, în laboratorul de restaurare au fost aduse în luna februarie 2000, iar fragmentele fuseseră asamblate cu aracet din abundență peste depunerile de sol și praf (foto 1 a, b).

Foto 1 a

¹ I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacică*, Editura Meridiane, București, 1968, p. 6

Foto 1 b

Astfel, dată fiind starea de conservare, procesul de restaurare a început cu desprăfuirea pieselor și imersarea acestora în băi calde de apă distilată pentru a realiza dezasamblarea fragmentelor. După dezasamblare, în timpul curățării fiecărui fragment ceramic în parte, am constatat că fragmentarea capacului – în condițiile de zăcere – s-a realizat într-un mod mai puțin

Foto 2 a

Foto 2 b

obișnuit, prin clivaj, deoarece cele 75 de fragmente aveau aspectul unor lamele. Atât fragmentele capacului, cât și cele 95 de fragmente componente ale fructierei erau foarte rulate în zonele de îmbinare, sub stratul de aracet existau depuneri de sol ancrasat și prezentau urme de perieri cu materiale grosiere. Toate acestea au făcut ca operația de curățare a fragmentelor să fie de durată și executată cu foarte mare atenție la microscop, folosind instrumentar de detartraj adecvat și evitând perierea lor pentru a nu afecta și mai mult zonele de îmbinare. După curățare, fragmentele au fost neutralizate prin băi repetate de apă distilată – până când testul clorurilor nu a mai evidențiat prezența acestora în ultima baie de spălare – și au fost lăsate să se usuce la temperatura mediului ambiant. Au urmat conservarea prin imersarea fragmentelor într-o soluție 10% de nitrolac (în acetonă) și uscarea liberă (foto 2 a, b).

Reasamblarea fragmentelor celor două piese s-a efectuat în funcție de „cerințele“ pieselor, începând cu partea superioară (foto 3 a, b), fructierei aplicându-i-se câteva armături (din sârmă confecționată din material neferos) pentru o mai mare rezistență, ținând cont de faptul că materialul ceramic lipsea și în partea inferioară, de sprijin, a piesei.

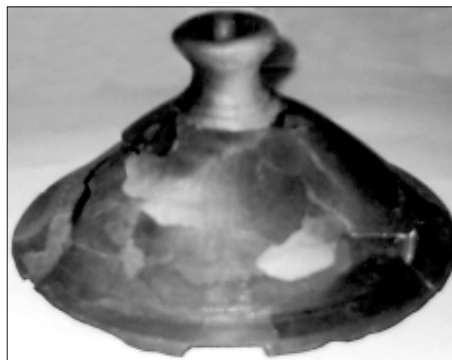

Foto 3 a

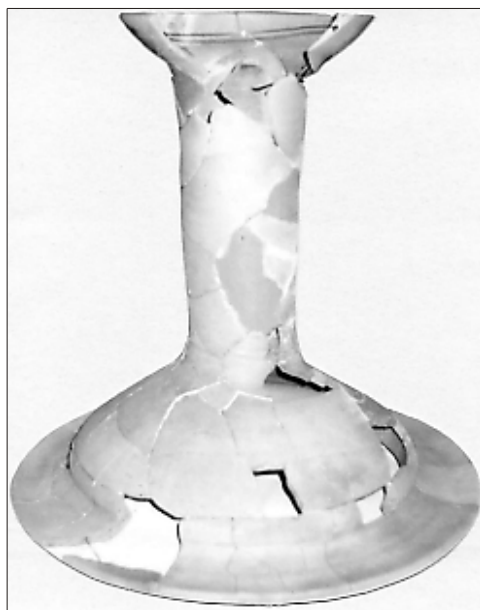

Foto 3 b

După asamblare și uscare s-a trecut la pregătirea pieselor în vederea completării zonelor lipsă. S-a realizat amprentarea folosind ceară de modelaj, iar pentru a completa zonele lipsă ale piciorului fructierei (cu diametrul între 9,5-11,5 cm) s-a folosit un balon.

După completarea formei – folosind ipsos mojarat cu pigmenți minerali –, piesele au fost lăsate să se usuze liber, apoi au fost finisate și conservate (foto 4 a, b).

Foto 4 a

Foto 4 b

Procesul de restaurare fiind încheiat, piesele au fost predate în vederea expunerii lor în cadrul expoziției de bază, însă, înainte de a fi expuse, acestea au staționat în biroul arheologului.

În prezent, piesele sunt expuse în subsolul Casei Sfatului, care adăpostește expoziția de arheologie, dar înainte de a încheia acest articol se cuvine a aminti faptul că ambele piese au participat la câteva expoziții², iar imaginile lor au fost publicate în cataloage de expoziții și pe copertele unor publicații de specialitate³.

Lista ilustrațiilor:

- 1a- Capacul înainte de restaurare
- 1b- Fructiera înainte de restaurare
- 2a- Fragmentele capacului după curățare și conservare
- 2b- Fragmentele fructierei după curățare și conservare
- 3a- Capacul în timpul asamblării fragmentelor
- 3b- Fructiera după asamblare, în timpul completării formei
- 4a- Aspectul capacului după restaurare
- 4b- Aspectul fructierei după restaurare

² Fructiera a participat la Salonul Național de Conservare-Restaurare, București, 2001. Ambele piese au participat la expozițiile: *Arta Restaurării – Restaurarea Artei* (Muzeul de Istorie Roman, 2002) și *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei* (Covasna, 2003)

³ Imaginile celor două piese reproduse pe coperta a IV-a a lucrării lui Florea Costea *Dacii în sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane*, Editura C2 Design, Brașov, 2002; pe coperta I a anuarului *Cumidava*, nr. XXV, Editura C2 Design, Brașov, 2002; pe CD-ul *Arta Restaurării – Restaurarea Artei* (Muzeul de Istorie Roman) și în catalogul de expoziție: *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Editura Angvstia, Covasna, 2003, p. 23

Maria BASARAB

IDENTITĂȚI BIBLIOFILE BRAȘOVENE REPERE ALE RECONSTITUIRII UNOR BIBLIOTECI

Puse în corelație cu oglinda paginii de titlu și cu mersul lumii sociale și culturale, „ex-librisurile“, sub diversele forme prezentate: etichetă, ștampilă, pecete ori simplă însemnare, rămân evidențe pentru restituirea și reconstituirea unor biblioteci particulare sau instituționalizate.

Aceste însemne de proprietate clarifică uneori succesivii deținători sau doar lectori, cititori ai cărților, stabilind adeseori relația între vârfuri ale cărturării unor timpuri și spații mereu redescoperite.

Cu caracter de exclusivitate în rândul valorilor bibliofile, cărțile care conțin una din formele de însemne de proprietate constituie și punct de plecare, o posibilitate de regrupare a unor colecții care, sub avatarurile vremurilor, s-au dezmembrat.

În cadrul colecției de carte veche și bibliofilă a județului Hunedoara și a bibliotecii Muzeului din Deva, se găsesc și cărți pornite din Brașov, sau cărți care au poposit doar la Brașov și al căror drum a continuat înspre zona Devei și înspre alte locuri hunedorene, completând uneori biblioteci devenite referențiale.

Începuturile legăturilor cu tipografia din Brașov au fost făcute de către călugărul Ghenadie, Mitropolitul Ardealului (cu reședința la Mănăstirea Prislop, jud. Hunedoara), care a contribuit la „săvârșirea *Sbornicului* slavonesc“, tipărit la Brașov în anul 1580, și a dat învoire pentru *Evanghelia cu învățătură*, tipărită tot la Brașov în anii 1580-1581¹.

Tot pe linie tipografică, dar într-un alt chip, mult mai târziu, în 18 iunie 1891, Silviu Crișan, tipograf, a solicitat printr-o cerere transferul de la tipografia Minerva din Orăștie, în aceeași branșă, la Brașov.²

O categorie specială în acest cadru al legăturilor culturale prin carte, dintre Brașov și zona Hunedoarei, o formează cărțile românești vechi tipărite la Brașov și aflate acum în biblioteci particulare sau parohiale hunedorene.

Prima ar fi cartea diaconului Coresi, *Tetraevanghelul*, tipărit între anii 1560 și 1561, aflată la Arhivele Statului din Deva, de pe care desprindem însemnarea de posesie: „*Această carte este a lui Pătru Bruzan ot Ocoliş și neamul și rămășița lui cu limbă de moarte las să nu o vânză. . . Pisat Popa Ionaș cu Randla (?) 1694*“.

Într-o colecție particulară din Deva (colecția Brădeanu) este bine păstrat un *Miscelaneu*, manuscris în care este cuprins primul calendar românesc tipărit la Brașov, în anul 1731, în tipografia lui Petcu Șoanul, cu însemnarea: „*Acest călindariu s-a dat la tipariu în Brașov prin osteneala dascălului Petcu Șoanul*“.

Pe o *Psaltire* de Brașov, din 1807, se află o notă de cititor, despre fenomene meteorologice, lăsată și datată de „*Petru Hadan* (preot n.n.) *din Rădulești, la 25 iunie, 865*“.

O carte, socotită de noi, rară este *Ușa Pocăinței*, tipărită la Brașov în anul 1812, care „are gravuri în aramă lucrate de Rafael Monahul“³; se află în aceeași bibliotecă particulară a unui devean

¹ A. Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, 1902, p. 59

² M. Tomescu, *Istoria cărții românești până la 1918*, București, 1968, p. 127

³ M. Basarab, *Cuvinte mărturisitoare*, Deva, 2001, p. 16

(colecția Brădeanu) și păstrează însemnarea de deținere: „*Această carte numită Ușa Pocăinței este a me Ioan David din Dupăpiatră, an 1874*“.

Alte titluri de cărți vechi religioase cu circulație în județul Hunedoara sunt: *Ceaslov*, Brașov, 1806 (Rădulești, Poienița Tomii), *Psaltire*, Brașov, 1807 (Castelul Corvineștilor Hunedoara), *Ceaslov*, 1826 și 1835, tipărite la Brașov (Lunca Moților, Castelul Corvineștilor Hunedoara).

Ne referim în continuare la cărți tipărite la Brașov, aflate în biblioteca Muzeului din Deva, pe care se păstrează însemnări de proprietate care încearcă să refacă itinerarul cărților.

Cartea „*Floarea Darurilor*, foarte folositoare fieștecărui creștin atât sufletește cât și trupește, acum a doua oară tipărită românește...“, scoasă la lumina tiparului din Brașov în anul 1807, se înscrie între cărțile moralizatoare scrise și tipărite în secolul al XIX-lea. Un însemn de proprietate al cărții se include în nota de mână: „*Această carte este a lui George Lorințu preparand*“. Amintim și traducerea, rămasă manuscris, a acestei cărți, făcută în anul 1620 de către Popa Ioan Românul din Sâmpetru, Hunedoara.⁴

Cu umblet prin mâna și mintea mai multor proprietari este cartea *Macrobotica sau măiestria a lungi viața*, tradusă după cartea lui Hufeland de către Pavel Vasici, „doctor în medicină și hirurgie, magistrul de obstetricie, Director de carantină și a înavușitei societăți medico-naturale din Iași“, carte tipărită la Brașov în anul 1845. Însemnarea de pe pagina de titlu face trimitere la unul dintre deținătorii ei: „*Oprea Petra, teolog, 8/3, 864*“.

În anul 1844 a fost tipărită la Brașov cartea lui Ioan Barac *Cei trei frați gheboși*, o poveste cu iz oriental, dar adaptată la locuri românești, care a cunoscut patru ediții: 1843, 1844, 1875, 1889. La Muzeul din Deva se află cea de-a doua ediție (tipărită în 1844), care poartă însemnarea de proprietate: „*I. Ioanichie Olariu*“⁵, un învățător de sat, apoi funcționar la Tribunalul din Deva, dar personalitate remarcată pe plan cultural, zonal, dacă luăm în seamă culegerile sale de folclor din zona Gurasada și, mai ales, vasta sa bibliotecă din care multe cărți au ajuns la muzeul nostru.

O altă carte brașoveană, prețuită și de urmașii celui care a scris-o, este „*Cele șapte virtuți sau Fapte bune de căpetenie ... pentru timpul cel sfânt al postului, ca antiteză la cele șapte păcate de căpetenie*“, carte tradusă de Nicolae Velea Tincu, paroh și profesor de teologie la Consistoria Diecezei din Caransebeș și Vârșeț, tipărită la Brașov, în anul 1847. Este tot o carte moralizatoare, în prefața căreia autorul scria că „moralitate are acela ce prin sânguință își câștigă cunoștința naturii și adevărului, preț al omului, a puterilor și neputerilor lui . . . , cel ce privind toate bunurile lumii acesteia ca trecătoare și peritoare își sugrumă dorul după acelea și mai mult caută cele vecinice“. Cartea îndeamnă la cultivarea valorilor morale și la purtarea de grijă față de faptele de spirit. Ea poartă însemnarea aceluiași Ioanichie Olariu din Deva și încă o notă de lector, și el un alt proprietar: „*Este a lui Vicente Șurdu, învățătoriu în Furdea, 1885*“. Deci, iată cum se cunosc până acum alți doi proprietari ai cărții, anteriori Muzeului din Deva, care este actualul proprietar.

Avem două exemplare ale cărții „*Icoana creșterii rele*, ca mijloc de a o face și mai rea“ scrisă de Andrei Mureșanu, „profesor în rețeaua Gimnaziului catolic din Brașov“, și care a fost tipărită la Brașov, în anul 1848. În prefață, autorul spune că o dedică „mamelor române din toate provinciile unde se vorbește această limbă“, pentru că era o carte educativă, o carte cu precepte morale. Însemnul de proprietate (notă de mână pe unele cărți, sau șampilă pe altele) amintește de același pasionat al culturii, Ioanichie Olariu.

⁴ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, p. 130, 134

⁵ M. Basarab, *Ioanichie un cărturar pasionat de folclor*, în „Miorița“, nr. 2, 1994, p. 39

Din cunoscuta bibliotecă particulară a lui Ioanichie Olariu ne-a provenit și cartea „*Fantasma* sau Greșit dar bine nimerit“, comedie originală într-un act, scrisă de Ioan C. Lerescu, tipărită la Brașov, în anul 1851. Este, de fapt, un volum colligat alături de „Călătorii la România din Macedonia și Muntele Athos“ a lui D. Bolintineanu, tipărită la București în 1863, și de poeziile compuse sub titlul „Aurora și Patria“, scrise de Brutus Catone Horea, tipărite la Torino în anul 1869. Nu se cunosc împrejurările în care li s-au asigurat aceeași compactare, dar împreună alcătuiesc un interesant volum bibliofil.

Respectând criteriul cronologic al tipăriturilor, semnalăm cartea „*Computu Public* a lu Fondului Reuniunii Femeilor Române spre ajutorul creșterii fetițelor orfane. Actele acesteia și o parte de lectură“, scrisă de Maria Nicolau, președinta Reuniunii, care a fost tipărită la Brașov în anul 1854. Binefacerile culturale ale ASTREI s-au resimțit și în sporirea numărului de tipărituri și în creșterea numărului de cititori și deținători de carte. Unul dintre cei care și-au îmbogățit propria bibliotecă, în secolul al XIX-lea, a fost Ioanichie Olariu, al cărui însemn de proprietate se găsește și pe această carte.

Tipăritură de referință, în domeniul lexicografic, „*Vocabular român-german* compus și întocmit cu privire la trebuințele vieții practice de C. A. Polizu, doctor în medicină, înauțit și cores de George Bariț“ a fost tipărit tot la Brașov, în anul 1857, cu o însemnare de proprietate aparținând lui „*Oprea Petra studente de clasa a IV-a Gimnazială Sabiniu, în 15 nov. 1864*“ și reconfirmată cu pecetea „O. P.“. Dicționarul se înscrie în rândul tipăriturilor cu însemnarea care ne dezvăluie numele tânărului studios pornit pe calea de a-și constitui o bibliotecă proprie.

O categorie aparte o formează cărțile de școală tipărite în secolul al XIX-lea, care nu se găsesc acum în număr foarte mare, conferindu-li-se calitatea de cărți cu frecvență rară, cărți prețuite și păstrate cu mare grijă de deținătorii de acum. Printre ele se încadrează și „*Carte de lectură românească* pentru clasele gimnaziale inferioare și reale“, scrisă de Gavril J. Munteanu, Director și Profesor la Gimnaziul românesc greco-oriental din Brașov, carte tipărită la Brașov, în anul 1861. Este o carte colligat. Cea de-a doua carte așezată între aceleași coperte este „*O noapte pe ruinele Târgoviștei sau Umbra lui Mihai Viteazul*“, „tablou“ într-un act cu versuri compus de Petru Grădișteanu, volum tipărit la București, în anul 1857.

Pe pagina de început cartea poartă însemnarea aceluiași deținător: „*Proprietatea lui Oprea Petra student*“, însemnare reluată: „*Oprea Petra de a IV clasă Gymnasială, studente în Sabiniu, 1864*“.

Din categoria cărților lexicografice face parte și „*Dicționarul unguresc-românesc*“ al lui George Barițiu, tipărit la Brașov, în anul 1869. Ștampila, un însemn de proprietate, ridică valoarea cărții: „*Editor și vânzător de cărți și opere muzicale, Stein Ianoș, Cluj*“.

Sinuoase sunt cărările pe care umblă cărțile de la tipograf până prin diferitele biblioteci; cărțile își cinstesc însă proprietarii. Scoatem în evidență o carte de legi intitulată „*Legea comunală* sau articoli de lege XVIII 1871 și V 1876 explicate de Iosif Popa, jude regesc cercual și membru al Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român“, carte tipărită la Brașov, în anul 1871. Rostul acestei cărți este cunoașterea legilor referitoare la activitățile rurale, idee specificată în prefață: „Altcum poporul nostru și inteligența românească de la sate, care are mai de aproape datorința de a apăra interesele poporului sunt deplin escuzați pentru necunoștința legii, prin împrejurarea că a lipsit până acum de tot un manual în limba românească“.

Sunt diversificate titlurile cărților tipărite la Brașov și ajunse la Deva cu trecere temporară prin bibliotecile diverșilor proprietari. Ele au avut căutare printre intelectualii de frunte hunedoreni, dar cerute și cumpărate și de dascăli și preoți de la sate. Cartea de legi exemplificată a fost a lui

Ioanichie Olariu, care și-a desfășurat o parte din activitatea sa la sat și care și-a însemnat numele pe fila de început a acestei cărți.

Menționăm acum o altă tipăritură dintre cărțile populare, procurate mai ales de săteni pentru conținutul lor de cunoștințe enciclopedice. Este vorba de cele două exemplare din „*Calendarul românesc* de casă pe anii 1881 și 1885“ tipărite la Brașov. Pe cel de-al doilea exemplar al Calendarului se găsește un însemn-ștampilă (în limba maghiară): *Oficiul regal de impozitare, supratimbrare, calendar, 21 X, 84, Brașov*, în josul paginii aflându-se o altă ștampilă (cu înscris în limba maghiară): *Biblioteca profesorală a Școlii regale reale Deva*. O altă însemnare, de pe același calendar, readuce în atenție numele cunoscutului avocat hunedorean din secolul al XIX-lea Ioan Balomiri, ca posesor al cărții.

Printre cărțile de școală remarcăm „*Geografia pentru Școalele populare române*“ scrisă de D. Făgărășanu și S. Moldovan, tipărită la Brașov în anul 1886. În prefața cărții interesul este stârnit de bibliografia recomandată de autori și în care se înșiră titluri de manuale de geografie tipărite anterior care, probabil, le-au fost sursă de informații. Cartea a aparținut lui „*Toma Roșiu, învățător și Grozăția Nicon, stud. cl. IV.*“, citind însemnarea.

Cartea „*Excursiuni pe munții Țării Bârsei și ai Făgărașului* din punctul La Om de pe Buceciu până dincolo de Negoiful, descrieri întregite cu schițe istorice despre castelele și Țara Făgărașului“, scrisă de Ioan Turcu, „protonotar pensionat al comitatului Făgăraș“, a fost tipărită la Brașov, în anul 1896. Cartea are o însemnare de dedicație care ne lămurește asupra itinerarului ei: „*Amicului Augustin Nicoară spre suvenir de la autorul Dr. Ioan Turcu avocat*“. Cel cărui i-a fost donată cartea a fost avocat în Deva, cu responsabilități în cadrul Reuniunii Femeilor Române din comitatul Hunedoara, deținător al unei considerabile biblioteci particulare. Cartea a ajuns apoi în proprietatea altui cunoscut avocat deven: „*Dr. Victor Șuiaga, avocat, Deva, 1935*“.

Ne prevalăm de întemeiatele știri despre calificatele tipografii brașovene și despre personalitățile culturale ale Brașovului și evidențiem titluri de cărți care nu sunt tipărite la Brașov, dar care au fost deținute de brașoveni. Cartea *Chestii contemporane*, scrisă de profesorul de religie la Gimnaziul din Petroșani, Dr. Nicolae Brânzeu, tipărită la Petroșani în anul 1910, conține articole privitoare la religie și științe ale naturii. Pe fila de titlu a cărții se află ștampila-indiciu de proprietate: „*Ionel Vodă, funcționar serviciul contencios, Direcția III regională CFR Brașov*“. Aceeași ștampilă se află și pe cartea *Țara Țopilor*, scrisă de Rubin Pațita și tipărită la Orăștie, în anul 1912. Amândouă cărțile mai păstrează o altă ștampilă care relevă numele unui mare colecționar de carte, mulți ani profesor în Orăștie: „*Biblioteca Profesor Ioan Iliescu*“.

Înțelegem din această evidențiere a titlurilor de cărți că Brașovul tipografic a fost binecunoscut printre iubitorii de carte din zona Devei.

Cărțile menționate au fost tipărite în imprimăriile fraților Constantin și Iovu Boghici, Ioan Gött, Römer și Kamner, Alexi, A(urel) Mureșianu, tipografii care au garantat valoarea și circulația cărților printre diverșii deținători de biblioteci cu faimă sau de început.

Toate aceste cărți, al căror mesaj se confundă cu al cărților document pentru istoria culturii, sunt completate de însemne de proprietate care reprezintă cheia pătrunderii în confidențele cărții. Căpătăm informații despre o lume a cărților, fiecare însă cu soarta ei și, toate la un loc, cu datele desprinse de pe pagina de titlu despre numele autorului, locul și anul tipăririi, numele tipografului și al susținătorului financiar, se înglobează în posibilitățile noastre de reîntregire a unor biblioteci constituite sau răzlețe, biblioteci de școală sau parohiale, cu cărți pornite, de această dată de la Brașov, în căutarea cititorilor.

Măriuca RADU

UN EXERCİTIU DE MUZEOGRAFIE

Un document recent descoperit într-o colecție particulară din Brașov¹ conține informații prețioase privind istoria atât de zbuciumată a muzeografiei brașovene. În principal este vorba despre o listă, datată 1 decembrie 1939, prin care Maria Ilie Savu, urmașă a familiei de comercianți Eremias-Savu, dona Muzeului „Astrei“, reprezentat prin distinsul cărturar Ioan Colan, 106 obiecte și 28 documente vechi.

Donatoarea reprezenta una dintre cele mai prestigioase case de comerț din Brașov, fondată în anul 1837 de săceleanul Dimitrie Eremias (1817-1887) ca firmă de delicatose, mirodenii și vopsele. Magazinul propriu-zis a fost completat pe parcurs cu o bodegă, prima de acest fel din Brașov; ambele localuri erau situate în piața centrală a orașului, pe Șirul Poamelor nr. 18, colț cu strada Hirscher nr. 2 (astăzi clădirea se găsește în administrarea Muzeului de Etnografie din Brașov, noua adresă fiind: Piața Sfatului nr. 15). Comerțul cu delicatose, ale cărui produse le întâlnim sub formă de reclame în paginile „Gazetei Transilvaniei“ sau pe foile cu antet ajunse până la noi, a fost sesizat și de Sextil Pușcariu, care menționa în **Brașovul de altădată**: „Numai Eremias n-avea concurent, căci specialitatea lui erau delicatosele și în special cele aduse prin «vama cucului» din România: măslina, țări, lăcherdă, halva și alte bunătăți mult apreciate de românii din Brașov“².

Dimitrie Eremias, fondatorul firmei³, era unul dintre cei mai stimați negustori brașoveni, făcând parte din acea generație de „aur“ cu mari merite pe tărâmul învățământului, culturii și presei românești brașovene. Pe Dimitrie Eremias îl găsim printre cei care au donat importante sume de bani pentru construirea lăcașului primului gimnaziu ortodox din Brașov și din Transilvania (azi Colegiul Național „Andrei Șaguna“), dar și ca membru al Casinei Române, al Gremiului de Comerț Levantin, membru fondator și susținător fervent al „Astrei“, component al reprezentanței orașenești. Practic, activitatea acestui negustor se identifică cu istoria modernă a orașului și cu aspirațiile națiunii române. În articolul intitulat „O veche casă comercială“, ocazionat de retragerea din afaceri a bătrânului negustor, „Gazeta Transilvaniei“⁴ constata că firma Eremias se numără printre puținele întreprinderi care au rezistat vicisitudinilor vremii, crizelor repetate și falimentelor care au determinat dispariția marilor case românești de negoț din Brașov, datorită celor două concepte care i-au stat la bază: munca susținută și onestitatea.

Urmașii lui Dimitrie Eremias, Ilie și Gheorghe Savu (nepoți de soră), i-au urmat exemplul îndeaproape, atât pe plan profesional, cât și național. Pentru atitudinea sa „promânească“ manifestată în timpul ocupării Brașovului de către trupele române în vara anului 1916, Ilie Savu a

¹ Documentul ne-a fost pus la dispoziție de doamnele Coralia Nandra și Mariana Nedelescu, urmașele familiei Eremias-Savu, cărora le mulțumim și pe această cale.

² Sintagma „vama cucului“ folosită de Sextil Pușcariu este doar o figură de stil pentru că importul produselor menționate era frecvent în vremea lui Eremias; Brașovul importa cantități mari de pește și icre; în timp ce crapul era mai ieftin, fiind consumat cu predilecție de păturile sărace, sturionul și caviarul erau mai scumpe. Vezi pentru detalii: *Rapoartele Camerei de Comerț și Industrie din Brașov din perioada 1851-1870*.

³ Firma era cunoscută sub numele „ZUM TÜRKISCHEN KAISER“ (LA ÎMPĂRATUL TURCESC).

⁴ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 230, 12/24 octombrie 1886, p. 3

fost întemnițat, fără a fi judecat, în închisoarea de la Cluj; peste numai doi ani cursul istoriei schimbându-se, pe același Ilie Savu îl găsim ca delegat din partea Gremiului la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia.⁵ Și după Primul Război Mondial familia Savu își continuă politica de susținere materială a școlii și culturii brașovene.

Donatoarea era văduva lui Ilie Savu, iar documentul pe care îl vom analiza în continuare face dovada înaltei conștiințe civice pe care această familie a manifestat-o de-a lungul a mai multe generații.

Beneficiarul donației era Despărțământul brașovean al „Astrei“, mai precis Muzeul acestuia, inaugurat în anul 1933.⁶ Se împlinea astfel un vis mai vechi al românilor brașoveni, acela de a-și putea prezenta liber istoria, datinile și propria cultură. Instituția s-a alcătuit și dezvoltat aproape în exclusivitate din donații în bani și obiecte făcute de brașoveni sau de personalități originare din acest oraș, fiind organizată pe cinci secțiuni: artă, etnografie, istorie, numismatică, medalistică, cărora li se adăuga și o bibliotecă bogată conținând: cărți rare, hărți, manuscrise, stampe și periodice. Așa cum se arată în Raportul „Astrei“ pe anul 1939 (deci anul donației), patrimoniul Muzeului ajunsese, pentru secțiile de etnografie și istorie, la cifra de 2.582 de obiecte.

Donația familiei Eremias-Savu, confirmată de Ioan Colan, secretar, bibliotecar și custode al Muzeului, distins intelectual și pasionat cercetător al trecutului Brașovului, consta dintr-o mare diversitate de obiecte și documente (vezi anexa) a căror valoare nu o vom comenta. Ceea ce interesează sunt denumirile (despre multe din ele astăzi nu se mai știe nimic), parfumul de epocă pe care acestea îl degajă și soarta ulterioară a acestei colecții.

Este știut faptul că, în anul 1948, prin desființarea „Astrei“, parte din valoroasele exponate ale bibliotecii și muzeului acestei prestigioase societăți culturale au fost distruse, iar cele care au scăpat furiei comuniste au fost dispersate. Manuscrisele, cărțile și periodicele au luat drumul Bibliotecii Regionale, iar obiectele muzeului (cărora li s-au adăugat și cele făcând parte din Muzeul Săsesc al Țării Bârsei) au stat la baza nou-înființatului Muzeu Regional Brașov, deschis în anul 1950 în actualul sediu din Casa Sfatului. La rândul ei, această instituție a cunoscut alte reorganizări, din ea desprinzându-se secțiile de artă și etnografie care, după 1989, s-au transformat în muzee independente. Aceste reșezări au avut ca urmare întocmirea unor noi registre de inventar, așa că, la ora actuală, stabilirea provenienței a devenit dificilă, dacă nu imposibilă. Pentru Muzeul de Istorie, în ceea ce privește vechile colecții, s-a trecut, la rubrica „proveniență“, Muzeul Săsesc al Țării Bârsei.

Totuși, grație acestei donații, se poate stabili, cel puțin parțial, o sursă corectă pentru câteva zeci de obiecte. La o cercetare superficială se pot constata următoarele: este clar că unele (narghileaua turcească, brățara cu mătâni și două cruciulițe, acul de aur brazilian, registrele de contabilitate și firmele) sunt iremediabil pierdute; altele pot fi bănuite ca făcând parte din sub-colecții: ceasul antic de perete, pipele, bancnotele, medalia comemorativă a „Alipirii Dobrogei“, piatra pentru măcinat, lacătul vechi, umbrela (descrierea fiind vagă, pot fi identificate doar în situația fericită în care apare un semn de recunoaștere); în sfârșit, o a treia categorie este alcătuită din obiectele certe expuse în expoziția de bază sau aflate în depozite. De un asemenea statut se bucură:

⁵ Măriuca Radu, *Destinul unei familii românești din Brașov Eremias-Savu*, extras din „Cumidava“, XXII-XXIV, Brașov, 1998-2000, p. 129-140

⁶ Sanda Maria Buta, *Vechi colecții care stau la bazele Muzeului din Brașov*, extras din „Cumidava“, IX (partea I), Brașov, 1976, p. 179-187

bastonul-pipă, cântarele, balanțele, greutățile, garnitura „cu ocale vechi turcești rotunde (9 buc.)“, „garnitura cu cumpănă mică și măsurile ei“, parte dintre ele așezate, culmea!, chiar în secțiunea de expoziție consacrată comerțului brașovean, adică în locul care li se cuvenea de drept.

Iată că un document, inofensiv la o primă vedere, poate să ofere informații prețioase din sfera comerțului, a personalităților și a instituțiilor brașovene, completând și un capitol din trecutul muzeografiei locale.

Acest lucru demonstrează, în pofida unor păreri răutăcioase enunțate de-a lungul timpului, cum că muzeograful „nu este cercetător“, că prima funcție a unui muzeu trebuie să fie cercetarea aplicată (adică stabilirea drumului între document și obiect) îmbinată armonios cu valorificarea colecțiilor.

ANEXĂ*

Donația Firmei Eremias Nepoții Brașov

Tablou despre obiectele donate Asociațiunii „Astra“ secția Brașov de Doamna Maria Ilioe Savu – Brașov Str. Hirscher Nr. 2 în amintirea Firmei Eremias și Nepoții Gheorghe și Ilie Savu, comercianți în Brașov.

Obiectele:

1. Un cias antic de perete.
2. O narghilea turciască lucrată în scupeturi.
3. Un baston-pipă.
4. O lulea.
5. O garnitură cu greutăți vechi de alamă (10 buc.)
6. Un cântar vechiu cu cârlige.
7. O cumpănă cu două balanțe
8. O garnitură ocale vechi turcești rotunde (9 buc.)
9. Un lacăt vechiu cu cheia sa.
10. Două cârlige pentru saci de lână.
11. Un briceag adus de D. Eremia din Italia.
12. Un instrument chirurgical pentru punctație și 2 sticlute pentru păstrarea untdelemnului său.
13. O brățară cu mătânii și 2 cruciulițe.
14. Cinci bancnote vechi austriece (a. 1847-1866)
15. Două borcânașe cu suliman (de 90 de ani)
16. Două borcânașe cu pomadă p. Față.
17. O sticlă cu apă p. păr (Glycoblastol).
18. Un picior de rac (Homar)
19. Zece sticlute cu olei mentholat chimer

20. O medalie comemorativă a „Alipirii Dobrogei“.
21. Două brățări de fier p. răufăcători.
22. Trei greutăți vechi.
23. Mai multe cărțile de foite p. țigarete (vechi, austriece și turcești).
24. Un pachetel cu pilule mentolate (vechi).
25. Două sticle cu cerneală (vechi).
26. O sticlă cu medicament tonic (vechiu)
27. O piatră (morișcă) pentru măcinat.
28. O garnitură cu cumpănă mică și măsurile ei.
29. O cutie cu ghindă de Brazilia.
30. O cutie cu diverse pietri și un ac. de aur din Brazilia.
31. O săgeată de piatră adusă din San Paulo (Brazilia)

Documentele:

1. Nouă diverse documente vechi.
  2. 19 Registre vechi de contabilitate, ce privește firma Eremias înființată la a. 1837.
  3. Două Firmele vechi firme Eremias
  4. Una cutie pentru ceai vechi.
  5. Una pudrieră.
- Brașov 1 Dec. 1939.
6. Una umbrelă vechi

*Am primit pentru Muzeul „Astrei“
Brașov toate obiectele și actele cuprinse
în acest tablou*

2 Decembrie 1939

*Ioan Colan
Secretar și Bibliotecar al
„Astrei“ Brașov*

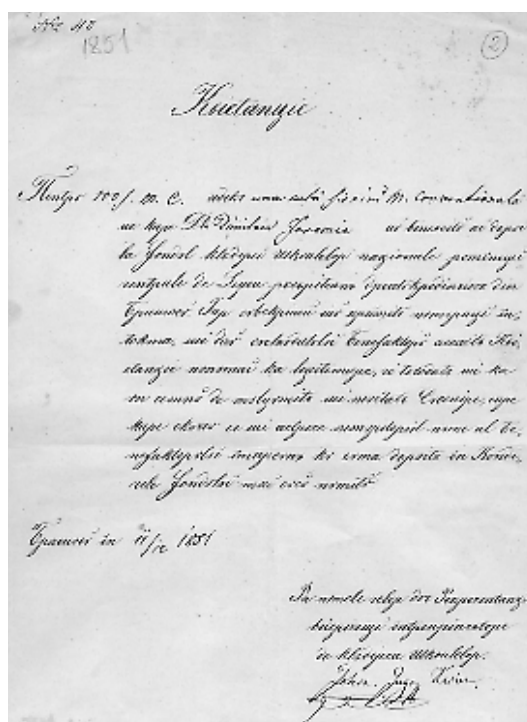
* Documentul are două file, fiind scris cu cerneală albastră. S-a transcris fără nici o modificare pentru a-i păstra tot farmecul.

1) Dimitrie Eremias (1817 – 1887);
fotografie originală aflată în custodia
Muzeului Județean de Istorie Brașov

2) Piața Centrală a Brașovului la 1848; în clădirea din stânga – vis-à-vis de Casa Comerțului – se găsea magazinul firmei (reproducere din volumul *Das Burzenland*, III. 1, planșa 72)

3) Chitanță originală, confirmând achitarea
de către Dimitrie Eremias a sumei de 100
fl. M. C. pentru „fondul clădirii școalelor
naționale românești centrale din Brașov“
(1851)

4) Ilie Savu, negustor, delegat la Alba-Iulia din partea Societății Comercianților Români din Brașov

5) Antetul firmei Eremias; în partea dreaptă sunt prezentate specialitățile care i-au creat o faimă binemeritată. De menționat că această categorie de documente reprezintă astăzi o raritate.

Laura MOLNAR, Ovidiu MĂRGINEANU

ȘTEFAN BACIU – REPERE BIOGRAFICE

Ștefan Baciu, scriitor din exil, cunoscut publicului român în mai mare măsură după revoluția din 1989, ne atrage atenția printr-un destin ieșit din comun, în care neprevăzutul joacă un rol important. Fără pretenția de a aduce în lumina cunoașterii evenimente și fapte ce i-au marcat existența mai bine decât a făcut-o însuși scriitorul în lucrările sale memorialistice, vom prezenta câteva din aspectele majore ale vieții.

Considerăm prezența sa astăzi, în acest cadru, ca pe un act de justiție adus memoriei sale, întrucât, la începuturile creației, Ștefan Baciu a contribuit la realizarea revistei „Țara Bârsei”, fără ca numele său să fie însă menționat în paginile vremii.

Personalitate complexă și multilaterală (poet, eseist, memorialist, redactor, diplomat, traducător, profesor universitar), și-a publicat opera în limbile română, germană, spaniolă, portugheză și engleză.

Ștefan Baciu se naște în Brașov la 29 octombrie 1918. Părinții săi, profesorul Dr. Ioan Baciu și Elisabeta Baciu, îi insuflă de mic fiului lor pasiunea pentru cultură și studiu. În atmosfera familială viitorul poet cunoaște o serie de personalități ale literaturii române, precum: Emil Cioran, Eugen Jebeleanu, Lucian Blaga, Octav Șuluțiu, Ilarie Voronca, Mihai Beniuc, scriitori care îi vor marca universul copilăriei și al adolescenței, una din preocupările sale de seamă în acea perioadă fiind colecționarea de autografe, astăzi pierdute.

Urmează cursurile Liceului „Andrei Șaguna” din Brașov, unde are printre profesori nume celebre: Emil Cioran (Logică și Filosofie), Octav Șuluțiu (Limba și Literatura Franceză), Daniel Ganea (Limba Română) și Ioan Baciu, tatăl său (Limba Germană).

Debutul său, ca poet, are loc la o vârstă fragedă (1933), cu poezia „Eu” în revista „Răboj”, poezie ce apare în același an în revista săsească „Klingsor”. Elev fiind, este preocupat de lumea literară, printre numeroasele colaborări cu reviste din aceeași perioadă se pot aminti: „Glasul Bucovinei”, „Manifest”, „Abecedar”, „Cuvântul Liber”, „Viața Literară”, „Lanuri”, „Frize”, „Gând Românesc”. Tot acum fondează propriile sale reviste, „Start” și „Stilet”.

În 1935, la numai 17 ani, îi apare primul volum de poezii intitulat „Poemele Poetului Tânăr”, pentru care i se vor decerna: *Premiul Fundațiilor Regale* (în comisia de premiere fiind: Mircea Vulcănescu, Tudor Vianu, Mircea Eliade, Perpessicius, Mihail Sebastian, Dr. Ioan Cantacuzino) și *Premiul Societății Scriitorilor Români*.

Prezența sa nu trece neobservată, toți criticii contemporani salutând vocea nouă a tânărului poet. În anul 1941 își ia licența la Facultatea de Drept, din București. Îi sunt alături, ca prieteni, în această perioadă: Traian Lalescu, Alexandru Paleologu și Victor Popescu.

Între anii 1938 și 1946 este redactor la numeroase ziare și reviste bucureștene, printre care: „Universul Literar”, „Rampa”, „Bis”, „Arta Nouă”, „Duminică”, „Informația Zilei”, „Libertatea” și „Gândirea” lui Nichifor Crainic, și îi apar o seamă de volume de poezie: „Poeme de dragoste”, „Micul dor”, „Drumeț în anotimpuri”, „Căutătorul de comori”, „Cetatea lui Bucur”, „Muzica sferelor”, „Caiet de vacanță”.

În anul 1945 se căsătorește cu Mira Simian, născută la Râmnicu-Vâlcea, licențiată a Facultății de Farmacie din București (1943), Master of Arts la Middlebury – Vermont (USA – 1967)

și Doctorat la „Faculté des Lettres et Sciences Humaines“ la Universitatea din Strasbourg, cu teza intitulată: „Le sentiment de la mort dans l'oeuvre d'Eugène Ionesco“(1970). Mira Simian a fost de asemenea: poetă, critic de artă, profesor universitar și pictoriță.

În 1946 Ștefan Baciuc pleacă împreună cu soția sa în Elveția, în calitate de atașat de presă al Legației României de la Berna, perioadă în care va colabora la diverse reviste literare din Elveția, Germania și Austria.

Între 1949 și 1962 trăiește în Brazilia, la Rio de Janeiro, unde, în primii ani, ca exilat, necunoscând limba portugheză, se confruntă cu numeroase dificultăți materiale. Odată acest obstacol depășit, începe să traducă articole din limbile franceză și germană. Remarcat de ziaristii brazilieni, devine redactor al paginii internaționale, ce tratează subiecte diverse (cărți, reviste, profiluri literare, evenimente politice), la una din cele mai importante gazete braziliene („Tribuna de Imprensa“). Acum este numit secretarul Cercului Diplomaților, se ocupă de organizarea activităților culturale și leagă numeroase prietenii cu o seamă de personalități din America Latină (ziariști, pictori, scriitori,

diplomați) printre care amintim: Manuel Bandeira, Carlos Lacerda, Ribeiro Couto, Benjamin de Mendonça, Rafael Barraza Monterrosa etc. Călătorește în numeroase țări din America Latină (Argentina, Peru, Columbia, Honduras, Guatemala, Nicaragua, Venezuela, Santo Domingo, San Salvador, Costa Rica, Haiti, Cuba etc.).

Această perioadă este una bogată din punct de vedere literar și publicistic: i se publică mai multe cărți de poezie, eseuri, monografii, traduceri,

memorialistică, antologii, comentariu politic etc. Colaborează la nenumărate ziare și reviste latino-americane. Are numeroase apariții radiofonice, atât la *Vocea Americii*, cât și la *Radio România Liberă*. Alături de Faust Brădescu și de I. G. Dumitriu, are inițiativa editării revistei „Înșir-te Mărgărite“, prima revistă literară din America Latină, dar și a unui centru cultural „Andrei Mureșanu“, proiect nerealizat, din nefericire.

Fidel crezului său literar, Ștefan Baciuc, un spirit independent, scrie „o poezie în libertate“, neîncorsetată de reguli, departe de orice grup, școală, mișcare, curent, poetul fiind un tributar al luptei pentru adevăr și libertate. Poetul „cosmopolit și ortodox“, cum îi plăcea să se autointituleze, este caracterizat de critică drept un poet suprarealist de seamă.

Ștefan Baciuc, ca român, este întâiul scriitor care publică primele două antologii latino-americane importante: *Antologia poeziei latino-americane* (1974) și *Antologia poeziei suprarealiste latino-americane* (1981).

Este prezent, ca autor, în antologia „Literatura universală“ de Manuel Bandeira, în care figurează scriitorii celebri latino-americani: Francisco Amighetti, Mario Picon Salas etc.

Un text al său, „Las Maderas de Amighetti“, este inclus în manualul universitar „Hombre hispanico“, la capitolul dedicat esteticii. Numele său apare alături de Octavio Paz, Jimenez, Lorca, Ortega y Gasset etc.

În anul 1962 este invitat împreună cu soția sa ca profesor de literatură hispano-americană la Universitatea din Seattle (Washington), iar din 1964 se stabilește în Hawaii, ca profesor de literatură hispano-americană la Universitatea din Honolulu, la Departamentul de Limbi Europene. Aici își predă cursurile timp de aproape 30 de ani, fondează revista „Mele” (cântec, poezie, în limba hawaiană) al cărui redactor-șef a fost până la sfârșitul vieții. „Mele” este denumită de el: „Scrisoare internațională de poezie”, în paginile revistei regăsindu-se poezii în limbile română, italiană, japoneză, franceză, portugheză etc.

În ultima perioadă a vieții, poetul, deși bolnav, continuă să scrie poezii sub formă de catrene care vor fi publicate sub titlul: „Peste o mie de catrene. Sub Tâmpa ... din Honolulu”. În întreaga sa creație din exil poetul are nostalgia Brașovului, a locurilor natale, fără, însă, ca dorința sa de a le revedea să se mai îndeplinească.

Ștefan Baciu se stinge din viață la 6/7 ianuarie 1993, în timpul ultimei convorbiri telefonice cu sora sa din București. Lasă în urma sa peste 100 de

volume de poezie, eseuri, traduceri, memorialistică și peste 5000 de articole, studii, recenzii, comunicări științifice etc. Din acestea menționăm, în cadrul memorialisticii: „Mira”, „Praful de pe Tobă”, „Însemnările unui om fără cancelarie”, „Un Brașovean în Arhipelagul Sandwich Hawaii”, „Călătorii”, „Aron Cotruș, omul și poetul”, „Bucarest-Estação Norte”, „Lavradio 98”. Din activitatea sa de traducător în limba română, evidențiem „25 de poeme din Georg Trakl”, „America” de Raúl Otero Reiche; din traduceri în spaniolă „Poetas Rumanos”, „11+11 poetas rumanos contemporanos”, Lucian Blaga „Los poemas de la luz”; iar în limba germană „Gebet für Marlyn Monroe und andere Gedichte” de Ernesto Cardenal, „Poesie album” de Ernesto Cardenal, și antologiile germane: „Der du bist im Exil” (colaborează cu Kurt Marti) și „Ausgewahlte Gedichte. De Jorge de Lima”.

În timpul vieții, activitatea sa este recunoscută prin acordarea unor distincții: *Cetățean de onoare al orașului Rio de Janeiro*, *Consul Onorific de Bolivia*, în Honolulu – Hawaii *Profesor Emeritus al Universității Honolulu*. I s-a decernat decorația de onoare a *Meritului Cultural cu grad de Comandor al Ministerului Educației și Culturii din Bolivia*. Totodată, postum, este recunoscut și pe plan național prin distincțiile de *Membriu de Onoare al comunei Nadeș*, 1996 (satul natal al tatălui său – jud. Mureș), *Cetățean de Onoare al Municipiului Brașov* (1998), și prin cea de *Membriu de onoare al Uniunii Scriitorilor din România*.

Ștefan Baciu apare, ca scriitor, în diferite dicționare, antologii, enciclopedii, istorii literare, dintre care exemplificăm: „Dicționarul enciclopedic” – vol. 1, „Dicționarul scriitorilor români” – vol. 1 (coordonat de Mircea Zăciu, Marian Papahagi și Aurel Sasu), „Dicționarul enciclopedic universal” – vol. 1 de Lazăr Șeineanu, enciclopedia „Români în cultura și știința occidentală” – vol. 13, sub egida Academiei americano-române de științe și arte, „Antologia poeziei românești culte” de Florin Șindrilăru, antologia „O mie și una de poezii românești” de Laurențiu Ulici – vol. V, „Istoria

literaturii române de la origini până în prezent“ de George Călinescu, „Istoria poeziei române moderne“ de Mircea Scarlat, „Amfiteatru cu poeți“ de Constantin Ciopraga, „Poezia română modernă de la G. Bacovia la Emil Botta“ de Nicolae Manolescu, „O sută de autori și încă unul“ etc.

În ultimii ani de viață, Ștefan Baciuc face două importante donații (manuscrise, tablouri, cărți, fotografii etc.) Bibliotecii Academiei Române, iar sora poetului, Ioana Baciuc Mărgineanu, un apreciat critic de teatru, donează, de asemenea, Muzeului Literaturii Române manuscrise, corespondență, fotografii etc.

Astăzi, în urma dorinței soției sale, domnul doctor Ovidiu Mărgineanu donează Consiliului Județean Brașov apartamentul care a aparținut familiei Baciuc, din faimoasa Casă Galbenă, de pe strada Baiulescu nr. 9, și colecția familiei ce conține: mobilier, opere de artă, fotografii, corespondență, înregistrări audio și video, cărți cu autograf ale scriitorului etc.

Ca urmare a acestei donații, se va deschide Casa Memorială „Ștefan Baciuc“, în cadrul Muzeului „Casa Mureșenilor“ Brașov.

Anda-Lucia SPÂNU

REPREZENTĂRI GRAFICE ALE BRAȘOVULUI

Reprezentările grafice – termen prin care înțeleg grafica documentară ce înfățișează imagini totale sau parțiale ale unor orașe și care include desene, gravuri mono- și policrome (indiferent de suportul pe care au fost realizate), acuarele sau alte genuri ale picturii – constituie izvoare¹ la fel de importante² pentru studierea trecutului istoric al orașelor ca și documentele scrise și artefactele rezultate din săpăturile arheologice.

Cercetarea reprezentărilor grafice întâmpină însă unele probleme, una dintre cele mai importante fiind stabilirea gradului de veridicitate al acestora. Îndeplinirea acestui demers nu este întotdeauna ușoară pentru că, de-a lungul secolelor, au circulat numeroase reprezentări fanteziste ale multor orașe din țară, reprezentări care s-au plimbat din generație în generație, creând (mai ales pentru cei neinformați) o falsă fizionomie asupra localităților respective³, imaginea astfel constituită ajungând în cele din urmă să pătrundă în mentalul colectiv și să se substituie realității.

Deși încă de la începutul secolului al XX-lea reprezentările grafice au fost considerate importante datorită faptului că înfățișează locuri din trecut ce și-au schimbat între timp înfățișarea, sau chiar monumente dispărute, majoritatea celor care le cercetează se opresc doar la anumite aspecte. Cei mai mulți sunt aceia care le folosesc ca simple ilustrații ale unei anumite perioade istorice. Doar câțiva istorici s-au ocupat de-a lungul anilor de autorii reprezentărilor de orașe sau de cei ai textului care însoțea imaginea originală.

Brașovul este unul dintre puținele orașe românești care au avut norocul să facă obiectul unui amplu și foarte documentat studiu⁴ care să cuprindă și un repertoriu al imaginilor sale istorice⁵ (de pe hărți, planuri, stampe, documente de breaslă și diferite obiecte), de la cele mai vechi la cele mai recente.

Repertorierea acestor imagini nu ar trebui însă să fie suficientă pentru un istoric. Acestea trebuie atent și critic cercetate, pentru a putea identifica și delimita realul de produsele imaginației. Din acest punct de vedere istoriografia română este abia la începutul unui drum destul de lung și complicat.

*
* *

¹ Magdalena Bunta, *Clujul medieval în gravuri*, în AMN, XI, 1974, p. 185

² Al. Țigara-Samurcaș, *Scrieri despre arta românească*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, cronologie, bibliografie și note de C. D. Zeletin, Editura Meridiane, 1987, p. 101

³ Vasile Drăguț, *Cuvânt înainte*, în Andrei Cornea, *De la portulan la vederea turistică. Ilustratori străini și realități românești în secolele XVIII-XIX*, Editura Sport-Turism, București, 1977, p. 9

⁴ Minerva Nistor, *Brașovul în izvoare cartografice și iconografice*, în „Cumidava“, IX, 1976, 1, p. 37-72, + 75 il.

⁵ Din câte știu, doar orașele București, Brașov și Sibiu au beneficiat de studii complete din punct de vedere imagistic. Pentru București, vezi Adrian C. Corbu, Horia Oprescu, *Bucureștii vechi. Documente iconografice. Vederi – Scene Pitorești – Tipuri și Costume – Scene Istorice (secolele XVII, XVIII, XIX)*, Atelierele Cartea Românească, București, f. a.; pentru Sibiu, vezi Hermann Fabini, *Sibiul vechi – evoluția orașului oglindită în reprezentări grafice*, Transilvania, Sibiu, 1983 sau varianta în limba germană: *Baugeschichtliche Entwicklung von Alt-Hermannstadt im Spiegel historischer Stadtbilder*, Hermannstadt, 1983.

Pentru a exemplifica atitudinea pe care cercetătorii obișnuiesc să o aibă față de reprezentările grafice ale orașelor românești, este ilustrativă prezentarea a două stampe reprezentând orașul Brașov, fiecare dintre ele făcând parte din serii de gravuri imaginare, ambele realizate în secolul al XVII-lea.

Acestea au fost unele dintre cele mai des copiate, au circulat încă din secolul al XVII-lea, de la prima lor publicare, în diferite variante, dar au fost utilizate apoi și pentru a înfățișa realitatea unor epoci chiar mult mai târzii decât perioada când au fost realizate.

În secolul al XVII-lea încep să apară și o serie de descrieri geografice și istorice ale unor anumite zone, completate de obicei cu schițe, desene, gravuri, planuri, reprezentând și cele mai importante orașe, cetăți, fortificații etc.⁶ Este și

cazul lucrării *Das Alt- und Neu- Teutsche Dacia* a lui Johann Tröster, apărută la Nürnberg în 1666, și care conține în text o serie de gravuri semnate de Hans Jakob Schollenberger, în care sunt înfățișate orașele Sibiu, **Brașov** (la pagina 394), Sighișoara, Mediaș, Sebeș, Râșnov, Cluj. Schollenberger, care a lucrat la Nürnberg între anii 1670 și 1690, a utilizat o perspectivă imaginată, așa-numită „vol d’oiseau“. Deși multe din clădirile importante din fiecare dintre aceste orașe pot fi identificate⁷ – indiferent dacă, din perspectiva adoptată, ele erau sau nu vizibile –, ceea ce arată că era într-o oarecare măsură

informat (poate chiar de Tröster) asupra locurilor înfățișate în lucrările lui, întregul este cu siguranță rezultatul fanteziei desenatorului. În afara numelui fiecărui oraș și a unor amănunte care să le identifice, gravurile lui Schollenberger sunt mai mult decât asemănătoare. Chiar dacă se acceptă supoziția că una

dintre gravurile seriei a fost realizată la fața locului (dar cum se stabilește care dintre ele?), ea a fost folosită apoi ca model pentru toate celelalte.

Gravurile lui Schollenberger au fost copiate de alți autori, cu foarte puține modificări. Un exemplu pentru imaginea Brașovului este copia aproape fidelă, realizată de un anonim, care în locul numelui orașului (**Cronstadt**⁸ la Schollenberger, împodobit cu stema cunoscută) poartă o eșarfă cu numele **Stefanopolis**⁹.

⁶ Magdalena Bunta, *op. cit.*, p. 185

⁷ De exemplu, știa de existența la Brașov a Bisericii Negre, de scările de trecere din orașul de sus în orașul de jos la Sighișoara, de existența Bisericii Evanghelice în centrul Sibiului etc.

⁸ Nicidecum **Kronstadt**, cum greșit considera Minerva Nistor, *op. cit.*, p. 48

⁹ Minerva Nistor, *op. cit.*, p. 49 și fig. 18

O altă variantă a unora dintre gravurile cărţii lui Johann Tröster – Cluj, **Braşov** (**Cronstadt** de data aceasta, la pagina 310), Sibiu, Mediaş, Râşnov şi Sighişoara (mai există şi reprezentarea oraşului Oradea, care nu apare însă la Tröster, autorul inspirându-se dintr-o altă sursă) – a fost publicată de Georg Kreckwitz în anul 1688, în lucrarea *Totius Principatus Transilvaniae Accurata Descriptio*, apărută la Nürenberg & Frankfurth.

Aceeaşi situaţie, de reprezentare falsă a oraşelor, este valabilă şi pentru cea de a doua serie de gravuri, din lucrările olandezului Jacob Haarewijn din 1688, aflate la Cabinetul de Stampe al Academiei Române.¹⁰ Oraşele din Ţara Românească şi Moldova, Târgovişte, Bucureşti, Suceava sau Iaşi, sunt redade la fel cu cele din Transilvania: Alba-Iulia, **Braşov** (**Cronstadt**) sau Sibiu.

Toate sunt înconjurate de fortificaţii, iar clădirile au forme ce par să îmbine arhitectura occidentală cu cea orientală. Însă toate celelalte categorii de surse istorice ne informează că atât Iaşul, cât şi Bucureştiul erau oraşe deschise, lipsite de fortificaţii exterioare, deşi aveau o serie de mănăstiri întărite. Situaţia se poate extinde la restul oraşelor din Moldova şi Ţara Românească.

Toate oraşele româneşti amintite mai sus sunt gravate din imaginaţie, Braşovul nefăcând nici el excepţie.

*
* *

După prezentarea respectivelor imagini este necesară o incursiune în textul despre ele, din singurul studiu care face, de altfel, mai mult decât să le folosească pe post de ilustraţii.

În cazul gravurii lui Schollenberger, deşi se menţionează că este o reprezentare fantezistă a oraşului¹¹, este folosită ca punct de plecare pentru o prezentare istorică şi arhitectonică a Braşovului medieval (prezentare întinsă pe trei pagini), informaţia fiind însă culeasă din surse clasice: bibliografie primară şi secundară, documente.

Concluzia este – culmea! – că autorul acestei gravuri nu a fost la faţa locului, deci nu a văzut ceea ce a imortalizat, dar că a introdus în gravură ceea ce „ştim şi noi din documente că a existat în realitate“¹².

Lucrarea lui Haarewijn este considerată „o simplă fantezie ce nu are nimic comun cu realitatea“¹³; asta nu împiedică autoarea să-şi continue excursul istoric, iar apoi să compare cele două

¹⁰ Cota III 1613, apud *Călători străini despre ţările române*, VI, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 779, il. 36

¹¹ Minerva Nistor, *op. cit.*, p. 46

¹² *Ibidem*, p. 48

¹³ *Ibidem*, p. 49

gravuri (a lui Schollenberger și a lui Haarewijn) și să găsească elementele „importante de subliniat”¹⁴ ce le diferențiază: „oameni și animale care întregesc peisajul. Pe drum apare un călăreț în costum de epocă, cu pălărie mare, iar pe malul apei se întrezăresc niște plutași”¹⁵.

Exagerându-se, concluzia pentru imaginile Brașovului din secolul al XVII-lea (doar două, de altfel) este următoarea: „imaginile gravate constituie . . . izvoare iconografice de certă valoare documentară pentru istoria edilitară a orașului Brașov. Ele oferă un valoros material pentru studiul demografiei, al evoluției uneltelor, al portului, artei, grafiei, fiind evidentă și importanța lor etnografică, iconografică și heraldică”¹⁶.

Fără a nega valoarea lor iconografică și poate și heraldică, este imposibil să identifici în cele două reprezentări grafice ale Brașovului elementele demografice sau acelea ce țin de evoluția uneltelor, a portului, artei și grafiei.

Concluzia care ar trebui să răzbată din aceste rânduri este aceea că, oricât de lăudabil este efortul de strângere a imaginilor-document, scopul final trebuie să fie culegerea informațiilor istorice pe care acestea ni le pot furniza. Modalitatea cea mai indicată de a găsi toate informațiile pe care le poate oferi o anumită reprezentare grafică a unui loc sau monument este aceea de a folosi mai multe domenii istorice, de a le îmbina și compara. Sursele utilizate în cercetarea istorică a reprezentărilor grafice sunt: documentele, memorialistica, descrierile de călătorie, biografiile, unele noțiuni oferite de istoria mentalităților, elemente din domeniul artei și din istoria arhitecturii. Toate acestea trebuie însă să îndeplinească niște condiții: să fie credibile, de sursă autentică și, mai ales, să fie contemporane cu autorul imaginii originale.

Sursele ilustrațiilor:

Figura 1: Cronstad apud Johann Tröster, *Das Alt- und Neu- Teutsche Dacia*, Nürnberg, 1666, p. 394

Figura 2: Stefanopolis, apud Minerva Nistor, *Brașovul în izvoare cartografice și iconografice*, în „Cumidava”, IX, 1976, 1, fig. 18

Figura 3: Cronstadt, apud Georg Kreckwitz, *Totius Principatus Transilvaniae Accurata Descriptio*, Nürnberg & Frankfurth, 1688, p. 310

Figura 4: Brașov la 1688, apud *Călători străini despre țările române*, VI, Editura Enciclopedică, București, 1976, il. 36

¹⁴ *Ibidem*, p. 50

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*, p. 51

Anca-Maria ZAMFIR

MUTILAREA ORAȘULUI

Mărturiile arhitecturale și urbane sunt un element fundamental al istoriei și culturii Europei, care transcend frontierele naționale și barierele ideologice. Ele conferă, totodată, fiecărui oraș calitatea sa specifică, propria personalitate. Având în vedere conceptul de *oraș istoric*, ne propunem să aducem în discuție anumite aspecte ale intervenției umane asupra zonei istorice a orașului Brașov, din punctul de vedere al adecvării acestora la cerințele conservării patrimoniului arhitectural, care se constituie ca valoare istorică, estetică și, nu în ultimul rând, culturală.

*Materialul brut al orașului istoric este constituit, în esență, din formele urbane care au supraviețuit în orașul contemporan. Conceptul a avut diferite înțelesuri și conține elemente derivate din caracteristicile intrinseci ale ambientului construit, dar și valorile și atitudinile cu privire la el...*¹

Funcția reprezentativă a arhitecturii ca legătură între trecut și prezent, calitățile artistice și semnificația istorică justifică și impun conservarea ei, determinând atitudinea față de orașul istoric. Aceasta s-a concretizat în politica europeană în privința conservării și restaurării monumentelor și a ansamblurilor istorice, care constituie, împreună, patrimoniul arhitectural.

Carta de la Veneția (1964) definește noțiunea de monument istoric: *toate creațiile arhitecturale, izolate sau grupate, care poartă mărturia unei civilizații particulare, a unei evoluții semnificative sau a unui eveniment istoric*². Se are în vedere, în primul rând, salvagardarea autenticității monumentului. De asemenea, se stipulează: *conservarea unui monument o implică pe cea a unui cadru la scara sa*³ – aceasta însemnând că un monument nu este un element izolat. El formează *un tot cu ambientul său*, nu numai din rațiuni estetice, ci și datorită faptului că acesta îi conferă toată *semnificația culturală sau funcțională*. Monumentele reprezintă valori culturale și artistice, sunt *simbolurile unei culturi, ale unei civilizații*. Ele se constituie, de asemeni, în atracții turistice căpătând, prin aceasta, o valoare economică. Nu în ultimul rând, mărturiile culturale și afective, ele sunt elemente ale cadrului vieții.

Carta de la Veneția definește și noțiunea de sit urban sau ansamblu istoric: *o grupare de construcții constituind o aglomerare care, prin omogenitate și prin unitate arhitecturală și estetică, prezintă prin ea însăși un interes istoric, arheologic sau artistic*⁴. Și în acest caz este vorba de un *tot* a cărui omogenitate, în ceea ce privește *coerența stilurilor* într-un mediu urban construit într-o anumită epocă sau *coerența volumelor*, proporțiile, materialele, să determine ca juxtapunerea unor clădiri aparținând unor epoci diferite să dea un ansamblu de volume armonios. *Unitatea* reprezintă *acordul între mai multe monumente*, între mai multe ansambluri de edificii *de naturi foarte diverse* sau între un monument și anturajul său construit. Ca și în cazul monumentelor, interesul artistic și istoric justifică prezervarea ansamblurilor istorice. Ele sunt un patrimoniu colectiv inestimabil, cu valoare culturală, economică, de cadru de viață și de echilibru social.

¹ G. J. Ashworth, J. E. Tunbridge, *The Tourist – Historic City*, John Wiley & Sons Ltd., Chichester, 1994

² G. H. Bailly, *Le patrimoine architectural. Les pouvoirs locaux et la politique de conservation intégrée*, Éditions Delta, Vevey, 1975

³ *Ibidem*, p. 13

⁴ *Ibidem*, p. 15

Atât monumentele, cât și ansamblurile istorice sunt supuse factorilor de degradare: acțiunea timpului, a naturii și, nu mai puțin periculoasă, cea a omului. Se impune o politică de protejare a lor nu numai la nivelul legislației, ci și la nivelul conștiinței individului.⁵

Am făcut această poate prea lungă introducere pentru a prezenta, totuși foarte pe scurt, cerințele la care trebuie să ne raportăm în relația cu monumentele și cu ansamblurile istorice, cerințe a căror ignorare, din diverse motive, poate duce la mutilări, uneori ireversibile, ale fondului arhitectural și, prin aceasta, la pierderea unei părți a identității noastre.

Structura Brașovului medieval, așa-numitul centru vechi, este clasică: o incintă înconjurată de ziduri, care are ca nucleu piața (Piața Sfatului, dominată de Biserica Neagră și de Casa Sfatului), și o tramă stradală care pornește de aici înspre extremități. În exteriorul acestei incinte sunt vechile cartiere Șchei, Brașovul Vechi și Blumăna, care au constituit, până la al doilea război mondial, orașul Brașov.

Fondul construit al orașului, care se constituie în rezervații de arhitectură (Cetate, Șchei), constă din fragmente ale fortificațiilor Brașovului medieval (ziduri pe laturile E și V, câteva turnuri și bastioane) și din clădiri datând din secolele XV–XIX. Majoritatea datează din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, acestea din urmă înghițind uneori clădiri mai vechi și dând dominantă arhitectonică a orașului vechi, zonă care se constituie acum în orașul istoric.

Intervențiile din ultimii ani asupra clădirilor din zona istorică a Brașovului nu au fost întotdeauna fericite. Imaginea orașului este amenințată, prin aceasta fiind amenințată însăși moștenirea noastră istorică și artistică. Avem în vedere integrarea unor clădiri inadecvate în ansamblul fondului arhitectural vechi, intervenții nefericite în structura și aspectul fațadelor, firmele și reclamele și, nu în ultimul rând, atitudinea față de oraș.

Integrarea unor clădiri inadecvate din punct de vedere stilistic și estetic într-un ansamblu istoric s-a făcut contrar principiilor arhitecturii și ale conservării ansamblurilor istorice, care prevăd, printre altele, integrarea armonioasă a unei noi clădiri în ansamblul deja existent. Ea a atins, din fericire, mai puțin rezervația de arhitectură a Cetății, afectând, însă, cartierul Șchei, rezervație de arhitectură vernaculară, ansamblu a cărui omogenitate este amenințată de implantarea unor clădiri supradimensionate, care, din punctul de vedere stilistic, nu au nici o legătură cu acesta.

Intervențiile asupra structurii și a cromaticii fațadelor au afectat masiv zona Cetății, cu precădere Piața Sfatului, strada Republicii și strada Mureșenilor. Modificarea fațadelor pentru noi vitrine, uneori spargerea lor pentru crearea unor noi căi de acces, schimbarea dimensiunilor și a formei deschiderilor, montarea de geamuri termopan au distrus unitatea multora dintre ele fragmentând, în același timp, unitatea frontului stradal.

Dar cea mai frecventă și mai frapantă intervenție inadecvată asupra fațadelor constă în zugrăvirea acestora în culori nepotrivite, puternice, nespecifice epocii în care au fost construite casele și în total dezacord cu fațadele clădirilor învecinate. Pigmenții cu care se zugrăveau casele în secolele trecute aveau o gamă cromatică unitară, mai stinsă, determinată de natura lor, departe de violența pigmenților chimici actuali. Unitatea tonală a fost distrusă de gustul unor proprietari, care a adus în centrul orașului culori tari, caracteristice, până nu de mult, caselor de la *periferia* satelor – vezi mai ales anumite nuanțe stridente de verde și albastru. Acestora li se adaugă nuanțe, năucitoare prin

⁵ Pentru comentariile referitoare la stipulările Cartei de la Veneția, vezi Bailly, *op. cit.*, passim

violenţa lor, de roşu, verde, galben, orange şi brun, prezente uneori în combinaţii şocante pe o singură faţadă. Produse ale unei industrii şi ale unui comerţ care au generat şi hrănesc o modă îndoielnică, ele satisfac gustul unor proprietari a căror ignoranţă, în ceea ce priveşte aspectul din trecut al oraşului, ar putea fi scuzată dacă nu s-ar combina cu indiferenţa totală faţă de faptul că, în mediul urban, clădirile sunt într-o relaţie directă unele cu altele, ca părţi ale unui ansamblu coerent, a cărui armonie era reglementată, până în secolul trecut, de conducerea oraşului. Zugrăveala cuprinde uneori brutal şi elementele de plastică arhitectonică, înecându-le plasticitatea sub un strat gros de pigment, aşternut cu o indiferenţă totală. Elanul merge mai departe, la acoperirea *ancadramentelor din piatră* cu un strat colorat de *zugrăveală* sau, ca în cazul Casei Negustorilor (restaurantul Cerbul Carpatin), cu *vopsea de ulei*.

Distrugerea unităţii cromatice a faţadelor culminează cu zugrăvirea lor în culori diferite, în funcţie de numărul proprietarilor clădirii. Mai ales în centrul vechi al oraşului, frapează disonanţa cromatică dintre etaje şi parter. De regulă, etajul găzduieşte locuinţe, ai căror chiriaşi nu au bani sau nu sunt dispuşi să investească în zugrăvirea faţadei casei în care locuiesc. Aceasta este în multe cazuri coşcovită, lăsând să se vadă, prin rănile deschise, succesiunea de culori pe care le-a avut de-a lungul timpului. Parterul, în schimb, este destinat, în general, spaţiilor comerciale. Proprietarii sau chiriaşii acestora se consideră îndreptăţiţi să coloreze, după criteriile estetice proprii, neluând în considerare o elementară integritate cromatică a faţadei, zona care le aparţine. Rezultă monstruoziţări, care se amplifică atunci când la parter sunt două magazine şi partea fiecăruia de faţadă primeşte altă culoare. Aşa se face că vom întâlni, mai ales în centrul vechi al oraşului, clădiri din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, multe dintre ele monumente istorice protejate prin lege, cu faţade bicolore şi tricolore.

Problema cromaticii faţadelor în centrele istorice a fost soluţionată în oraşele europene prin reconstituirea de ansamblu, fiecare clădire fiind în acord cromatic cu celelalte, contribuind astfel la armonia întregului. Centrul vechi al Braşovului oferă stridente cromatice care rănesc ochiul şi spiritul, jignind patrimoniul arhitectural.

Firmele şi reclamele plasate fără discernământ, uneori acoperind o mare parte a faţadelor, ascunzând, în unele cazuri, valoroase elemente de arhitectură⁶, având proporţii, design şi texte în disonanţă cu clădirile pe care sunt amplasate, se constituie şi ele, de multe ori, în factori de mutilare a oraşului.

Acţiunii distructive a unora dintre locuitorii oraşului asupra vechilor ziduri ale cetăţii, din care se aprovizionează cu piatră, i se adaugă **mizeria din unele curţi din spatele caselor**, care se întind până la acestea. Lipsa de respect a locatarilor faţă de aceste ziduri şi faţă de ei înşişi le-a transformat în simple delimitări ale curţilor, năpădite de vegetaţie şi de gunoaie.

Folosirea vechiului centru al oraşului ca scenografie pentru diferite manifestări (vezi cazul Pieţei Sfatului la Festivalul Cerbul de Aur, Festivaluri ale berii, concerte rock etc.), dincolo de efectul distructiv asupra monumentelor generat de vibraţiile provocate de nivelul foarte înalt al sunetului, pune şi problema condiţiei monumentelor în acest context. Pe durata acestor manifestări, Casa Sfatului, vechea primărie a Braşovului datând din secolul al XV-lea, se proiectează, cu modestie, în spatele toaletelor publice care o înconjoară.

⁶ Vezi, de exemplu, casa din Piaţa Sfatului nr. 4, singura casă din oraş care are pe faţadă un balcon sprijinit pe coloane, acoperit acum în întregime de două mari reclame.

Depersonalizând și desfigurând mediul urban, aceste schimbări afectează calitatea mediului de viață al locuitorilor. Totodată, ele privesc memoria colectivă – instrument esențial al progresului umanității – de mărturiile tangibile ale experienței secolelor precedente. Vandalismul epocii noastre trebuie să ia sfârșit. Nu este nevoie să fii cultivat pentru a înțelege că nu se poate crea sau înnoi un ambient armonios făcând abstracție de ceea ce există. Este suficient puțin bun-simț pentru a admite că “viitorul are o inimă antică”⁷.

Casa Sfatului în timpul Festivalului „Cerbul de Aur” 2002

⁷ G. H. Bailly, *op. cit.*, p. 5

Piaţa Sfatului cu casele
vopsite

Piața Sfatului bicolor
și fântâna arteziană,
care nu se încadrează din
punctul de vedere stilistic
ansamblului

Str. Mureșenilor

Str. Republicii

Str. Lungă

Vedere din Șchei

Mutilarea oraşului

Piaţa Sfatului nr. 6

Piaţa Sfatului nr. 11

Str. Republicii nr. 22

Piața Unirii nr. 12 bis

Piața Sfaturului nr. 4

Str. Republicii nr.35

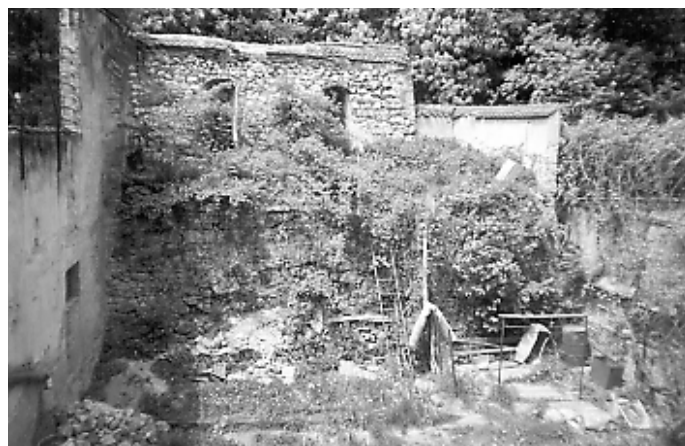

Str. Lungă nr. 4

Str. Republicii nr. 7

Aspect al zidului de incintă al oraşului, în spatele unei curţi din Piaţa Sfatului

Zidul de incintă
al oraşului, vandalizat

Reclame pe str. G. Bariţiu

Frontul de clădiri de pe
latura de vest a Pieţei
Sfatului – aspect din
timpul Festivalului
„Cerbul de Aur“ 2002

Lucian COMȘA

EVOLUȚIA SIMBOLISTICII ARBORELUI SACRU PE COSTUMUL POPULAR DIN COMĂNA, JUDEȚUL BRAȘOV

Arborele cosmic – fiind, în ideea lui primordială și elementară, „conceptul mitologic care include în conținutul lui întregul cosmos figurat sub emblema unui arbore”¹ – reprezintă tot ceea ce înseamnă existență, principiu activ, viață. Înrudit cu acesta, arborele ceresc reprezintă forța terestră, simulacru al copacului lumii și apoi al coloanei ce sprijină bolta cerească, arbore de legătură între ceilalți doi (arborele cosmic și arborele vieții). Arborele vieții, cel de-al treilea concept al dendrolatriei, reprezintă închiderea ciclului prin simbolizarea nemuririi spirituale², fiind direct legat de ceilalți doi, interacțiune între spiritualitatea cosmică și cea terestră reprezentată de viață prin oameni și spiritul lor.

În lucrarea de față am încercat să găsim legăturile între cele trei concepte, ajutându-ne de simbolistica existentă pe costumul popular românesc, mai exact pe cel ardelenesc din subzona etnografică și culturală Comăna, județul Brașov, loc de confluență a Țării Oltului cu Țara Făgărașului și cu Târnavele³.

Practica ritualului veșmintelor își are originea, pare-se, după bogatele descoperiri arheologice⁴, în epoca bronzului, atunci când țesutul ritual a delimitat rosturile veșmintelor de cele ale hainelor termoizolatoare⁵ prin așezarea simbolurilor doar pe veșmintele sacre.

Cultul arborilor are origini mult mai vechi, în paleoliticul superior, trecând prin mai multe etape de protejare și substituie (fig. 1)*.

Referitor la substituie, trebuie menționat că arborele sacru primordial a fost bradul, la daci acesta menținându-se ca simbol dendrolatric principal⁶, fiind

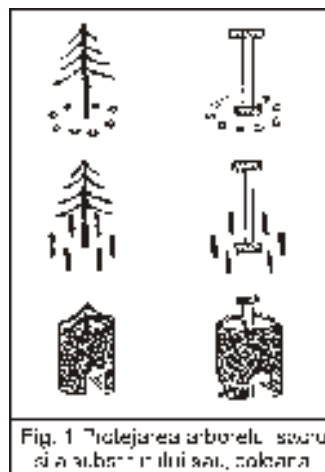

Fig. 1 Protejarea arborelui sacru și a substituiilor sale, sarkara

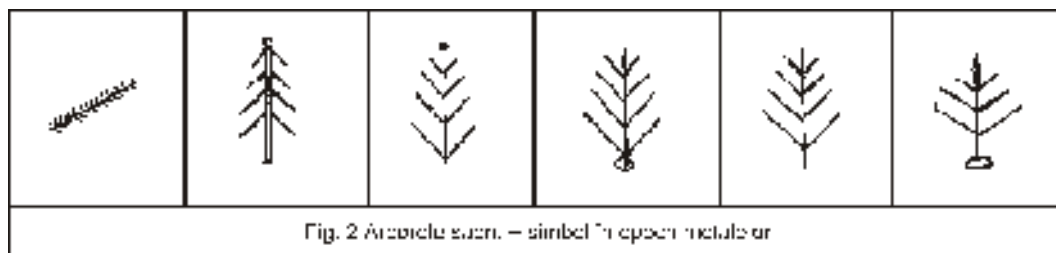

Fig. 2 Arborele sacru. – simbol în epoca metalelor

¹ Romulus Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, 1972, p. 33

² *Ibidem*

³ N. Dunăre, C. Catrina, *Portul popular românesc de pe Târnavale*, Brașov, 1968

⁴ M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977; I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea, *Comăna de Jos – Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Brașov, 1980

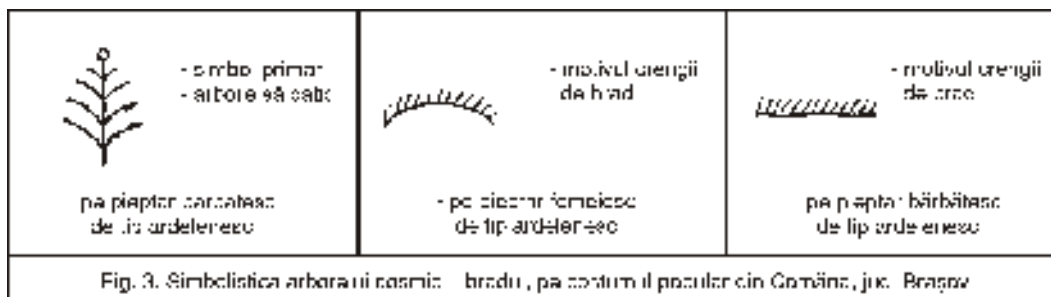
⁵ Virgil Vasilescu, *Simboluri patrimoniale*, București, 1998, p. 99-100

* cfr. R. Vulcănescu, *op. cit.*, p. 31

⁶ R. Vulcănescu, *op. cit.*, p. 35, 42 fig. 153

** cfr. V. Vasilescu, *op. cit.*, p. 112

reprezentat mai ales ca arbore cosmic (fig. 2)**. Arborele cosmic apare simbolizat mai ales pe pieptarele de tip ardelenesc în subzona Comăna, așezare cu un bogat repertoriu arheologic din

perioada dacică⁷ (fig. 3).

La începuturi, arborele sacru a luat forma arborelui cosmic datorită legăturii primordiale stabilite între om și divinitate, mărturie fiind și invocația: „Ajuta-mă, brade,/ Atotstăpânitor,/ Să urc până-naltul cerului,/ În raiul luminii,/ Să cobor până-n fundul pământului,/ În iadul întunericului”⁸.

Astfel bradul, arbore sălbatic, simbolizând exact ceea ce omul primitiv dorea de la divinitate, și anume putere, mândrie și protecție, a fost primul arbore sacru, fiind des întâlnit în leagănul vechilor civilizații europene. Conform lui Julius Teutsch, numele măștii de *boriță*⁹ vine de la termenul slav *bor*, care înseamnă și brad¹⁰, relevând un aspect străvechi al dendrolatriei locale preluat și dezvoltat în perioada medievală timpurie, în contextul trecerii la noi concepte ideologice și culturale.

O dată cu trecerea la sedentarism s-a trecut la o nouă etapă a dendrolatriei, arborele ceresc începând să capete un rol din ce în ce mai important. Astfel, s-a făcut trecerea de la arborele sălbatic la cel domestic, dătător de hrană, și mărul¹¹ a început în acest fel să fie invocat în ritualurile de inițiere magico-religioasă: „Bade, de ți-o fi de mine dor,/ Să sădești un merișor,/ De ți-o fi de mine-aminte,/ Merișorul ți s-o prinde,/ La mine dac-ai gândi,/ Merișorul ți-o-nflori,/ Pe mine de m-oi uita,/ Merișorul s-o usca”¹².

Pe costumul popular din Comăna, simbolistica arborelui ceresc se păstrează mai ales pe pieptarele bătrânești (pieptare „înfundate în față”, tip Brașov)¹³ (fig. 4 a, b)¹⁴.

Trecerea de la arborele sălbatic la cel fertilizator a fost un pas important, astfel arborele sacru a venit din sălbăticie în ograda omului, în grădina lui, având, pe lângă funcția sacră, și una materială, prin asigurarea hranei. Întâi mărul sălbatic a avut un rol deosebit prin folosul său în

⁷ I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea, *op. cit.*

⁸ Informație teren Transilvania, jud. Alba, 1937, cf. R. Vulcănescu, *op. cit.*, p. 111

⁹ Borița, sinonimă cu Turca – mască zoomorfă reprezentând divinitatea care moare și renaște împreună cu timpul, întâlnită de Anul Nou la cetele de flăcăi din sudul și sud-estul Transilvaniei; cf. Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an*, București, 1997.

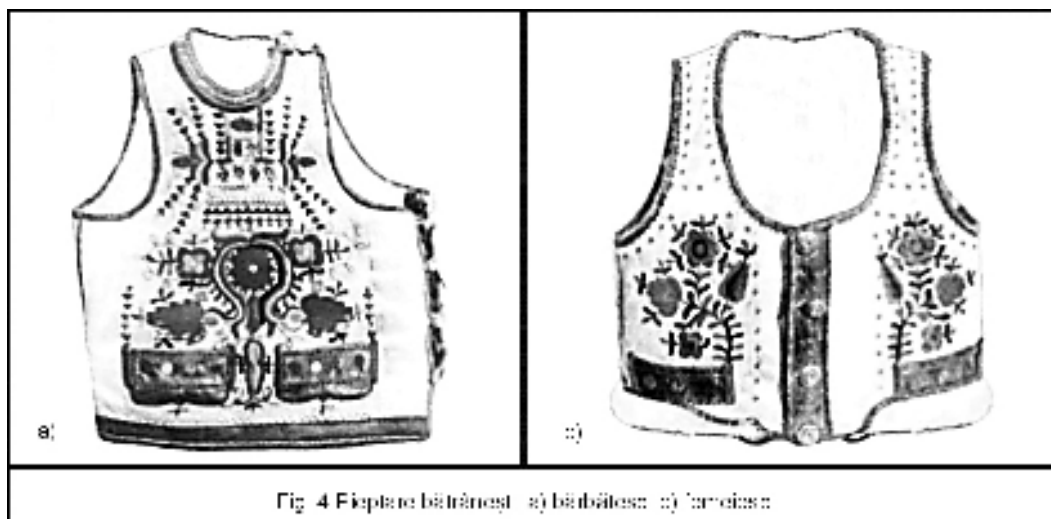
¹⁰ Julius Teutsch, *Die Boritzanz*, în “Jahrbuch des Siebenbürgische”, XXIII, Jahr 03, Hermannstadt, p. 43-54

¹¹ Vasile Lovinescu, *Interpretarea ezoterică a unor basme și balade populare românești*, București, 1993, p. 111

¹² Mija I. Eugenia (34 ani), Comăna de Sus, 1950, cf. Cornel Comșa, *La fântâna dorului*, Brașov, 1975, p. 118

¹³ C. Comșa, *op. cit.*, p. 34-45

¹⁴ cfr. C. Comșa, *op. cit.*, planșa IV și VI

alimentația ciobanilor și a celor săraci, măr care, domesticit apoi, a căpătat importanță cultică, mai întâi ca arbore totem și mai apoi ca arbore sacru.¹⁵

 <p>arora cuneștia</p> <p>- pe pieptul bătrânesc bărbătesc</p>	 <p>daivat simbolificat</p> <p>- pe pieptul bătrânesc femeiesc</p>	 <p>simbolizarea stilului din ochișna cerului</p> <p>- pe pieptul bătrânesc bărbătesc</p>
<p>Fig. 6 Simbolistica arborelui cereș (domestic) pe costumul popular din Comăna, j. d. Brașov</p>		

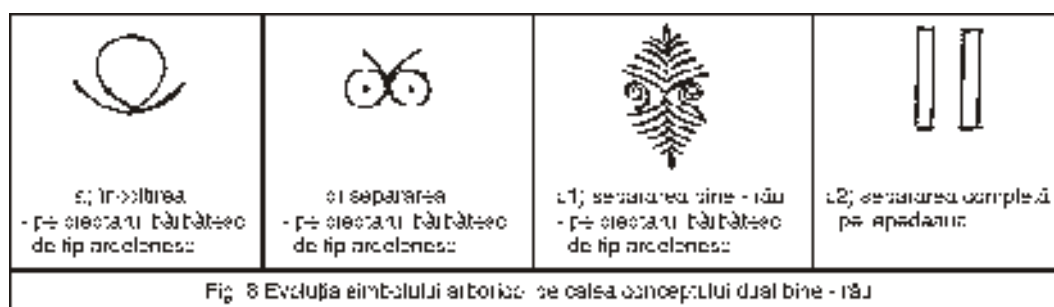
	 <p>secarașna Traco de două principe: pozitiv și negativ, bun și rău</p> <p>pe cămașă bătrânească</p>	 <p>- principiul pozitiv - măr, valie, masculin și principiul negativ - măr mare, roab, feminin</p> <p>- pe Țoșii flori cuneștia</p>
<p>Fig. 5 Șalpi fine arie centru cărnat și femeie - orașul Grd. j. d. Brașov</p>	<p>Fig. 7 Simbolistica arborelui vieți pe costumul popular din Comăna j. d. Brașov</p>	

¹⁵ Tr. Herseni, *Cetele de feciori în Țara Oltului*, București, 1968

În sud-estul Europei, implicit și în țara noastră, arborii sacri vii din vatra satului au fost treptat înlocuiți prin derivate arborigene – coloane și stâlpi – reprezentând în conștiința mitologică a autohtonilor fie spiritul antropomorfic, fie cel fitomorfic al arborelui cosmic sau celest.¹⁶ Se trece așadar spre cea de-a treia etapă a dendrolatriei, cea care încheie ciclul (fig. 11), prin intrarea în funcție a celui de-al treilea concept, cel de arbore al vieții, care face legătura între spiritualitatea terestră și cea cosmică (fig. 6*, 7).

Geniul creator al țaranului și profunda gândire filosofică înnăscută scot în evidență o asociere deosebită pentru a reprezenta copacul vieții. E asociat rombul – simbol al spiritului, al vieții și al fertilității¹⁷ – cu coloana cerului, exprimând funcția dublă a copacului vieții (fig. 7). (A se vedea și *Coloana Infinitului* a lui Constantin Brâncuși.)

Pe o altă linie evolutivă, paralelă cu prima, simbolistica arborelui sacru s-a dezvoltat pe principiul dualismului bine-rău, dualism care de asemenea încheie un ciclu. Începutul e

reprezentat prin încolțirea din sămânță unică a celor doi arbori care reprezintă conceptual cele două principii, bine și rău¹⁸ (fig. 8 a). După o presupusă evoluție, acești doi arbori dau naștere la două semințe gemene, care vor încolți fiecare (fig. 8 b), acesta reprezentând cel de-al doilea pas spre despărțirea definitivă (fig. 8 c1, c2) sugerată simbolic prin două coloane, intuind cele două căi ale cunoașterii.

Pe o a treia scară evolutivă, aceea de la simbolul primar la stilizare, ingeniozitatea reprezentării simbolice a arborelui sacru uimește cu adevărat. Pe pieptarul bărbătesc de tip ardelenesc de la Comăna (fig. 10) apare un simbol care condensează ca un rezumat celelalte două evoluții paralele prezentate, triciclul arbore cosmic, arbore ceresc și arbore al vieții și dualismul bine-rău (fig. 8 c1, 9 a). Acest simbol face legătura cu cea de-a treia lume, cu Thanatos-ul^{**}, prin simbolizarea a doi arbori sacri – unul cu rădăcinile pe pământ, sprijinitor al boltei cerești și care-și întinde crengile spre cosmos, și unul cu rădăcinile în cer și ramurile pe pământ, simbolizând legătura celor două lumi

¹⁶ R. Vulcănescu, *op. cit.*, p. 29-30

* cfr. Lelia Rădulescu, *Recuzita ceremonială a obiceiului funerar în Țara Oltului, în Cumidava, XV-XIX*, Brașov, 1995, p. 289

¹⁷ V. Vasilescu, *op. cit.*, p. 63, 94, 104 tabel

¹⁸ A se vedea concepția hindusă referitoare la nașterea universului din „boaba spumii”, întâlnită de altfel și în creația marelui Eminescu.

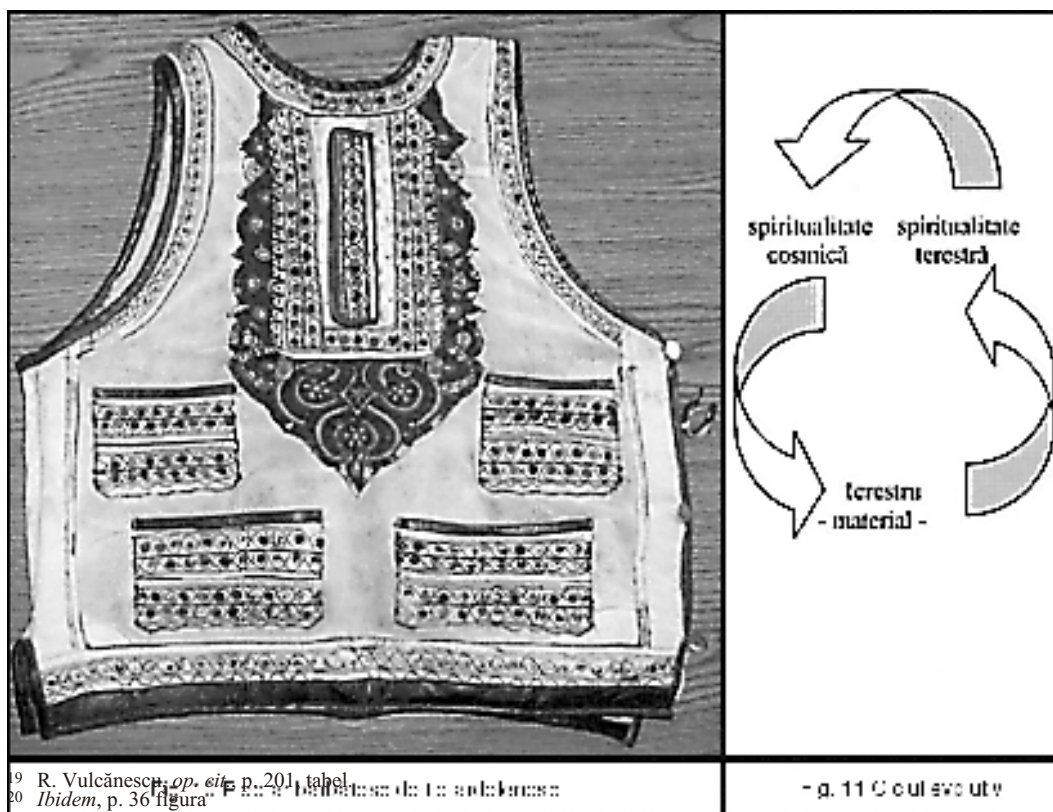
** Șeolul biblic, locuința morților.

spirituale.¹⁹ Prin același simbol e sugerată și reîntoarcerea la simbolistica primordială, în stadiu final evolutiv, încheind astfel ciclul.²⁰

A doua etapă a stilizării o găsim prezentă pe cămașa bărbătească (fig. 9 b), iar ultimul stadiu,

cel final, pe lepedeauă (fig. 9 c).

Ultimele două stadii semnifică un fapt extrem de important pentru însăși existența umană – trecerea de la simboluri la semne, de la reprezentare la scriere.

Prin acest studiu s-ar putea demonstra originea ideatică a literei **X**, dar fiecare literă are la rândul său o semnificație inițial simbolică, astfel *puterea cuvântului* ar putea fi mai mult decât un concept.

Sursele ilustrațiilor:

Fig. 1 – R. Vulcănescu, *op. cit.*, p. 31

Fig. 2 – V. Vasilescu, *op. cit.*, p. 112 tabel
– R. Vulcănescu, *op. cit.*, p. 81 tabel

Fig. 4 – C. Comșa, *op. cit.*, planșa IV, VI

Fig. 6 – L. Rădulescu, *op. cit.*, p. 289

Fig. 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11 – cfr. autor

Ioan-George ANDRON

OCUPAȚIILE TRADIȚIONALE ÎN SATUL LISA – ȚARA FĂGĂRAȘULUI –

Cultivarea plantelor

Cultivarea plantelor împreună cu creșterea animalelor au constituit ocupațiile de bază ale locuitorilor din Lisa, cele două ramuri complementare ale economiei tradiționale autarhice aflându-se într-o strânsă interdependență. Terenul arabil din extravilan era împărțit în patru *hotare*:

Din Sus (la sud de sat, spre munți),

Din Jos (la nord de sat, spre satul Sâmbăta),

Peste Vale (la sud de sat, spre munți și la vest de vale),

De Mijloc (către satul Pojorta).

Proprietățile funciare sunt foarte fărâmițate, fiecare gospodărie deținând mai multe *locuri* (loturi de teren) în fiecare din cele patru hotare, majoritatea oamenilor având două-trei locuri într-un hotar. Cele mai multe locuri au o suprafață cuprinsă între 15 și 30 de ari și constau în fâșii de teren înguste având o lățime cuprinsă între 15 și 30 metri și o lungime între 150 și 200 de metri. Fiecare loc are un drum-acces de căruță la una din laturile sale scurte. Aceste drumuri se numesc *căi* și au următoarele toponimii:

Hotarul Din Sus:

Calea Netotului în Sus,

Calea Fântânii,

Calea Brezii;

Hotarul Din Jos:

Calea Sâmbetii,

Calea Cornului,

Calea Voivodenilor,

Calea Pojortei,

Calea Fântânii;

Hotarul Peste Vale:

Calea Dumbrăviței,

Calea Neagului,

Calea Brezii,

Calea Rocodel,

Calea Ulicioara lui Lici,

Calea Ulicioara lui Pțioarești,

Calea de la Pisc;

Hotarul De Mijloc:

Calea Câmpului,

Calea Pe Țarină,

Calea Pojortei,

Calea Fântânii.

Deoarece solul arabil este de slabă calitate, *pământ rece* după cum îl denumesc localnicii, obținerea unor recolte satisfăcătoare era condiționată de rotația culturilor și de îngrășarea solului cu gunoi de grajd. Condițiile pedo-climatice sunt favorabile în special culturii secarei, ovăzului și cartofilor care, la începutul secolului al XX-lea, ocupau cea mai mare parte a suprafeței cultivate. Urmău apoi, pe planul secund: grâul, porumbul, cânepa, hrișca, orzul, dovleacul și floarea-soarelui. Grâul a apărut în perioada interbelică, fiind apreciată calitatea pâinii de grâu față de cea de secară, dar s-a cultivat pe suprafețe mici, nu a concurat cu secara ca suprafață cultivată. Ovăzul

s-a cultivat și înainte de primul război mondial și se mai cultivă și astăzi. Amestecul de boabe de ovăz, seară și porumb măcinat grosier și numit *hurluială* constituie un aliment prețios pentru animale.

rotația culturilor se făcea (și se mai face) pe cele patru hotare. Mai demult se lăsa o suprafață mare, cât o jumătate de hotar, necultivată un an de zile pentru refacerea solului, teren numit *ogor*. De obicei, când jumătate din suprafața unui hotar era lăsată *ogor*, cealaltă jumătate era cultivată cu ovăz. Pe celelalte hotare se alternau culturile de seară cu plantele prășitoare (cartofi și porumb).

Cerealele (secara, grâul, ovăzul) se semănau toamna, pe terenurile de pe care s-au recoltat plante prășitoare sau pe terenul lăsat *ogor*.

Cartofii se recoltau pe la mijlocul lunii septembrie, apoi terenul se grăpa cu grapa din lemn cu colți din fier. Grapa mai scotea cartofi din pământ și aduna *curpenele*, tulpinile de cartofi, care se strângeau în grămezi și se ardeau. Terenul grăpat se *gunoia* apoi cu gunoi de grajd, care ori se împrăștia cu *furcoiul* cu patru coarne direct din căruță, ori era descărcat din căruță în grămezi și apoi împrăștiat. După gunoie terenul se ara cu plugul. Încă înainte de al doilea război mondial s-au generalizat în sat plugurile având *brăzdarul și cormana* din fier, în timp ce *grindeiul și coarnele* din lemn erau făcute în sat de rotari. Piese de plug germane marca *Sack*, cu corman schimbător, erau foarte apreciate. *Rotilele* erau făcute din lemn de meșterii rotari, doar cercurile de fier de pe roți le făcea fierarul.

După arătura practică pe terenul de pe care s-au recoltat cartofi sau porumb, ori pe *ogor*, urmează semănatul cerealelor de toamnă (secara, grâul și ovăzul). Secara se semăna numai pe *ogor* sau pe terenul de pe care s-au recoltat cartofi. Nu se seamăna seară pe teren de pe care s-a recoltat porumb, deoarece porumbul se recoltează prea târziu, pe la mijlocul lunii octombrie. Este bine chiar ca porumbul să se recolteze după ce a dat peste el bruma. Pentru semănat se foloseau boabe recoltate în acel an, care erau selectate în prealabil la selectorul de semințe sau *țilindru*, cum îi zic sătenii. Selectorul separă boabele în 3 categorii, pentru semănat fiind alese boabele cele mai sănătoase, mai mari și mai grele. Semințele de seară nu se tratau chimic, doar semințele de grâu se tratau înainte de semănat într-o troacă cu *piatră vânăță* sau cu *forzol*, o soluție cumpărată din comerț.

Metoda cea mai veche de semănat era *semănatul cu mână*. Sacul cu boabe, având legate două colțuri, era purtat în diagonală, sprijinit pe umărul drept și cu boabele sub brațul stâng. Cu dreapta se lua o mână de boabe care, la fiecare pas cu piciorul drept, erau împrăștiate cât mai uniform, printr-o mișcare a brațului de la dreapta spre stânga. După semănat, pe acel teren *se da cu tăvălugul*, un buștean de fag lung de 2 metri și gros de vreo 40 cm, având doi *cepi* din fier la capete, în care se fixa *rama*, un cadru dreptunghiular din lațuri, de care se lega *tânjala* (proțapul) prinsă de jugul tras de două vite.

Unii gospodari practicau metoda de a *semăna în două mâini*, în două variante:

a) pe teren arat se semăna o mână, se făcea primul grăpat, se semăna a doua mână, după care se grăpa a doua oară;

b) pe teren îngunoiț se semăna o mână, apoi se făcea o arătură de suprafață, se semăna a doua mână și apoi se grăpa.

În perioada interbelică au apărut în sat câteva *mașini de semănat*. Primii care au avut mașini de semănat în sat au fost Valeri Ganea, Eugenia Greavu, Gheorghe Șerban Cornilă și Vasile Șerban, apoi și-au luat și alții. Erau mașini construite în întregime din fier, numai pentru semănat cereale (secară, ovăz, grâu) pe 11 rânduri, fiind trase de o pereche de animale. Cu mașina se semăna pe teren îngunoiț, arat și grăpat.

În lanul de seară nu se făc buruieni care să necesite plivirea, ca la grâu. Secara este deasă, ea *înfrățește*, adică dintr-un bob de seară semănat răsar circa 10 fire.

Bătrânii au auzit de la părinții lor că înainte de primul război mondial cerealele se recoltau cu secera din oțel cu lamă zimțată. Mai mult femeile secerau cu secera decât bărbații. Ele obișnuiau să facă mai multe *legături* înainte de seceratul propriu-zis, cu care să lege snopii. Uneori femeile făceau câteva *maldăre* de legături acasă în gospodărie, cu o zi înainte de secerat. La seceriș femeia aduna în mâna stângă un *mănunchi* (câte spice se puteau cuprinde în mână), iar cu mâna dreaptă le tăia cât mai aproape de pământ. Mănunchiul îl punea pe o legătură așezată jos, pe pământ. Când pe o legătură se adunau suficienți mănunchi încât să formeze un snop, mănunchii următori se puneau pe altă legătură. În urma femeilor, care secerau, veneau bărbații, care legau snopii pe care îi adunau apoi la un loc și făceau claie.

După primul război mondial s-a generalizat secerișul cerealelor cu coasa. Bărbații coseau în *brazdă* cu *coasa cu cerc*. Pe *toporâște* (coada coasei, și cu varianta *toporâie*) se fixa *cercul*, o nuia de alun arcuită între lama coasei și *picioruș* (mânerul toporâștei). În spațiul dintre nuia și toporâște se fixa o țesătură din cânepă numită *pânză*, care se cosea cu ață pe cerc și se bătea în cuișoare pe toporâște. Pânza avea rolul de a aduna spicele tăiate de lama coasei la un loc, într-o *brazdă*. Femeile adunau spicele cosite în brazde cu secera, cam două brazde, și le puneau pe o legătură pentru a fi legate apoi în snop. Mai mult bărbații legau snopii, dar legau și femeile.

Dacă în ziua de seceriș era vreme bună, fără semne că ar veni o ploaie, snopii se adunau în clăi la sfârșitul zilei de seceriș. Dacă vremea era instabilă, clăile se făceau pe măsură ce se secera și se legau snopii. La Lisa o *claie* avea 28 de snopi, dar aceștia nu se clădeau într-o singură grămadă, ci în două jumătăți de claie numite *mogândețe*. O mogândeță avea deci 14 snopi și două mogândețe făceau o claie. Când se clădește o mogândeță, primul snop, numit *moșu*, se *frânge* în trei și se așează cu spicele deasupra. Peste moș se așează 12 snopi în cruce, cu spicele spre interiorul mogândeței. Al 14-lea snop se *rupea* (se îndoaie pe la jumătate) și se punea în vârful mogândeței cu spicele în jos. Pe vreme însorită și caldă, în patru-cinci zile snopii se uscau suficient încât să poată fi duși în gospodărie. Dacă vremea era schimbătoare, snopii erau lăsați în mogândețe până când boabele erau uscate, iar paieile căpătau o culoare galbenă. Se transportau din câmp în gospodărie cu carul cu loitre, putându-se încărca patru, cel mult cinci clăi într-un car. Snopii se depozitau în felderă, pe un strat de paie sau pe scânduri, clădiți pe două sau mai multe rânduri (după cât era feldera de mare), cu spicele unele peste altele.

Până la primul război mondial, cerealele se treierau numai cu *îmblăciul*. În *aria șurii* care era podită cu scânduri, snopii se așezau unul lângă altul pe două rânduri, dezlegați de legături și cu spicele spre interior. După ce erau îmblățiți bine pe o parte, snopii se întorceau și se îmblăteau pe partea cealaltă. Când nu mai rămâneau boabe în spice, paieile se adunau și se legau în *pâși* (sing. *păș*), snopi mari legați strâns, cu care se înveleau mai demult casele și șurile. Înainte de colectivizare oamenii cultivau o specie de secară cu paiul foarte lung, de peste 150 cm, chiar de 175 cm, „de nu se vedea omu’ de la on capăt la altu’ în lan“. Paiele legate în pâși erau depozitate în felderă. Paiele păstrate ca așternut sub vite erau depozitate în curte, în formă de *șiră* având latura de 4-5 metri și înălțimea de 3-4 metri. Paiele se clădeau în șiră cu furca și, pe măsură ce erau clădite, erau călcate bine cu picioarele de trei-patru inși. Șirei i se făcea deasupra un fel de acoperiș din paie, să se scurgă apa de ploaie.

Paiele de secară erau folosite numai pentru învelit construcțiile și pentru așternut sub vite, nu se dădeau ca hrană la animale. Numai paieile de grâu și ovăz se dau ca hrană la vite (drugane și vaci), caii nu mănâncă paie.

Treieratul cerealelor cu batoza s-a generalizat în scurtă vreme de la apariția ei, după primul război mondial. Pe lângă batozele din sat (cum a fost aceea a lui Bazauon și Pătru Toma, în

coproprietate) veneau în Lisa cu batoze și oameni din satele vecine, cum au fost Purece din Pojorta sau Taflan din Beclean, care avea mai multe batoze. Batoza umbla prin sat și intra pe rând în curțile oamenilor și le treiera. Atât batoza, cât și căruțul cu roți de fier pe care era motorul erau trase, separat, de două sau de patru vite. Batoza era băgată în curte cu spatele până în fața șurii, apoi era adus motorul. Motorul se lega de batoză cu o curea lungă din piele. Proprietarul batozei era totodată mecanicul și coordonatorul tuturor oamenilor ce erau angrenați în treierat. El avea doi angajați din satul respectiv, care lucrau în schimburi ca *băgători*. Celelalte persoane care lucrau la batoză erau gospodarul la care se treiera, familia acestuia și câțiva vecini. Snopii se scoteau din felderă în șură, iar din șură se aruncau cu furca sus, pe batoză, unde erau prinși de băgător și, după ce o femeie le tăia legăturile, snopii erau introduși pe rând în batoză. Din batoză paiete ieșeau la *curu mașinii*, iar în față curgeau boabele în saci, în trei categorii: I – calitatea întâi, pentru sămânță și pâine, II – calitatea a doua, pentru dat la animale, III – mai mult corpuri străine. Sacii cu boabe se duceau de la batoză și se deșertau în *coș*, o ladă mare din scânduri cu două despărțituri, ținut în șop.

Boabele erau măcinate pentru făină fie la una din morile cu pietre din sat (mori hidraulice), fie la moara cu valțuri de la Viștea de Jos, unde se măcina o făină mai bună. Făina obținută la morile de apă din sat trebuia bine cernută cu *site de mătase* pentru pâine.

Cultura grâului este identică cu cea a secarei.

Ovăzul s-a cultivat și se cultivă pentru hrana animalelor. Se seamănă primăvara, ca și orzul. Se recoltează numai cu coasa (*în brazde*, pentru că paiul e mai scurt) prevăzută cu *cerc* sau cu *pânză*, o bucată de pânză de cânepă țesută rar, fixată între *cârlig* și *toporâie*. Se lasă să se usuce paietele cu spicele în brazde, apoi se adună cu grebla și se leagă în snopi. Păstrați în *felderă*, snopii se treierau mai demult cu îmblăciul, iar în perioada interbelică cu batoza. Paietele se păstrează în *felderă*, de unde se scot și se dau ca hrană la vite. Boabele se duc la moară, unde se macină mai grosier în amestec cu boabe de porumb și de secară, rezultând *hurluiala*, care, în amestec cu apă, se dă la vite din *troc*.

Cartoful se cultiva după cereale (grâu, secară, ovăz sau porumb). Vara – după recoltarea păioaselor – sau toamna – după recoltarea porumbului –, unii gospodari arau terenul fără să-l îngunoieze, alții îl îngunoiau și apoi îl arau, adânc, pentru ca *miriștea să se întoarcă*, iar tulpinile plantelor să fie îngropate în sol. Primăvara, gospodarii care aveau suficient gunoi îngrășau terenul, împrăștiind cu furca gunoiul din căruță direct pe pământ, iar cei care aveau gunoi mai puțin, după grăpat, descărcau din căruță gunoiul din loc în loc în grămezi numite *căpițe de gunoi*. Apoi, începând de la o margine a tarlalei, *de la rozor*, bărbatul trăgea o brazdă adâncă de circa 10-12 cm cu plugul tras de vite, iar în urma plugului femeia *punea* (planta) cartofii. Uneori, după ce trăgea o brazdă, bărbatul lăsa plugul și puneă și el cartofi. Se plantau numai cartofi din recolta anului precedent, de mărime potrivită, cât un ou mai mic de găină, care se duceau la câmp cu căruța, în saci din cânepă, din care se deșertau în *corfă*, un coș din nuiele de răchită, rotund, cu mâner. Din corfă se lua câte doi cartofi, care se puneau pe fundul brazdei făcute de plug, cam la 40 cm distanță între cartofi. După ce erau plantați toți cartofii într-o brazdă, se mergea din nou de-a lungul ei, cu o altă corfă, în care se încărcase gunoi luat din căpițe, și se puneă câte o mână de gunoi peste cartofi. După ce se puneă gunoi peste toți cartofii din brazdă, se trăgea o nouă brazdă, care acoperea cu pământ cartofii plantați. Urma o nouă brazdă în care nu se plantau cartofi, și abia în următoarea brazdă se plantau cartofi și se puneă gunoi. Cu alte cuvinte, după o brazdă plantată cu cartofi urmau alte două în care nu se planta. Cam la două săptămâni de la plantare, tarlăua se grăpa cu grapa din lemn și dinți din fier. Odată răsăriți din pământ și crescute tulpinile la vreo 20 de cm, cam în a doua jumătate a lunii mai, se făcea *săpătu*

dintâi. Letiția Munteanu (n. 1929) a auzit de la părinți că, pe vremea bunicilor ei, cartofii se prășeau numai cu sapa, dar părinții ei au folosit deja pentru prășit *mașina de săpat* trasă de animale. Confectionată din fier și denumită impropriu „mașină“, aceasta consta într-un cadru prevăzut cu o roată și cu două coarne ca și plugul, la cadru putându-se monta și demonta, prin piulițe și șuruburi, trei tipuri de sape. La prima prașilă se montau sapa frontală și cele două sape laterale, care tăiau buruienile dintre două rânduri de cartofi. După mașină se mergea cu sapa manuală, cu care se tăiau buruienile dintre cuiburile de cartofi de pe același rând. A doua prașilă, numită *al doilea săpat*, se efectua după două-trei săptămâni de la prima, când în câteva cuiburi apăreau primele flori de cartof. De data aceasta mașina de săpat era dotată – pe lângă sapele folosite la prima prașilă, care taie buruienile dintre rânduri – cu *cormanul* care taie, ridică și răstoarnă pământ spre cele două șiruri de cartofi, de aceea se spune că la al doilea săpat *se da țarina*. În urma mașinii se mergea cu sapa, cu care se tăiau buruienile dintre cuiburi și se aduna pământ în jurul plantelor; buruienile crescute în cuiburi, printre tulpinile de cartofi, se smulgeau cu mâna. Altădată cartofii nu se tratau cu chimicale, pentru că nu exista gândacul de Colorado, acesta apărând după al doilea război mondial. Recoltarea cartofilor se făcea toamna, începând cu mijlocul lunii septembrie, mai demult fiind scoși din pământ cu sapa, apoi generalizându-se folosirea *furcoiului* cu patru coarne din fier. De obicei, bărbatul mergea înainte și scotea cartofii cu furcoiul, apăsându-l în pământ cu piciorul și răsturnând pământul laolaltă cu cartofii, iar în urma lui mergea femeia cu *corfele* din nuiele împletite, în care puneau cartofii pe trei categorii: 1) cartofii mari, destinați pentru alimentație și vânzare, 2) cei mijlocii, sănătoși și rotunzi, pentru plantat în anul următor și 3) cei mici și cei vătămați, pentru porci. Din corfe, cartofii se puneau în saci de cânepă care se încăreau în căruță și se transportau în gospodărie, unde se depozitau în beci, direct pe pământ, cele trei categorii de calitate fiind despărțite prin scânduri.

Porumbul se cultiva odinioară, până la începutul secolului al XX-lea, pe suprafețe mai mari decât cartoful. Terenul se pregătea la fel ca și pentru cultura cartofului, se ara și se grăpa primăvara, doar că nu se împărștia gunoi. Se trăgeau brazde cu plugul, la o distanță de circa 70 de cm între rânduri, iar în brazde se puneau câte o mână de gunoi (purtat în corfă) din 40 în 40 de centimetri. Cu piciorul, gunoiul se călca și se trăgea peste el puțină țărână, peste care se puneau 3-4 boabe de porumb, purtate într-o corfă mai mică, apoi erau acoperite cu pământ tras cu sapa.

Împreună cu porumbul se planta și fasolea. Fasolea *oloagă*, care creștea în tufe, se planta între cuiburile de porumb, cam din trei în trei cuiburi. În fundul brazdei se puneau o mână de gunoi care se acoperea cu pământ, peste care se puneau câte 5-6 boabe de fasole într-un cuib, care se acopereau cu pământ tras cu sapa, la fel ca și porumbul. Fasolea *cățărațoare* se planta chiar în cuibul de porumb, punând cel mult trei boabe într-un cuib, din care ieșeau vrejuri de fasole care se înfășurau pe tulpina porumbului.

După plantatul porumbului, terenul nu se grăpa, urmau cele două prașile, identice cu cele de la cultura cartofului, doar că la *al doilea săpat* se aduna un mușuroi mai mare de pământ în jurul tulpinii de porumb. Recoltatul se făcea toamna, de cele mai multe ori în a doua jumătate a lunii octombrie, prin ruperea de pe tulpini a știuleților, care se adunau în corfe, din care se deșertau în căruța cu care erau transportați în gospodărie, fiind depozitați în *casă* (cameră), într-o grămadă ce putea ajunge până la tavan. După îndepărtarea pănușilor în care sunt înfășurați știuleții, aceștia erau urcați în podul casei, unde se păstrau. *Cocenii*, tulpinile de porumb de pe câmp, erau apoi tăiați cu secera și adunați în snopi, care erau duși în gospodărie, unde, legați cu legături din paie câte doi laolaltă, erau atârnați în grădină pe prăjini, să se usuce, apoi se depozitau în *felderă* sau în *șopron*, de unde, pe timpul iernii, se dădeau ca hrană la vite. Din boabele de porumb măcinate la moară se

obținea făina de porumb, folosită ca aliment sub formă de mămăligă. Porumbul se folosea și ca hrană pentru porci, fie sub formă de boabe, fie ca făină amestecată cu cartofi fierți și cu apă.

Oleiul comestibil se obținea din floarea-soarelui, care se planta pe marginile terenului cu porumb, în prima și eventual în ultima brazdă, numite *rozor*, la fel ca porumbul, fiind prășită de două ori, o dată cu acesta. Toamna, când sămânța era coaptă, *florile* se tăiau cu secera, se transportau cu căruța în gospodărie, în șură, unde se băteau cu un băț să se desprindă semințele, care apoi se *vânturau* cu *ciurul* având o *veșcă* cilindrică din lemn pe care era întinsă o piele de oaie cu găuri mari. Ciurul cu semințe se agita, impuritățile mai mici treceau prin găurile ciurului, iar cele mai mari și mai ușoare se adunau deasupra și se îndepărtau cu mâna. Boabele curate se duceau la *piuă*, unde se obținea uleiul comestibil.

Fiecare familie din sat cultiva odinioară, în fiecare an, o cantitate de cânepă care să-i asigure necesarul de fire pentru țesăturile de uz și pentru îmbrăcăminte. Cânepa pentru fire se cultiva pe un unul sau două loturi, având o suprafață cuprinsă între unul sau doi ari, numite *cânepiște*. Pe acel teren se ducea primăvara un car de gunoi, care era împrăștiat cu furca pe toată suprafața, apoi, în aceeași zi, se ara, se grăpa și se semăna sămânța de cânepă cu mâna, ca și grâul. Semănatul cânepii necesita pricepere și îndemânare, deoarece o însămânțare prea rară avea ca urmare dezvoltarea unor plante mai rare și cu tulpinile prea groase pentru a fi prelucrate în fibre, iar în cazul unei însămânțări prea dese, tulpinile nu se dezvoltau suficient în înălțime. Cultura cânepii nu necesita nici o lucrare de întreținere. Pe la sfârșitul lunii august, după secerișul cerealelor, femeile (mai rar și bărbații) smulgeau tulpinile din pământ, apoi le loveau de pământ sau de picior să se scuture pământul de pe rădăcini, punându-le la subsuoară până se aduna un *mănunchi* cu diametrul de circa 20 de centimetri. Două mănunchiuri se așezau pe pământ încrucișate, cu rădăcinile în sens opus, formând o *mănușă*. La sfârșitul recoltării, mănușile se desfăceau, iar mănunchiurile de cânepă se *întindeau*, adică se răsfireau pe toată suprafața lotului în *rânduri*, dispuse cu rădăcinile în sens alternativ, unde erau lăsate câteva zile să se usuce la soare, întorcându-se pe ambele părți. După uscare, fiecare mănușă se lega cu o tulpină de cânepă mai firavă, mai crudă, și se freca între palme să se desprindă frunzele, rămânând doar tulpinile, care se duceau cu carul *la baltă* din sus de sat, *în Domneasca*, unde fiecare familie avea baltă ei, cam de 3 x 3 metri sau 3 x 4 metri, săpată în pământ și cu un mic val de pământ ridicat pe margini. Înainte de a aduce cânepa la baltă, aceasta se umplea cu apă dirijată printr-un mic canal săpat în pământ, și de abia peste câteva zile, după ce apa din baltă se încălzea de la soare, mănunchiurile de cânepă cu legăturile desfăcute erau scufundate în apă în rânduri, dispuse cu rădăcinile alternativ. Peste fiecare rând se puneau două *lătunoaie* (scânduri groase), iar peste acestea se puneau pietre de râu, astfel încât cânepa să fie scufundată în apă, dar să nu atingă nămolul de pe fundul gropii. După câteva zile, mănunchiurile se întorceau cu mâna pe sub lătunoaie, să se *topească* pe ambele părți la soare, deoarece apa de la suprafață, încălzită de soare, avea o temperatură mai mare decât apa de la fund. Cam după o săptămână, cânepa se *cerca* (se testa) frângând cu mâinile câteva tulpini; dacă nu era *făcută*, se mai lăsa câteva zile la topit, până se constata, la o nouă încercare, prin rupere, că firele se desprind de partea lemnoasă a tulpinei. Apa se scurgea din baltă printr-un canal, se înlăturau pietrele și lătunoaiele, iar mănușile erau scoase pe marginea bălții într-o grămadă, de unde se încărcau în căruță și se duceau la râu, unde se spălau frecându-le între mâini în apa curgătoare, până ce tulpinile rămăneau albe. De la râu cânepa se ducea cu căruța acasă, unde se *întindea* la soare, rezemată de pereții construcțiilor din gospodărie și de garduri, cu rădăcinile în jos, întorcând-o din când în când pe o parte și pe alta la soare, să se usuce cât mai bine. Când era foarte bine uscată, dar

numai pe vreme frumoasă, caldă și însorită, cânepa (fiind higroscopică, absoarbe cu ușurință umezeala din aer și devine mai puțin casantă) *se dă pe frângătoare*, foarte asemănătoare cu melița, dar prevăzută cu două *limbi* și cu o fantă mai largă decât lățimea limbilor. Femeia apuca într-o mână un mănunchi de cânepă (o jumătate de mănășă), îl punea pe frângătoare, îi tăia rădăcina, îl rupea în două-trei locuri în jumătatea dinspre rădăcină, apoi îl zdrobea cu limba frângătorii trăgând în același timp de mănunchi, să cadă *puzderia*, partea lemnoasă, rigidă, a tulpinei, și să rămână *fuiorul*, partea flexibilă, maleabilă a acesteia. După ce se zdrobea jumătatea dinspre rădăcină de la două mănunchiuri, acestea se împreunau, înfășurând fuiorul pe mâna stângă și zdrobind cealaltă jumătate. În urma trecerii cânepii prin frângătoare rezultă *fuioare* amestecate cu puzderii mărunte, care se dau apoi pe *melița* prevăzută cu o limbă, care se potrivește în fanta scobită, alternând loviturile limbii meliței cu tragerea fuiorului, până când rămâne fuiorul aproape fără puzderii.

Cânepa pentru sămânță se cultiva în lanul de porumb, amestecând în prealabil o mână de sămânță de cânepă din recolta precedentă cu circa două kilograme de boabe de porumb, care se puneau împreună în brazde. Cânepa de sămânță creștea mai repede și mai înaltă decât porumbul. Când era coaptă sămânța, se tăiau tulpinile cu secera, se duceau în gospodărie unde erau rezemate de un perete (de obicei în șură, *să nu le ploaie*), apoi, tot în șura podită cu scânduri, fiecare tulpină de cânepă era bătută de un scaun, să cadă sămânța. Odată bătută toată sămânța, aceasta *se vântura*, adică se arunca cu o lopățiță din lemn, într-un colț al șurii: boabele, mai grele, ajungeau mai departe, se loveau de perete și cădeau jos, iar frunzele, mai ușoare, cădeau mai aproape de cel ce vântura.

Creșterea animalelor

În afara animalelor folosite ca tracțiune la căruță și la utilajele agricole, la coborâtul lemnului din pădure (boii, bivolițele, vacile și caii), în Lisa se mai creșteau oi și porci.

Pe timpul iernii, fiecare familie își ținea animalele în gospodărie, în grajd, fiind hrănite cu otavă, fân, paie, tărâțe, cartofi și porumb. *Otava*, adică a doua recoltă de fân, cosit pe la sfârșitul lunii august, constituia o hrană consistentă ce se dădea de preferință vacilor care fătaseră în anul respectiv, și care se mulgeau. *Fânul* din prima recoltă de iarbă, cosită în luna iunie, se dădea ca hrană la toate animalele de talie mare (vacii, boii, bivolițele și caii). *Paiele* de ovăz și de grâu, lipsite de valoare nutritivă, se dădeau la animalele care nu dădeau lapte, „să țâie de foame“, pentru a economisi fânul. *Tărâțele*, constând în făină măcinată mai grosier, din boabe de grâu sau de ovăz de calitate a doua, se dădeau uscate, în *copuri* (coveți tronconice alungite, din scânduri de brad) ce se puneau în iesle, la vitele de lapte. Cartofii de calitate mai slabă, de dimensiuni mai mici, spălați bine de pământ, cruzi, tăiați în bucăți cu cuțitul, de obicei în amestec cu tărâțe, se dădeau în cop la vitele „fătate“ (cu viței) sau la vitele care erau îngrășate pentru a fi vândute la abatoare. Porumbul furajer, semănat des cu mâna, a cărui tulpină creștea cam la un metru înălțime, se cosea cu coasa prevăzută cu *toporăște*, ca și păioasele, și se dădea la vitele cu viței, de obicei seara, după ce se întorceau de la ciurdă.

Pe timpul verii, vitele erau duse la munte, fiind ținute acasă doar o parte din cele care au fătat în ultimele luni, acestea fiind scoase zilnic la *ciurdă* la pășunea de la marginea satului, „din sus de sat“, la *Tufa Monii*, în apropierea hotarului cu Sâmbăta de Sus. Numai vitele erau scoase la ciurdă, iar vițeii sugeau de la mamele lor dimineța, înainte de plecarea acestora la ciurdă, și seara, după întoarcerea lor.

Primăvara, prin luna aprilie, se *publica* printr-un angajat al primăriei, care umbla pe ulițele satului și suna din *trâmbiță*, anunțând pe cei interesați să se prezinte într-o anumite zi la primărie, să se

înțeleagă cu *păstorii* asupra condițiilor în care se va desfășura pășunatul, mai ales asupra contribuției la care se obligau proprietarii față de păstori. Unii păstori erau din sat, alții erau din alte sate și dormeau în case ce le erau puse la dispoziție de primărie. În general, în perioada interbelică, păstorii erau recompensați de către proprietarii de vite prin produse și bani. Pentru un cap de vită scoasă la ciurdă, proprietarul îi dădea păstorului o pită, un sfert de kilogram de slănină, eventual și o anumită cantitate de lapte, cereale și alte alimente (ca de pildă ceapă) și o sumă de bani variind între 6 și 10 lei. Jumătate din produse și din bani se achitau pe la jumătatea verii, prin luna iulie, iar toamna târziu, când dădea prima zăpadă și se termina sezonul de pășunat, se achitau restul obligațiilor.

Pentru folosirea pășunii comunale, proprietarii de animale mai plăteau pe cap de vită și o taxă la primărie.

Începând cu 1 mai, în fiecare dimineață pe la orele șapte, păstorii mergeau pe ulițele satului pocnind din *gârbaci*, iar oamenii își scoteau în uliță vacile, care erau adunate de păstori într-o turmă și erau conduse la pășune. După vreo jumătate de ceas, în același fel se aduna ciurda de bivolițe.

La fiecare din cele două ciurde, una de vaci și alta de bivolițe, erau câte trei-patru păstori, dintre care unul era șef, fiecare având asupra lui un *gârbaci* (bici cu o coadă scurtă de circa 40 de cm, făcută din lemn de alun și numită *codorâște*, de care era prins un fuior din cânepă împletită, lung de doi-trei metri) și un *băț* din lemn de frasin cojit, înalt până sub braț, cu o măciulie la capăt, accesorii de care păstorii nu se despărteau toată ziua. Ei aveau portul obișnuit pe care îl purtau odinioară toți bărbații din sat. Erau încălțați cu *opinci* din cauciuc (mai ieftine decât cele confecționate din piele de bou) legate cu *curele* din șuvițe din piele de vită, având înfășurate pe picioare *obielle* din cânepă țesute la război pe timp de vară, iar toamna, când se răcea vremea, unii purtau obiele țesute din lână. Vara purtau *izmene* din cânepă, iar când era frig, *cioareci* din țesătură de lână albă sau neagră îndesată la puiă, ambele tipuri de pantaloni având turecii strâmți, prevăzuți cu două buzunare laterale, fiind strânși pe talie cu un *brăcinar* împletit din cânepă, care se lega în față. Cioarecii se îmbrăcau numai peste izmene, deoarece țesătura din care erau confecționați era aspră. Îmbrăcămintea mai consta în *cămașa* din cânepă, țesută de femeile din sat la război, lungă până în zona inghinală, cu un *guler* îngust, tivit simplu, fără decor, cu o deschidere în față, de la gât până la coșul pieptului, care se încheia cu doi *bumbi* (nasturi) în două *cheutori*. Mânețile cămășii erau drepte, nici strâmte nici prea largi, iar la încheieturi erau strânse ca și la gât, cu o bandă tivită, ce se încheia cu un nasture într-o cheutoare. Peste cămașă, păstorii erau încinși la mijloc cu un *șerpar* din piele de vită, ce putea avea diferite lățimi (între 10 și 15 cm), în funcție de care era dotat cu trei sau cu patru *curele* cu cataramे metalice. În șerpar se țineau nelipsitul briceag și banii (care de cele mai multe ori le lipseau păstorilor). Peste cămașă se purta întotdeauna *laibărul* din postav negru, din lână țesută de femei la război și dată la puiă, cusut de un croitor din sat pe măsura clientului. Lung până peste șerpar, pe care-l acoperea, laibărul, fie răscoit la gât, fie cu un *guler* răsfrânt, era încheiat în față prin 5, 6 sau 7 *bumbi* și *cheutori*. Pe orice anotimp, păstorii aveau asupra lor *recălul* din postav negru, țesut la război din lână, îndesat la puiă și cusut de croitor. Avea *guler*, mâneci drepte care se strâmtau de la cot spre încheietura mâinii, și se încheia în față cu *bumbi* negri din os în *cheutori* (tăietură în material, cu marginile tivite). Recălul, purtat în mână sau pe umăr când era cald, era îmbrăcat pe vreme rece sau umedă. Pe cap, păstorii purtau o *pălărie* obișnuită, din postav negru, cumpărată de la târg sau de la oraș, iar pe vreme friguroasă purtau *căciulă* din blană neagră de miel. Păstorii obișnuiau să aibă asupra lor, când erau la pășune cu vitele, și un sac de pânză, pe care îl purtau pe cap și pe spate, în același mod în care ciobanii de la oi purtau gluga.

La *Tufa Monii* ciurda de vite număra peste 200 de capete de vaci și circa 300 de capete de bivolițe, cele două ciurde păscând în locuri separate. Vitele se adăpau la *izvoară*, trei canale artificiale care străbăteau pășunea, prin care era deviată din râul Valea Pleșii apă curată, limpede și rece. La pășune păstorii nu își făceau adăpost, ei umblând toată ziua după animale, cu excepția unei pauze de vreo două ceasuri, la prânz, când vitele își întrerupeau păscutul și se culcau pe jos. Pe înserat, cele două ciurde se întorceau în sat, întâi vacile, apoi bivolițele, care intrau fiecare în curtea pe care ajungeau să o recunoască. De obicei, vacile și bivolițele erau mulse seara din două fâțe, celelalte două fiind lăsate pentru supt la viței.

În afara unor vite „fătate“ (cu viței până la 3-4 luni) pe care proprietarii preferau să le țină vara în sat, adăpostindu-le noaptea în grajd, iar ziua scoțându-le la ciurda de la marginea satului, toate celelalte animale erau ținute pe timpul verii la pășune „la munte“. Satul dispune de pășuni situate la munte, în poienile din zonele împădurite din hotarul de sud, care se întinde până pe crestele Masivului Făgăraș: *În Comandă* și *În Comanda de vară*, unde pășunau până la 100 de capete, vacile fără viței și tineretul de peste un an (*juninci și juncani*), *În Muncel*, unde pășunau circa 60 de capete de boi de peste doi ani, dar și tineret, *În Gropană*, unde la fel pășunau vreo 60 de capete de boi și tineret, *În Poiana Chiliii*, unde pășunau până la 80 de capete de bivolițe și bivoli, dar și oi, *În Jălej*, unde pășteau mai ales caii, *În Pădurice*, unde pășunau vaci, iar după ce acestea coborau în sat pășunau oile, și *În Pleașa*, unde de obicei pășunau boii și oile, în alternanță de la un an la altul. Pădurile și pășunile din extravilanul Lisei se aflau în proprietatea a trei *composesorate*: al *Palereștilor* (din *Seaca* până în *Valea Pleșii*), al *Șerbăneștilor* (din *Valea Secii* până în *hotarul Brezii*) și al *Grevuieștilor* (din *Valea Pleșii* până în *dungă la Sâmbăta*), toate familiile din sat făcând parte cel puțin dintr-unul din cele trei *composesorate*, ceea ce le dădea dreptul de a văra un anumit număr de capete de animale, iar cei care aveau mai multe vite pe care voiau să le țină vara la pășunea din munți, plăteau o taxă.

Turmele de vaci și de bivolițe erau păzite fiecare de păstori proprii, numiți – chiar și aceia care păzeau caii – *boari*, fiind astfel *boari la vaci* și *boari la cai*. De o turmă, care număra de cele mai multe ori între 50 și 60 de capete, se îngrijeau doi boari, doar caii erau păziți de un singur boar, aceștia păscând mai grupați decât celelalte animale. Boarii erau plătiți în bani (în quantum apropiat de cel primit de păstorii de la ciurda din sat) și în alimente, ei fiind răspunzători de animalele pe care le păzeau pe durata pășunatului. Dacă le dispărea o vită, ei o plăteau proprietarului, iar dacă o mânca ursul și acest lucru îl puteau dovedi, erau absolviți de răspundere.

La pășune, în timpul zilei animalele pășteau sub supravegherea boarilor, iar pe timpul nopții dormeau pe un loc numit *bătătură*, neîngrădit, situat în apropierea pădurii, pentru ca vitele să se poată adăposti sub copaci pe vreme de ploaie. Bătătura se muta de la un an la altul, să se îngrașe o suprafață de pășune cât mai mare. Lângă bătaură, în apropierea pădurii, boarii își înjghebau *bordeiul*, cu spatele la pădure și cu ușa spre bătaură, pentru o mai bună supraveghere a animalelor. De plan dreptunghiular, cu laturile de circa 2,5 x 4 metri, bordeiul, asemănător ca volumetrie cu un cort, avea o structură din șase perechi de *furci*, cele mediane înalte de doi metri, iar cele laterale înalte de un metru. Fiecare pereche de furci susținea câte o *grindută* longitudinală, pe care se sprijineau *căpriorii*. Învelitoarea era fie din *scoarță* de brad, fie din *șiță* lungă de 30-35 cm. Pentru învelitoarea din *scoarță* (care se obținea prin jupuirea cu toporul a cojii de pe trunchiuri de brad, având o lungime corespunzătoare celei a căpriorilor, de circa doi metri), căpriorii se băteau în cuie la o distanță de circa 10 cm unul de altul, peste ei se așezau *scoarțele*, încălecate una peste alta câțiva centimetri, iar

scoarțele erau fixate pe căpriori prin *lățișori* (prăjini subțiri de brad) bătuți în cuie atât peste zonele unde scoarțele se suprapun, cât și pe mediana fiecărei scoarțe. Dacă bordeiul se învelea cu șiță, pe căpriori se băteau în cuie *lați*, iar peste aceștia se bătea în cuie șiță. Bordeiul, fiind scund, nu avea grinzi transversale, nici pod, învelitoarea fiind vizibilă din interior. Pe părțile laterale lungi (de la pământ până la grinduțe), în fund (de la pământ până la căpriori), cât și în jumătate din latura de la intrare, bordeiul se căptușea cu *glie*, care constituia pereții bordeiului. Glia era un paralelipiped din pământ cu iarbă, cu laturile de circa 30 x 30 cm și înălțimea de circa 10 cm, care se decupa cu *hărșeul* (hârlețul) în poiană, nu departe de bordei. La intrarea în bordei, boarii își confecționau o *ușă* rudimentară din trunchiuri de brad cioplite. În interior, în fundul bordeiului, ocupând aproape jumătate din lungimea acestuia, era dispus *patul*, constând în trunchiuri nu prea groase de brad, cioplite la partea superioară, dispuse unul lângă altul, susținute de două grinzi sprijinite la capete pe câte două furci scunde. Mobilierul, foarte simplu și rudimentar, mai consta dintr-o *masă* și un *scaun* (de fapt, două mici băncuțe dispuse în „L“), confecționate la fel ca și patul. În spațiul rămas liber, în fața intrării în bordei, era *vatra*, deasupra căreia, pe o rudă sprijinită pe două furci, era agățat *ceaunul* în care se pregătea mâncarea. Pe jos bordeiul nu avea nimic amenajat, doar iarbă. Pe perioada cât stăteau la munte, între sfârșitul lunii iunie și sfârșitul lunii august, boarii își duceau de acasă alimente constând, în principal, din cartofi, fasole și mălai, mâncărurile cel mai des preparate fiind *mămăliga cu lapte* (la fiecare turmă de animale, cu excepția celei de vaci, boarii își duceau și o vacă, de la care mulgeau lapte), *fasolea scăzută* cu slănină și *tocana* de cartofi cu slănină. Proprietarii animalelor aflate la pășune duceau sau trimiteau, prin rotație, la munte, de obicei sâmbăta, într-o traistă, alimente pentru boari, constând în pită, slănină, ceapă, precum și rachiu. Fiecare proprietar mai ducea la munte, pentru animalele sale, și sare amestecată cu tărâțe de grâu, de orz sau de ovăz, dar nu o dată cu mâncarea pentru boari: într-o sâmbătă duceau sare, în alta duceau mâncarea. Proprietarii care duceau sare și mâncare la boari înnoptau la bordei, fie dormind cu aceștia în bordei, fie stând afară la foc, bând rachiu și spunând povești, basme și glume.

În fiecare dimineață după răsăritul soarelui, boarii (câte doi, cel mult trei la o turmă) mâncau bine, apoi mânau turma la păscut pe o rază de până la 5 km de bătătură. La amiază animalele dormeau, de obicei la umbră, la marginea pădurii, printre copaci. Dacă turma păștea aproape de bătătură, în timpul cât vitele dormeau la prânz, boarii se duceau să mănânce la bordei, iar dacă turma păștea departe, boarii își luau în traistă mâncare, mai ales pită cu slănină. Boarii purtau aceeași îmbrăcăminte ca și păstorii de la ciurdă, având în plus un *cheptar* din blană de oaie, un *țol* din *pănură* deasă bătută la piuă, impermeabil, sau o *glugă* pe care o purtau pe cap pe timp de ploaie.

După ce se cosea otava, pe la sfârșitul lunii august, turmele de vite erau coborâte de la pășunile din poienile de la munte, fiind reorganizate și date în grija altor păstori. Ele continuau să pășuneze în zone mai joase, în *livezi*, pe terenurile de pe care se cosise iarba, și pe *ogoaară*, pe terenurile de pe care se seceraseră cerealele. Caii se coborau de la munte la ciurda de la *Tufa Monii*, unde pășteau laolaltă cu vitele, fiind păziți de păstorii de vite.

În afară de vite, țărani din Lisa țineau și oi din rasa țurcană, majoritatea familiilor având peste 10 oi, până la 30, chiar 50 de capete. Creșterea oilor se încadra în tipologia păstoritului agricol cu stâna la munte. Iarna oile se țineau în gospodărie, într-un spațiu protejat, din lemn, cu acoperiș, amplasat de cele mai multe ori în spatele șurii, spre grădină, și erau hrănite cu fân (dintr-o *iesle*) și cu grăunțe de porumb (dintr-o *troacă* din scânduri). Vara, oile erau duse la pășunile de la munte,

aceleași unde erau duse și vitele, aflate în posesia celor trei composesorate: în *Jălej* și la *Vârful Pleșii* erau vărate oile sterpe, mieii și berbecii, iar în *Poiana Chiliii*, în *Pleașa* și în *Seaca* erau pășunate *mânzările* (oile cu lapte). Pentru fiecare mânăzare, proprietarul primea două kilograme de brânză de burduf și o jumătate de kilogram de urdă, iar pentru fiecare stearpă sau miel, el plătea *stăpânului de munte* o sumă de bani și un kilogram de *făină de mălai* pentru fiecare oaie. Stăpânul de munte angaja baciul, ciobanii și strungarii, și îi plătea din banii adunați de la proprietarii de oi. Ciobanii erau atât din Lisa, cât și din satele de pe versantul sudic al munților, din *Regat*.

Oile ieșeau la munte la 21 mai, când, în capul satului, în *Domneasca*, se făceau țarcuri în care erau separate mânzările de sterpe și de miei, iar de aici erau duse la munte, unde oile erau separate în cinci *ciopoaă*.

Mânzările își aveau locurile de pășunat și stânele în poienile din păduri, unde iarba era mai grasă și distanțele de la stână la locurile de pășunat erau mai mici. La pășunea mânzărilor erau o stână și o strungă stabile, folosite mulți ani la rând, ele nu se mutau din loc în loc. *Strunga* consta într-un țarc de plan aproximativ circular, din pari bătuți în pământ, legați între ei prin lemne de brad. Într-o parte a strungii se afla *comarnicul*, un spațiu podit pe jos cu trunchiuri de brad despicate în lungime și cioplite la partea superioară, protejat de ploaie cu un acoperiș într-o apă învelit cu șită, sprijinit pe patru furci bătute în pământ. Comarnicul avea trei sau patru *uși la strungă* (câți erau și ciobanii), prin care strungarul scotea oile din strungă ciobanilor, care le mulgeau în comarnic. În apropierea strungii se afla *stâna*, o construcție de plan dreptunghiular cu laturile de circa 4 x 10 metri, cu pereți din bărne de brad cioplite pe patru laturi, îmbinate la colțuri în tăietură dreaptă, cu acoperiș în două ape (cu cele două spații de pe laturile scurte libere), fără tavan, constând în căpriori și lați pe care era bătută învelitoarea din șită. Stâna avea două compartimente: *stâna* propriu-zisă, mai mare, cu acces din afară printr-o ușă, și *celarul*, o încăpere mai mică cu acces din stână. Mobilierul consta într-un *pat* în stână (din jumătăți de trunchiuri de brad) și *patul pentru cași* în celar, realizat în același mod. În stână, unde se afla și vatra cu căldarea, se prepara laptele și mâncau ciobanii. În dosul stânei, adosată acesteia, era amplasată *cocina*, o mică construcție din bărne cu acoperiș într-o apă din șită, având și un mic țarc, în care stăpânul stânei își ținea câțiva porci, care erau hrăniți cu zer.

Șeful stânei mânzărilor era *baciul*, ajutat de trei sau patru *ciobani* și de un *strungar*. Ciobanii dormeau afară, sub cerul liber, de obicei sub brazii de la liziera pădurii, în apropierea stânei, și doar când ploaia tare se adăposteau în comarnic ori în stână. În atribuțiile baciului, pe lângă răspunderea pe care o purta pentru toate activitățile de la stână, intrau mulsul oilor alături de ciobani și preparatul cașului, a brânzei și a urdei. Ciobanii îngrijeau de oi atât la stână, cât și la păscut, mulgeau oile și duceau laptele de la strungă în stână, iar strungarul aducea oile din strungă la ușile comarnicului, la muls, și stătea pe lângă stână, aducea lemne de foc și îi era de ajutor baciului. Oile erau mulse de trei ori pe zi: primul muls era dimineața devreme, al doilea la prânz, iar al treilea pe înserat. Laptele se mulgea în *găleata* de muls, din doage de brad, mai înalte într-o parte, cu două toarte de care era prinsă, cu sfoară groasă, *cana*, pentru ca laptele să nu stropească din găleată. După fiecare muls, laptele era adunat în stână într-un *ciubăr*, un vas cilindric din doage de brad, cu o capacitate de peste 100 de litri, cu două toarte. Baciul vărsa în ciubăr cheagul (preparat din *rânză* de miel de lapte sacrificat), iar când, după vreo jumătate de ceas, laptele era încheșat, *aduna cașul* laolaltă cu mâinile, apoi, ajutat de strungar, îl scotea cu o țesătură de cânepă, numită *masa pentru cași*, și îl atârna de un cârlig deasupra ciubărului, să se scurgă zerul. După altă jumătate de oră, desfăcea cașul pe patul din

stână, în aceeași țesătură de cânepă, îl frământa bine în mâini, apoi îl aduna din nou în țesătură și îl atârna din nou deasupra ciubărului. După ce s-a scurs cea mai mare parte din zer, cașul era dus în celar și atârnat de un cârlig, iar dedesubt se punea o căldare mai mică, în care să se scurgă zerul ce a mai rămas. Zerul din ciubăr se vărsa cu o oală în căldarea din aramă pusă deasupra focului și se fierbea până se aduna *urda*, care se scotea cu o strecurătoare într-o țesătură de cânepă și era pusă la scurs în stână, cu un vas sub ea. Zerul ce rămânea în căldare după scoaterea urdei, după ce se răcea, se dădea la porci, iar urda și-o luau acasă proprietarii de oi, cărora le revenea o jumătate de kilogram de urdă pentru fiecare oaie. După vreo două ore, se scotea și cașul din *masa pentru cași* și se punea la uscat pe *patul de cași* din celar. După câteva zile, cât stătea la uscat, cașul se *dădea pe răvar*, apoi era îndesat în *burduf* (piele de oaie) sau în *bășici* (vezici) de porc, care se păstrau tot în celar, care, lipsit de ferestre și de ușă directă la exterior, păstra o temperatură constantă.

Oile sterpe și miei își aveau pășunea mai sus decât mânăzările, în zonele de deasupra pădurilor, în *gol de munte*, unde iarba nu era atât de bogată și hrănitore. Ele nu aveau nici o împrejmuire, noaptea dormeau adunate laolaltă. Ciobanii de la sterpe și miei aveau un *bordei*, o construcție stabilă, care dura ani de zile, fiind doar întreținută anual. De plan dreptunghiular, cu laturile de circa 2 x 3 metri, bordeiul avea o încăpere cu o ușă pe una din laturile scurte, fiind construit din bârne rotunde de brad necioplite, prinse în piroane de fier, cu acoperiș în două ape și învelitoare din șită, cu pământ pe jos. În interior se afla un pat mare din bârne despicate, pe toată lățimea construcției, și vatra cu ceaunul pe care-și fierbeau ciobanii mămăliga, pe care o mâncau așezați pe pat. La un *cârd* de 700-800 de sterpe și miei, erau doi ciobani. Unul dintre ciobani cobora periodic la stâna mânăzărilor, de unde lua brânză, caș, urdă și *jintiță* (zerul rămas după ce se scotea urda). Ei își făceau mămăligă dimineța și seara, iar pe timpul zilei, cât erau plecați cu oile la pășunat, își puneau în traistă *bulz* (mămăligă vârtoasă de formă aproximativ sferică, cu un miez de brânză de burduf).

La 29 august, toate oile coborau de la munte pe hotar, unde se organizau alte ciopoare, în care pășteau de-a valma mânăzările, sterpele, miei și berbecii, fiind păzite de alți ciobani, angajați și plătiți în bani de fiecare proprietar de oi. Pășcând în jurul satului, pe terenurile de pe care s-au recoltat cerealele, pe miriști, oile dormeau în *țarcuri*, fiecare ciopor în țarcul său. Confectionate din scânduri, țarcurile erau mutate din loc în loc în fiecare noapte, pentru a se îngunoi o suprafață cât mai mare de teren arabil. Ciobanii dormeau într-o *colibă* improvizată, un mic adăpost contra intemperiilor, care era mutat o dată cu țarcul. Oile erau ținute la păscut în hotar până cădea zăpada, când ciopoarele se spargeau și fiecare proprietar își lua oile, pe care le ținea peste iarnă în gospodărie.

Notă: Acest studiu a fost realizat în cadrul campaniilor de cercetări etnografice efectuate în Țara Bârsei în anii 2002 și 2003 de Muzeul de Etnografie Brașov, sub coordonarea d-nei Dr. Ligia Fulga. Mulțumim pe această cale autorităților și locuitorilor din satul Lisa pentru sprijinul lor, iar pentru informațiile furnizate, aducem mulțumiri deosebite următorilor:

- Broscoțean Dumitru (n. 1919), Sat Lisa nr. 3
- Ramba Ion „a lui Tănase“ (n. 1921), Sat Lisa nr. 231
- Munteanu Gheorghe „a lui Moise“ (n. 1922), Sat Lisa nr. 38
- Munteanu Letiția (n. 1929), Sat Lisa nr. 38
- Gavrilă Vasile, Sat Lisa nr. 191
- Greavu Ion zis „Stan“ (n. 1927), Sat Lisa nr. 345

Alexandru STĂNESCU

CONSIDERAȚII PRIVIND PREZENTAREA ISTORIEI ȚĂRII BÂRSEI PE SITE-URILE DE INTERNET ÎNTRE ANII 1997 ȘI 2002

Cauza inițială a acestui demers a fost lectura unui fragment din cartea lui Thomas Năgler *Așezarea sașilor în Transilvania*: „Despre Țara Bârsei se spune că este *deserta et inhabitata* [...] istoricii sași mai vechi au tras de aici concluzia că era vorba de o regiune pustie și că la sosirea lor germanii nu au găsit acolo alți locuitori [...] unanimitatea istoricilor sași au perseverat, în ciuda unor dovezi în sens contrar, pe această poziție“.

Această observație cu caracter critic, pe care Thomas Năgler o face la sfârșitul anilor '70, m-a dus cu gândul la ideea că ar merita să văd cum este prezentată istoria Țării Bârsei în anii '90.

În istoriografie au existat două puncte de vedere privind situația demografică a Țării Bârsei în timpul colonizării acesteia de către sași: pe de o parte, majoritatea scriitorilor sași și maghiari au negat existența și continuitatea românilor în secolul al XIII-lea, când au fost așezați teutoni și sașii în Țara Bârsei; pe de altă parte, românii și unii cercetători sași susțin autohtonía românilor din Transilvania.

Deși am trecut în revistă numeroase studii și lucrări dedicate istoriei Țării Bârsei, prefer să nu mă exprim în legătură cu acestea, pentru că scopul acestei comunicări este cu totul altul, și anume, analizarea modului în care este prezentată istoria Țării Bârsei pe internet.

Am ales internetul din cauză că în lumea actuală a devenit sursa principală de informare și are un impact major, mai ales asupra tinerei generații.

Site-urile de internet constituie o modalitate practică și rapidă de a obține informații despre diverse locuri din întreaga lume; aceste informații pot avea un caracter turistic, geografic, istoric etc. Principala problemă care apare este legată de cantitatea și calitatea acestor informații, pentru că astăzi oricine își poate crea propria pagină de web care să constituie un site.

Unele minorități sau reprezentanți ai altor națiuni au reușit prin numeroase site-uri să prezinte lumii întregi o istorie falsă a Transilvaniei, o istorie din care adesea românii lipsesc. Nu avem de-a face cu o istorie paralelă care reflectă evoluția unei comunități etnice, avem de-a face cu o istorie falsificată. Prezentarea istoriei în mod denaturat nu este un fenomen nou și nici nu este specifică numai site-urilor maghiare din Ungaria, în care încă se mai cere „Dreptate pentru Ungaria!“, dar și sașilor organizați în diverse asociații săsești în Germania (Heimatortsgemeinschaften - HOG) și ale căror site-uri atestă persistența unor prejudecăți și a unor clișee privindu-i pe români.

Analizarea din punctul de vedere cantitativ și calitativ a informațiilor furnizate pe site-urile germane privind Țara Bârsei m-a condus la o serie de concluzii pe care le voi prezenta sumar, după ce voi prezenta paginile de internet care găzduiesc site-ul intitulat **Das Burzenland**.

Site-ul poate fi găsit cu ușurință pe internet cu ajutorul unui motor de căutare de genul Google sau Altavista, prin introducerea numelui Țării Bârsei în limba română sau în limba germană, sau prin tastarea numelui oricărei așezări în limbile română, maghiară, germană și latină. În urma tastării termenului după care se va iniția căutarea va apărea o listă cu diverse adrese în care se găsesc

referiri la Țara Bârsei sau la așezări din aceasta. Cele mai frecventate pagini de web sunt cele care apar primele în listă și printre acestea se află la loc de frunte site-ul *Das Burzenland*.

Pe pagina de primire a site-ului *Das Burzenland* vizitatorul este informat că această pagină de web aparține asociațiilor săsești din Țara Bârsei și cuprinde date ale asociațiilor săsești din fiecare dintre cele treisprezece așezări săsești de aici.

Vizitatorul paginilor de internet ale asociațiilor săsești din Germania este informat încă de pe prima pagină că în acestea poate găsi diverse informații despre Transilvania: istoria, civilizația, tradițiile și cultura populației din comunitățile rurale și urbane ale acesteia.

Pentru sugestii, opinii și corespondență există o pagină specială, numită Gästebuch, și pe lângă aceasta, pe un alt link, sunt prezentate numeroase imagini sau vederi vechi sau din perioada interbelică ale așezărilor din Țara Bârsei și există posibilitatea de a trimite vederi electronice prin rețeaua de internet.

Paginile de pe internet despre Țara Bârsei cuprind un tabel cu adresele asociațiilor săsești, care își prezintă fiecare satul sau orașul de baștină.

Das Burzenland

Dieses ist die Startseite der Heimatortsgemeinschaften des Burzenlandes (HOG-Burzenland).

Hier werden die Gemeinden des sächsischen Burzenland vorgestellt.

Es werden Verweise auf die Internetseiten dieser Gemeinden, soweit vorhanden, zur Verfügung gestellt. Verweise auf andere Internetseiten, welche sich ebenfalls mit siebenbürgisch-sächsischen Themen befassen, beruhen auf Gegenseitigkeit und werden gerne aufgenommen. Sie sollen es unseren Besuchern erleichtern sich über Siebenbürgen, seine Dörfer und Städte, seine Kultur und Geschichte zu informieren.

Diese Seite wird sich langsam füllen, es wird sich also lohnen, immer wieder mal hier vorbei zu schauen.

Über Anregungen, Informationen, Linkangebote und auch Kritik sind wir dankbar.

Senden Sie diese bitte an den [webmaster](#)

Denken Sie daran, vor dem Verlassen dieser Seiten ein paar nette Zeilen in unser [Gästebuch](#) zu schreiben.

Vielen Dank!

Hier können Sie [Grußkarten](#) an Freunde und Verwandte schicken!

Georg Gross, der langjährige Leiter der Regionalgruppe Burzenland, feierte am 21. Oktober 2002 seinen 80sten Geburtstag. Aus diesem Anlaß erschien in der [Siebenbürgischen Zeitung](#) eine [Würdigung](#) seiner Person und seiner Leistung. Wir wünschen dem Jubilar auch auf diesem Wege weiterhin alles Gute und Gesundheit.

Links zum Burzenland	Heimatortsgemeinschaften im Internet	Links zu Siebenbürgen	!!! Haftungsausschluß!!!
--------------------------------------	--	---------------------------------------	---------------------------------

Diese Seite wurde am 17. Juni 1999 veröffentlicht. Dieses ist seither der Zugriff
Verantwortlich für Gestaltung und Inhalt: Volkmar Kraus Letzte Änderung: 28.03.2002

Der Burzenlink

Die Gemeinden des Burzenlandes und ihre Präsenz im Internet

	Eigene Web-Auftritte	Weitere Informationen
Bartholomae		http://www.burzenland.de/bartholomae.html
Brenndorf	http://www.brenndorf.de	http://www.burzenland.de/brenndorf.html
Heldsdorf	http://www.heldsdorf.de	http://www.burzenland.de/heldsdorf.html
Honigberg	http://www.honigberg.net	http://www.burzenland.de/honigbrg.html
Kronstadt	http://www.hog-kronstadt.de	http://www.burzenland.de/kronstadt.html
Marienburg		http://www.burzenland.de/marienburg.html http://www.burzenland.de/ackerbauschule.html
Neustadt	http://www.neustadt-kr.de	http://www.burzenland.de/neustadt.html http://www.sibiweb.de/orte/neustadt_kr/index.html
Nußbach	http://www.nussbach.de	http://www.burzenland.de/nussbach.html
Petersberg		http://www.burzenland.de/petersberg.html http://www.sibiweb.de/orte/petersberg/index.html
Rosenau	http://www.rosenau-ev.de	http://www.burzenland.de/rosenau.html http://www.sibiweb.de/orte/rosenau/index.html
Rothbach		http://www.burzenland.de/rothbach.html http://www.sibiweb.de/orte/rothbach/index.html
Schirkanyen	http://www.schirkanyen.de	http://www.burzenland.de/schirkanyen.html
Tartlau		http://www.burzenland.de/tartlau.html
Weidenbach	http://www.weidenbaecher.de	http://www.burzenland.de/weidenbach.html http://www.sibiweb.de/orte/weidenbach/index.html
Wolkendorf	http://www.wolkendorf.de	http://www.burzenland.de/wolkendorf.html http://www.sibiweb.de/orte/wolkendorf/index.html
Zeiden	http://www.zeiden.de	http://www.burzenland.de/zeiden.html http://www.sibiweb.de/orte/zeiden/index.html

Din punctul de vedere cantitativ, autorilor părții dedicate istoriei acestor așezări li se pot reproșa următoarele chestiuni:

- evitarea oricăror referiri la istoria așezărilor înainte de stabilirea sașilor, deși acestea au fost centre ale unor comunități umane încă din preistorie, ulterior fiind locuite de daci, romani și de daco-romani, care au lăsat numeroase dovezi de ordin arheologic ale existenței lor;

- prezentarea istoriei unei singure etnii – cea săsească – chiar și când aceasta conviețuiește cu alte naționalități, ceea ce înseamnă că avem de-a face cu prezentarea istoriei sașilor și nu cu prezentarea istoriei locale;

- unele informații despre lucrări edilitare nu au ce căuta în partea dedicată istoriei, fiind prea recente sau banale, dar meticulozitatea binecunoscută a acestei etnii îi determină cel puțin pe autorii site-ului comunității din Hälchiu (Heldsdorf) să introducă informații despre terminarea lucrărilor la rețeaua de canalizare și la conductele de gaz, sau despre reinstalarea iluminatului public și turnarea unui nou strat de asfalt pe ulița centrală; mă întreb însă cine a făcut toate acestea, pentru că românii nu sunt menționați ca fiind cei care le-ar fi făcut, iar despre germani se spune că au emigrat în masă în Germania după 1989;

- deși în unele site-uri apar informații privind istoria contemporană, românii sunt cel mai adesea omiși, astfel un cititor neavizat și-ar putea imagina că în așezările săsești din Țara Bârsei mai trăiesc numai câteva familii de sași sau că aceste așezări sunt părăsite cu totul.

În ceea ce privește calitatea informațiilor de ordin istoric din aceste site-uri, se observă următoarele deficiențe:

- calitatea surselor utilizate pentru documentare este slabă în majoritatea cazurilor. Astfel, principala lucrare pentru studierea istoriei Țării Bârsei *Urkundenbuch zur Kronstadter Geschichte* nu este menționată decât pe site-urile sașilor din Codlea și Prejmer. În rest, informația a fost extrasă din publicațiile Muzeului Săsesc al Țării Bârsei și din cele mai diverse publicații săsești, chiar și foile săsești din perioada interbelică. Informațiile de ordin arheologic lipsesc în majoritatea cazurilor, excepție făcând numai site-ul sașilor din Feldioara, în care apare mențiunea că cele 109 morminte descoperite la săpăturile arheologice ar fi dovada că sașii au fost colonizați în *castrum Mariae* înainte de venirea cavalerilor teutoni, așadar, ceea ce nu se admite în cazul românilor (mărturiile arheologice) se admite cu larghețe în cazul sașilor.

- în unele cazuri sunt reproduse elemente din tradiția orală, care la un moment dat au fost consemnate. De exemplu, în site-ul Rotbavului explicarea etimologiei numelui are un caracter prea puțin științific, semănând mai mult cu o poveste: „[...] *La început în jur de 20 de familii săsești s-au așezat la un kilometru și jumătate de centrul actual într-o vale lângă râu. Puțin după aceea ei trebuie să fi fost atacați de niște bande și în această situație cei mai mulți dintre locuitori au fost răniți. În timpul spălării veșmintelor apa din râu s-a colorat în roșu, de unde numele de Rotbach*“.

- În cazul în care nu au informații documentare, autorii prezintă unele chestiuni ipotetice ca fiind probabile, pentru ca mai jos, în același text, ipoteza să devină o certitudine. Un exemplu în acest sens este venirea teutonilor și cetățile ridicate de ordinul lor, care constituie o chestiune controversată asupra căreia s-au pronunțat cercetători ca Alfred Prox, Gernot Nussbächer, Bakó Géza, Thomas Nägler ș.a. Pe site-urile sașilor din Feldioara, Hărman, Prejmer și Șercaia apare menționarea ordinului teuton ca fondator (Feldioara, Prejmer, Șercaia) sau ca un posibil stăpân al satului, în cazul satului Hărman, a cărui stemă este interpretată ca fiind o dovadă a stăpânirii din timpul teutonilor.

Aspectele negative legate de modul neprofesionist de prezentare a istoriei Țării Bârsei în site-urile comunităților săsești din Germania atestă faptul că nu avem de-a face cu istorii paralele, cum ar dori unii să sugereze. Paginile de istorie de pe site-ul german *Burzenland* sunt, de fapt, niște

încercări stângace și nereușite de a transforma în adevăruri istorice clișee și prejudecăți de sorginte medievală despre români.

Laura MOLNAR, Ovidiu SAVU

**FESTIVALUL-CONCURS
„ANDREI MUREȘANU“
ediția I**

În 18 iunie 2003 a avut loc în cadrul Muzeului „Casa Mureșenilor“ din Brașov decernarea premiilor concursului de poezie „Andrei Mureșanu“.

Festivalul-concurs a fost dedicat celebrării memoriei și operei „poetului deșteptării noastre“, la trecerea a 155 de ani de la publicarea poeziei „Răsunet“ sau „Deșteaptă-te, Române!“, sub care titlu ne este astăzi cunoscută. Ea a văzut lumina tiparului în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, suplimentul cultural al „Gazetei de Transilvania“, supliment condus chiar de poetul Andrei Mureșanu. Faptul că, din 1989, imnul „Deșteaptă-te, Române!“ a devenit Imn de stat al României se constituie într-o confirmare binemeritată a valorii emoționale deosebite pe care a avut-o și în epocă poezia.

Festivalul-concurs „Andrei Mureșanu“, inițiat din luna aprilie a anului 2003 de către muzeografia instituției organizatoare, s-a bucurat de sprijinul generos al Consiliului Județean Brașov și al Inspectoratului Școlar Județean Brașov.

Evenimentul organizat de muzeu s-a vrut a fi un cadru instituționalizat oferit elevilor de școală gimnazială și de liceu pentru a-și demonstra talentul și, totodată, de a-și valorifica creațiile poetice.

Tematica festivalului a fost una variată, de la poezia de dragoste și despre natură până la poezia socială, totul transformându-se într-o bună ocazie pentru participanți de a-și manifesta liber imaginația.

Pentru o minimă obiectivitate în vederea corectării și evaluării poeziilor, s-a apelat la o jurizare efectuată de reprezentanți ai Uniunii Scriitorilor din România (filiala Brașov). Este vorba despre domnul prof. Doru Munteanu, director al Direcției Județene pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Brașov și domnul prof. Ioan Popescu-Topolog, consilier în cadrul Consiliului Județean Brașov; Domniilor lor li s-a alăturat și doamna prof. Laura Molnar, reprezentanta Muzeului „Casa Mureșenilor“ Brașov.

La concurs au participat 31 de elevi de la următoarele instituții școlare: Colegiul Național „Unirea“, Colegiul Național „Andrei Șaguna“, Colegiul „Emil Racoviță“, Colegiul „Johannes Honterus“, Liceul „Constantin Brâncoveanu“ și Școlile Generale nr. 23, 25, 13, 9, 4, iar din Râșnov – Școala Generală nr. 2. Participanții au avut dreptul să se înscrie cu una sau mai multe poezii.

În deschiderea manifestării a avut loc un recital de canto, susținut de elevi ai Liceului de Artă din Brașov, clasa prof. Doina Mihăilescu. În continuare au avut loc alocuțiuni susținute de domni Doru Munteanu și Ioan Popescu-Topolog, iar d-na Lucia Bunaciu, director onorific al Muzeului „Casa Mureșenilor“ Brașov, a prezentat un studiu despre Andrei Mureșanu, intitulat „Imnul nostru“. A urmat decernarea premiilor.

Câștigătorii au fost următorii:

premiul I:	Andreea Uruc	Colegiul „Unirea“, clasa a XI-a
premiul II:	Roxana Gîdinceanu	Colegiul „Andrei Șaguna“, clasa a X-a
premiul III:	Iulia Popescu	Colegiul „Unirea“, clasa a XI-a

S-au acordat și trei mențiuni, după cum urmează:

Alina Drăgan	Șc. Gen. nr. 6, clasa a VIII-a
Alexandra Ichim	Colegiul „Unirea“, clasa a XI-a
Maria Țără	Șc. Gen. nr. 25, clasa a VI-a

Manifestarea s-a încheiat cu recitalul de poezie susținut de câștigătorii concursului. Cu această ocazie, au fost prezenți părinți, profesori și directori ai instituțiilor de învățământ mai sus-menționate.

Moderatorul acestui eveniment cultural a fost domnul prof. Ovidiu Savu.

Organizatorii mulțumesc și pe această cale doamnei prof. Mara Trofin, de la Școala Generală nr. 25 Brașov, care a contribuit la popularizarea festivalului; Despărțământului cultural ASTRA Brașov, reprezentat de domnul prof. Petre Istrate; Consiliului Județean Brașov; societății comerciale Libris S.R.L. care a sponsorizat parțial premiile în obiecte care au fost acordate.

Cu mențiunea că Festivalul-concurs „Andrei Mureșanu“ s-a desfășurat și în anii '80, încheiem cu speranța că în anii următori concursul se va bucura de o participare cât mai numeroasă din partea elevilor. În cele ce urmează dăm luminii tiparului poeziile premiate în cadrul ediției din 2003.

Ioan ȘONERIU

MONUMENTE ISTORICE DE ARHITECTURĂ DIN EVUL MEDIU ÎN PROVINCIA LIMOUSIN (FRANȚA)

În partea central-vestică a Franței, acolo unde acum două mii de ani trăia tribul galic al Lemovicilor, se întinde provincia Limousin care își trage numele de la anticii ei locuitori. Cristalizată de-a lungul secolelor ca unitate istorico-teritorială, actualmente (începând de la reforma administrativă din 1955) este individualizată în regiunea administrativă omonimă cu o suprafață de 16.932 km² și o populație de circa 750.000 locuitori, incluzând departamentele Haute-Vienne, Creuse și Corrèze. La baza acestei individualizări teritoriale stă, în primul rând, natura și unitatea substratului geologic ce se reflectă pregnant în trăsăturile peisajului geografic căruia îi imprimă originalitate și, totodată, omogenitate în notele esențiale. Coincizând aproape complet cu aria vechiului compartiment cristalin din partea vestică a Masivului Central francez, teritoriul Limosin-ului se distinge net de ținuturile învecinate prin rocile sale tari – granit, gnais –, în care eroziunea agenților externi a modelat un sistem de platouri dispuse pe un interval hipsometric de circa

700 metri, urcând de la sub 300 m în vest, până la aproape 1.000 m în est; astfel, acest ansamblu reliefa apare ca un puternic contrafort al Masivului Central în fața zonelor depresionare de pe fațada atlantică a Franței. Spre interiorul Masivului Central se ridică platourile înalte Millevalles, Monédières și Gentioux, formând împreună un horst puternic pe care locuitorii l-au denumit La Montagne (Muntele); acesta reprezintă un tipic „castel de ape” din care diverg în evantai numeroase râuri tributare la bazinul hidrografic al fluviului Loire (Cher, Creuse, Gartempe, Taurion, Vienne etc.) și la acela al râului Dordogne (Corrèze, Vézère ș.a.); în zona platourilor joase, văile acestor râuri concentrează principalele aglomerări urbane – orașele Limoges, Brive-la-Gaillarde, Tulle, St-Junien, St-Léonard-de-Noblat, Aubusson etc. –, în timp ce pe interfluviile aplatizate, străbătute de o rețea deasă de pârâuri, predomină așezările mici – orașele, sate, cătune (hameaux) –, majoritatea cu sub 1.000 de locuitori. Localitățile cu peste 1.000 de locuitori – cele care cuprind cele mai multe vestigii arhitecturale din Evul Mediu – pot fi clasificate în cinci categorii de mărime demografică: un oraș mare, Limoges (peste 170.000 loc., capitala istorică a provinciei Limousin și capitala actualei regiuni administrative omonime, reședință de prefecură a departamentului Haute-Vienne); două

orașe de mărime mijlocie, Brive-la-Gaillarde (50.000 loc.) și Tulle (peste 21.000 loc., reședință de prefectură în departamentul Corrèze); opt orașe mici, Guéret (peste 14.000 loc., reședință de prefectură în departamentul Creuse), St-Junien (11.700 loc.), Ussel (8.856 loc.), St-Yrieix (7.600 loc.), Aubusson (6.800 loc.), St-Leonard-de-Noblat (6.000 loc.), La Souterraine (5.600 loc.); circa 50 de orașe foarte mici, cu 1.000-5.000 locuitori. Pe ansamblu, vestigiile arhitecturale, mai remarcabile, de origine medievală sunt semnalate în aproximativ 100 de localități, revenind în medie o localitate la 170 km² sau 6 localități la 1.000 km².

Tipologic, vestigiile arhitecturale provenite din Evul Mediu, existente pe teritoriul provinciei Limousin, pot fi clasificate în 9 categorii: biserici, capele de pelerinaj, așezăminte monahale (mănăstiri, stăreții), castele, cetăți strategice, resturi din incinte de fortificații orășenești (porți fortificate, turnuri etc.), edificii publice, orășenești (hale comerciale, primării etc.), clădiri civile rezidențiale, poduri.

Bisericile ocupă primul loc ca frecvență, implicit ca densitate, înregistrându-se 61, din care 11 fortificate și 50 nefortificate, repartizate în 58 de localități, câte una în fiecare localitate, cu excepția orașului Limoges cu trei și a orașelului Felletin cu două. Biserici fortificate se găsesc în localitățile Blond, Compreignac, Glénic, Le Chalard, St-Angel, St-Privat, St-Yrieix, Naves, Uzerche, St-Robert și Collonges-la-Rouge; 6 dintre ele prezintă trăsături de stil roman (Uzerche, Blond, Compreignac, Le Chalard, Glénic, St-Robert), două, de stil gotic (St-Angel, St-Privat), iar

două, combinații de stil romanic și gotic (St-Yrieix, Collonges-la-Rouge). Stilurile arhitectonice sunt mai bine exprimate la bisericile nefortificate, la care pe primul plan erau puse exigențele de ordin artistic. Din cele 50 de biserici nefortificate, 30 sunt în stil romanic, 8 în stil gotic, 8 în combinații de stil romanic cu stil gotic. Rezultă, deci, că predomină bisericile în stil romanic (6 fortificate și 30 nefortificate), provincia Limousin reprezentând, de fapt, una din principalele arii teritoriale de răspândire a acestui stil (școala din Limousin), alături de ariile din respectivele provincii învecinate (Poitou, Périgord, Saintonge, Auvergne) sau mai îndepărtate (Bourgogne, Normandie etc.). Bisericile în stil romanic de școală limousină, de regulă originare din secolele XI-XII, deși au suferit unele influențe de la școlile arhitecturale vecine, prezintă totuși particularități care le disting de celelalte școli; în primul rând utilizează ca material de construcție granitul (cu tentă gri-gălbuie) disponibil din abundență în regiune; apoi, este fizionomia originală a turnurilor-clopotnițe la care se succed, de jos în sus, 2-3 etaje pătratice străpunse pe fiecare fațadă de câte două ferestre mari în plin cintru (arc de semicerc); un etaj pătratic ceva mai îngust, străpuns pe fiecare fațadă de câte o fereastră în plin cintru, deasupra căreia e plasat câte un gablu (fronton triunghiular), având nu numai un rol ornamental, ci și o funcție de rezistență prin echilibrarea distribuției împingerilor exercitate de etajele supraiacente; 1-2 etaje octogonale și mai înguste, străpunse pe fiecare fațetă de câte o fereastră în plin cintru îngemănată printr-o colonetă; o fleșă ascuțită, sub formă de piramidă octogonală, prin care culminează turnul; câte o friză cu arcaturi oarbe, una plasată la baza fleșei, alta între primele două etaje pătratice, completează decorația turnului.

Exemplare tipice cu astfel de trăsături le oferă bisericile romanice din St-Léonard-de-Noblat, Collonges-la-Rouge, Uzerche. O altă particularitate constă în turnul masiv de deasupra pridvorului de la fațadă, flancat de două cloșetoane (turnulețe), cum e cazul, spre exemplu, la bisericile din Le Dorat și St-Junien; la biserică din Le Dorat sau la cea din Meymac arcul polilobat (festonat) de la portalul fațadei atenuează liniile severe ale edificiului. Pe lângă cele menționate mai sus, biserici (nefortificate) în stil romanic se mai întâlnesc în localitățile Ahun, Beaulieu-sur-Dordogne, Chateauponsac, Solignac, Malval, Gouzon, Bennet-la-Rivière, Bénévent-l'Abbaye, Évaux-les-Bains etc.

Comparativ cu stilul romanic, stilul gotic (sec. XIII-XVI) e mai puțin frecvent, semnalat la numai zece biserici, cea mai reprezentativă fiind catedrala St-Étienne din Limoges, în special fațada ei constituind o adevărată bijuterie de gotic flamboyant, lucrată în granit fin între anii 1516 și 1530; deasupra arhivoltei portalului ogival se ridică un gablu foarte efilat până la marea rozasă flamboyantă (nervuri cu inflexiuni asemănătoare flăcărilor); deasupra rozasei se ridică un alt gablu până la pinionul triunghiular ajurat cu fleuroane; întreaga fațadă e încadrată de două contraforturi puternice, agrementate cu colonete și pinacluri. Tot în orașul Limoges se mai găsesc încă două biserici gotice: St-Michel-des-Lyons (sec. XIV-XVI, turn cu etaje superioare octogonale flancate de turnulețe, vitraliu din 1510) și St-Pierre-du-Queyvroux (clopotniță din sec. XIII, fațadă flamboyantă din sec.

Catedrala St-Étienne din Limoges.
Fațada sudică în stil gotic flamboyant (1516-1530)

XVI). Biserici în stil gotic se mai întâlnesc în localitățile Allasac, St-Victournien, Mercoeur etc. La o serie de edificii eclesiastice elementele de stil romanesc sunt asociate cu elemente de stil gotic, realizate în faze corespunzătoare de construcție; așa sunt, spre exemplu, bisericile din localitățile Tarnac, Tulle, Brive-la-Gaillarde, Felletin, Eymoutiers, La Souterraine etc.

Așezămintele monahale sunt reprezentate prin șapte mănăstiri și trei stăreții. O mănăstire – Bénévent-l'Abbaye (sec. XI) – se află în stare de ruine, supraviețuind numai biserica abațială aferentă (sec. XII, stil romanesc). Săpăturile arheologice efectuate în Piața Republicii din centrul orașului Limoges au descoperit, în 1960, cripta vechii mănăstiri St-Martial, cu părțile cele mai vechi datând din secolul al IV-lea și adăpostind sarcofagul Sfântului Martial și pe cele ale însoțitorilor săi, surmontate de un mozaic policrom din secolul al IX-lea cu subiect paleocreștin. Cinci mănăstiri, împreună cu bisericile abațiale aferente, s-au păstrat, mai mult sau mai puțin restaurate:

mănăstirea din Aubazines, fondată în 1135 de Saint Étienne, mai întâi benedictină, apoi, din 1147, cisterciană, cu biserica abațială romanescă din secolul al XII-lea; mănăstirea din Meymac, fondată în secolul al XI-lea, aparținând ordinului monahal al Benedictinilor, cu biserica abațială romanescă din secolele XI-XII; mănăstirea din Solignac, fondată în anul 632 de către Saint Éloi, reconstruită în secolul al VIII-lea, cu biserica abațială romanescă din secolul al XII-lea; mănăstirea din Tulle, fondată în secolul al XI-lea, aparținând ordinului Benedictinilor, cu biserica abațială romanescă-gotică din secolele XII-XIV; mănăstirea din Mortemart, aparținând ordinului Augustinienilor, cu capela folosită azi ca biserică parohială.

Capete de pelerinaj se găsesc în localitățile St-Junien (capela Notre-Dame-du-Port din sec. XV), Ussel (capela Notre-Dame-de-la-Chambanne) și Collonges-la-Rouge (vechea capelă a Penitenților).

Castelele dețin locul al doilea ca frecvență după biserici, înregistrându-se 36 de exemplare, din care 25 fortificate și 11 nefortificate. Castelele fortificate au fost construite, în general, înainte de anul 1500, când pe primul plan se puneau nevoile de apărare, astfel că elementele de stil artistic sunt mai puțin manifestate. Ele sunt localizate, de regulă, în mediul rural, pe fostele domenii feudale, unde, prin amplasamentul în locuri mai înalte și prin silueta lor proeminentă, domină liniile peisajului campestru. Unele (16) dintre ele sunt bine conservate, spre exemplu castelele Coussac-Bonneval

(sec. XIV), Montbrun (donjon din sec. XII și corpuri de locuit din sec. XV), Rochechouart (donjon din sec. XIII, cea mai mare parte din sec. XV), Pompadour (sec. XV), Brie (sec. XV), Pierrefitte (sec. XV) etc. Altele oferă spectacolul sumbru, dar nu lipsit de grandoare și de romantism, al ruinelor, totodată evocând episoade glorioase, dar și dramatice din trecutul acestor meleaguri. Astfel, castelul Châlus (25 km sud-vest de Limoges), construit în secolul al XI-lea și păstrând încă o rămășiță din donjonul său cu ziduri groase de 3 m, are faima de a fi rezistat asediului întreprins de viteazul rege englez Richard Inimă de Leu, al cărui sfârșit, la 42 de ani, s-a tras tocmai de la o rană la umăr primită cu această ocazie; dar dârjii apărători ai fortăreței au plătit apoi scump moartea regelui, fiind toți spânzurați, cu excepția arbaletrierului fatal care a fost jupuit de viu. La 10 km S-S-V de Limoges, pe un promontoriu abrupt de la confluența râurilor Briance și Ligoure, se înalță impunătoare ruinele castelului-fortăreață Chalusset, construit în secolul al XII-lea (având

trei incinte fortificate, ziduri înalte de 20 m, turnuri pătrate, donjon), unul din cele mai desăvârșite exemplare ale arhitecturii militare franceze din Evul Mediu; căzut în mâinile Hughenoților în 1577, este folosit de aceștia ca bază de atacare a orașului Limoges, dar cetățenii orașului, după lupte grele, cuceresc fortăreața și o prefac în ruine. Spre hotarul de sud-est al provinciei Limousin, pe o stâncă prăpăstioasă de deasupra sălbaticelor chei ale râului Luzège, se profilează grandios ruinele castelului Ventadour, una din cele mai inexpugnabile fortărețe medievale din Limousin și din întreaga Franță, un adevărat cuib de vulturi vulnerabil doar prin trădare; în secolul al XII-lea a fost focar al literaturii cavaleresti, frecventat de trubaduri, înșiși stăpânii castelului – viconții de Ventadour – fiind poezi din tată în fiu; viața pulsează aici până în epoca Renașterii, ale cărei gusturi mai rafinate determină pe viconții de Ventadour să părăsească fortăreața prea austeră, instalându-se într-o clădire mai elegantă și confortabilă din localitatea apropiată Ussel (Hôtel de Ventadour, construit la finele secolului al XVI-lea, în stil renascentist). În extremitatea sud-estică a provinciei Limousin, pe un promontoriu încâtușat de un meandru adânc al râului Maronne (afluent la Dordogne) se profilează resturile fortăreței Tours-de-Merle (sec. XI), care nu a putut fi cucerită de englezi în timpul Războiului de 100 de Ani. Ruine de castele fortificate, de origine medievală, se mai găsesc pe teritoriile localităților Turenne (15 km sud de orașul Brive-la-Gaillarde), Mortemart (22 km nord de orașul St-Junien), Sermur (20 km est de orașul Aubusson), Malval (25 km nord de orașul Guéret), Crocq (20 km sud-est de Aubusson), Ségur-le-Château (52 km sud de Limoges), Treignac (75 km sud-est de Limoges). Castelele nefortificate, mai puține la număr, datează de după anul 1500, din perioada Renașterii, când pe primul plan erau puse exigențele de estetică și confort, elementele de stil artistic – de regulă stilul

Château de Val (sec. XV) de la Bort-les-Orgues, pe cursul superior al râului Dordogne

renascentist – fiind bine exprimate; așa sunt, spre exemplu, castelele Sédière (20 km nord-est de orașul Tulle), Noailles (7 km sud de Brive-la-Gaillarde), La Fraisse (15 km vest de orașul Bellac și 30 km nord de St-Junien) ș.a.

Comparativ cu castelele fortificate obișnuite, o amploare constructivă mult mai mare și o capacitate defensivă (dar și ofensivă) mult mai largă în teritoriul avea cetatea strategică Crozant de la hotarul nordic al provinciei Limousin, respectiv al ținutului Marche din această provincie; supranumită „cheia Limousin-ului“, cetatea își etalează ruinele impozante pe un pînten stîncos de la confluența râurilor Creuse și Sédelle. Fondată, se crede, încă pe la începutul secolului al VI-lea, fortăreața a fost în tot cursul Evului Mediu una din cele mai vaste și mai puternice din Franța. Ea se întindea atunci pe o lungime de 450 metri, iar zidurile sale, jalonate de zece turnuri enorme, erau eșalonate pe mai mult de un kilometru; cu aceste dimensiuni cetatea putea adăposti o garnizoană de câteva mii de luptători. Citadela a aparținut mult timp conților de Marche și a jucat un rol important în timpul Războiului de 100 de Ani (1337-1453) și cu ocazia Războaielor Religioase din secolul al XVI-lea. În secolul al XVII-lea cetatea era deja în ruine. Turnurile care mai subzistă datează din secolele al X-lea și al XIII-lea; donjonul pătratic servea de locuință seniorială; se mai pot vedea și resturi din cele două incinte fortificate.

Resturi din centurile de fortificații orășenești există în localitățile Allasac, Éguzon, Collonge-la-Rouge (poartă), La Souterraine (poartă) și Uzerche (poartă).

Foarte numeroase sunt edificii civile orășenești cu funcție rezidențială provenite din secolele XV-XVI și răspândite în mai multe orașe din Limousin, în vechile lor nuclee (Aubusson, Guéret, St-Léonard-de-Noblat, Brive-la-Gaillarde, Tulle, Ussel, Uzerche ș.a.). Ca factură arhitectonică sunt foarte caracteristice casele de piatră ornamentate cu turnulețe la

Casă veche (sec. XVI) cu turnuleț în St-Léonard-de-Noblat

colțuri și cu sculpturi pe fațadă, clădite de proprietari mai înstăriți (nobili, negustori etc). Uneori aceste case au alură de mici palate, de exemplu Hôtel de Ventadour din Ussel, o elegantă locuință în stil Renaissance din secolul al XVI-lea; Hôtel de Labenche din Brive-la-Gaillarde, superb specimen renașcentist, decorat cu colonete delicate, cariatide, busturi de bărbați și femei, și tot în acest oraș, Tour des Échevins, edificiu din secolul al XVI-lea, flancat de un turnuleț suspendat („en encorbellement“) ale cărui ferestre se deschid între arcaturi oarbe încadrate de colonete răsucite; Hôtel des Moneyroux, un grațios edificiu de stil gotic târziu, din secolul al XV-lea, cuprinzând două corpuri de locuințe dispuse în echer, legate printr-un turnuleț de colț, cu fațada surmontată de lucarne ornate de fleuroane și pinacluri; Maison de Layac din Tulle, din secolul al XV-lea, cu o frumoasă fațadă la care ferestrele și ușa de intrare sunt încadrate de colonete și surmontate de acolade ornate cu sculpturi sub forme de frunze și animale (cerb, mistreț, porc spinos, leu, iepure, ogar); Château Bécharie din Uzerche, flancat de un turn pătratic

și de un turnuleț cu stema orașului sculptată în piatră, pe fațadă; Maison du Vieux Tapissier (sec. XV) și Maison des Vallenet (sec. XVI) din Aubusson etc.

Din categoria edificiilor publice orășenești sunt de remarcat vechile hale comerciale din Meymac și Mortemart.

În fine, lista vestigiilor arhitecturale medievale din provincia Limousin este completată cu o serie de poduri de piatră, cu profil ușor arcuit în două pante domoale, cu arcuri ogivale sprijinite pe picioare întărite de avant-bec-uri. Așa sunt cele două poduri – St-Martial și St-Étienne – de peste râul

Podul de piatră St-Martial (sec. XIII)
de pe râul Vienne, în orașul Limoges

Podul de piatră (sec. XIII) de peste râul Vincou,
în localitatea Bellac

Vienne în orașul Limoges (sec. XIII), podul de peste același râu, mai în aval, în orașul St-Junien (sec. XIII), podul de peste râul Vincou de la Bellac, podul de peste râul Gartempe de la Chateauponsac, podurile de peste râul Creuse de la Aubusson (sec. XVI) și Moutier-d'Ahun.

În concluzie, din cele arătate mai sus rezultă că provincia Limousin constituie o arie teritorială cu o mare densitate de vestigii arhitecturale originare din Evul Mediu, între care mai reprezentative – ca frecvență și factură arhitecturală – sunt bisericile în stil romanic (nefortificate sau fortificate), castelele fortificate (conservate sau ruinate), clădirile civile orășenești de piatră împodobite cu turnulețe de colț și decorație sculpturală pe fațadă, de asemenea podurile de piatră.

Bibliografie:

1. Chabot, Georges: *Géographie régionale de la France*. 2-ème édition, Masson et Cie Editeurs, Paris, 1969
2. Mathieu, Jean-Louis; Mesplier, Alain: *Géographie de la France*, Édit. Hachette, Paris, 1986
3. Focillon, Henri: *Arta Occidentului. Vol.I Evul Mediu romanic, Vol.II Evul Mediu gotic* (trad. din lb. franceză), Edit. Meridiane, București, 1979
4. *** *Périgord, Berry, Limousin, Quercy*. Guide Vert. Publications du Pneu Michelin, 1971
5. *** *Harta Franței* 1:200.000, foile 72, 73, 76. Colecția Michelin, Paris, 1971-1972

ISSN 1583 – 3119